

O SCURTĂ ISTORIE A ROMÂNILOR POVESTITĂ CELOR TINERI NEAGU DJUVARA

Coperta colecției DONE STAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale DJUVARA, NEAGU O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri /

Neagu Djuvara. - Ed. a IV-a. - București: Humanitas, 2002

240 p.; 18 cm. (Top H)

ISBN 973-50-0242-6

94(498)

© HUMANITAS, 2002 Ediția a IV-a revăzută

ISBN 973-50-0242-6

Redactor VLAD ZOGRAFI

Apărut 2003 BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Tipărit la C.N.I. „Coresi” S.A.

Cuvânt înainte

Această carte nu este o carte obișnuită de istorie; nu este un manual, și nici nu are pretenția de a ține locul manualelor de școală. Ea s-a născut din inițiativa doamnei Irina Nicolau, specialistă în etnologie și istorie orală, care, acum câțiva ani, exasperată de faptul că manualele școlare, de cele mai multe ori, continuau, în ciuda revoluției din decembrie 1989, să difuzeze aceeași istorie intenționat deformată în deceniile trecute, și cam în aceeași „limbă de lemn”, m-a ademenit să rezum în casete audio pentru tineri, în modul cel mai simplu și curgător, tot trecutul țării noastre. Volumul de față e transcrierea acelor înregistrări, curățită de unele „poticneli” inerente unui discurs improvizat și completată, acolo unde mi s-a părut că lipsurile erau prea evidente, bineînțeles în limita spațiului acordat. Am lăsat deci să curgă povestirea, fără a o întrerupe cu note explicative și referințe bibliografice — într-un cuvânt, fără ceea ce savanții numesc „aparat critic” —, ca să fie pe înțelesul tuturor, și al iubitorilor de istorie și al celor cărora le-a rămas oarecum indiferentă cunoașterea trecutului nostru.

E o povestire foarte rezumativă; n-am înșirat, de pildă, numele tuturor voievozilor care se ceartă pentru domnie în secolele XV și XVI, sau, mai apoi, ale domnitorilor fanarioți schimbați de stăpânul de la Constantinopol la doi-trei ani o dată (când nu erau, din porunca lui, tăiați sau sugrumați). Să nu se creadă însă că e vorba de o carte de vulgarizare. Nu-mi place cuvântul „vulgarizare”, cuvânt cu iz peiorativ, care ar lăsa impresia că narațiunea ar fi nu numai simplă, ci și simplistă sau copilăroasă.

6

Cititorul își va da repede seama că, sub aspectul unei povestiri ușoare, am îndrăznit să aduc în discuție problemele cele mai delicate, cele mai controversate din istoria noastră, considerând că și tânărul licean are o minte adultă, nu una fragilă care ar trebui menajată oferindu-i-se despre trecutul nostru o imagine edulcorată, trandafirică. Nimic nu servește mai bine țara decât cunoașterea (sau recunoașterea) adevărului, pe cât putem noi oamenii să-l deslușim — fiindcă tot adevărul, numai Dumnezeu îl cunoaște. De aceea să nu vă mire dacă zic din când în când: „unii autori sunt de părere că...” sau „eu cred că...” etc.

În căutarea adevărului nostru se spune de obicei că trebuie să fii obiectiv. Nici cuvântul acesta

nu-mi place: dacă cercetați în dicționare, veți afla că „obiectiv” este „ceea ce se află în afara conștiinței”, deci, logic, nu se poate aplica decât studiului obiectelor, lucrurilor, materiei inerte. Or, istoricul are de-a face întâi de toate cu oameni — indivizi sau colectivități, deci subiecte nu obiecte, iar pentru a înțelege aceste subiecte trebuie să fie și el subiectiv. El se va strădui din răspuțeri să-și însușească rând pe rând mentalități și păreri diferite sau chiar contradictorii (individuale, naționale, religioase, doctrinare etc.). Imparțialitatea lui nu poate decurge decât dintr-o succesiune — cât mai cinstită cu puțință — de parțialități. Dacă procedăm astfel, nu vom mai putea urmări în descrierea și explicarea trecutului un scop pretins „național”, și în numele acestui fals patriotism să tănuim unele fapte sau să măsluim altele, sub cuvânt că trebuie să răspundem unor falsificări ale vecinilor noștri unguri sau bulgari sau greci sau ruși sau ale altora. Nu se răspunde unei minciuni cu altă minciună. Singurul răspuns valabil este o totală cinste intelectuală. Numai astfel ne vom impune științei internaționale și ne vom putea lua locul ce ni se cuvine în Europa și în lume.

Am păstrat titlul oarecum înșelător de „Istoria românilor”, când astăzi se tinde din ce în ce mai mult a vorbi de „Istoria României”, mai întâi fiindcă e tradițional; apoi fiindcă „România” e un termen care s-a aplicat țării locuite de români de abia după Unirea de la 1859 — putem oare să numim „România” teritoriul nostru din Evul Mediu?; în fine, fiindcă îmi permite să evoc fugitiv și alte ramuri ale romanității orientale aflate în afara spațiului României contemporane, cum sunt aromânii sau cum au fost vlahii de la începutul celui de al doilea tarat bulgar, al dinastiei Asăneștilor.

Subiectul cărții depășește însă, și etnic și temporal, istoria stricto sensu „a românilor”. Temporal, fiindcă vom urca în timp înainte ca să se fi încheat gruparea umană vorbind limba română, spre seminițele din amestecul cărora s-a născut această grupare, adică poporul român; proces de lungă durată, foarte greu de urmărit și de lămurit din cauza sărăciei documentelor. Trebuie evocați, pe scurt, geto-dacii, apoi italicii și mediteraneenii romanizați aduși de colonizarea romană; poate și ceva rămășițe ale barbarilor germanici (goți, gepizi etc.), dar mai cu seamă marea migrație slavă, care a lăsat urme adânci în limbă, în moravuri, în instituții, și care trebuie considerată ca o a treia componentă majoră în etnogeneza poporului român. Eu mai văd și o a patra componentă însemnată, anume popoarele zise turanice, venite din Asia centrală în valuri succesive, cum au fost avarii, pecenegii, uzii, cumanii, majoritatea fiind de limbă türk, înrudită cu turca otomană. Pecenegii și cumanii de pildă stăpânesc spațiul nostru la răsărit și miazăzi de Carpați timp de 350 de ani, și tocmai pe locurile desemnate până atunci de vecinii noștri drept „Cumania” apare, la cumpăna veacului al XIII-lea cu veacul al XIV-lea, primul stat român organizat, Țara Românească. Voi încerca să arăt de ce cred că componenta turanică nu a fost luată destul în considerare până acum. În orice caz, numai după acest complex amestec și după nașterea limbii ce-i zicem „română” se poate vorbi de un popor român. Dar până să vedem realizată această încheare, a trebuit să începem povestirea cu peste o mie de ani înainte.

În al doilea rând, pe plan etnic, mai trebuie vorbit despre grupurile care nu s-au amestecat cu românii (ca ungurii, sașii, rutenii), ba unele chiar devenind elemente dominante și privilegiate într-o întinsă zonă până în epoca contemporană.

8

Li s-au adăugat mai târziu alte aporturi străine, dintre care unele au fost lesne asimilate de masa română — ca grecii și alți balcanici —, dar și altele care s-au asimilat mai greu fie că i-am ținut noi deoparte, fie că au ținut ei să-și păstreze individualitatea — ca țiganii, armenii, evreii. De toți aceștia trebuie pomenit, căci au împărțit cu românii același teritoriu, iar influențele unora asupra altora sunt nenumărate și greu de evaluat.

Voi sublinia, în sfârșit, impactul vecinilor noștri asupra constituirii statelor române sau a încheșării națiunii române. Rând pe rând sau deodată, taratul bulgar, imperiul bizantin, regatul ungar, apoi despoiatele sârbești, regatul polon, turcii otomani, austriecii, la urmă și rușii au jucat un rol în destinul neamului nostru. Aceasta ne va duce, ca în cercuri concentrice, la o vedere din ce în ce mai largă — sud-estul european, Europa centrală și orientală, Europa întreagă —, căci trebuie amintită până și îndepărtata Franței, al cărei rol a fost primordial în adoptarea, în veacul trecut, a spiritului, moravurilor și instituțiilor occidentale, și care a marcat în mod copleșitor limba română contemporană. Fără această viziune largă, fără această includere a românilor în istoria Europei și a lumii, istoria lor e de neînțeles.

O ultimă remarcă: să nu-și închipuie nici un autor că istoria pe care o scrie e definitivă, e cea adevărată, cea pe care o vor admite și generațiile viitoare. Fiecare generație are o nouă viziune asupra trecutului și poate chiar descoperi în acel trecut lucruri nebanuite, susceptibile de a modifica iarăși acea viziune.

Conștient așadar de șubrețimea și precaritatea scrisului istoric, las acum aceste observații preliminare, ca să încep să vă povestesc istoria țării noastre așa cum o văd eu în acest sfârșit de veac și de mileniu.

București, octombrie 1999

Capitolul 1 **Începuturile**

Dacă aveți în față o hartă fizică a României, observați cum arată podișul Transilvaniei: s-ar zice că țara noastră este un fel de mare cerc în jurul Transilvaniei. Ei bine, acolo s-a născut neamul românesc.

Cine locuia pe podișul Transilvaniei acum vreo 2 500 de ani? — fiindcă a încerca să vedem cine a fost acolo mai înainte e o întreprindere prea grea. Nu putem, în cadrul unei lucrări atât de succinte, să împingem studiul în preistorie, într-adevăr, în spațiul în care locuim astăzi, arheologia ne revelă urme de străveche prezență umană, de mii și poate zeci de mii de ani. Cum n-avem însă, deocamdată, nici un mijloc de a identifica rasa sau rasele acelor străvechi locuitori, de a pătrunde cât de cât moravurile și credințele lor, și, încă mai puțin, limbile vorbite, descrierea acelor civilizații ce se pierd în negura vremurilor ne-ar fi de prea puțin folos pentru a înțelege cum au apărut, în acest spațiu, cei ce pot fi considerați cu mai multă probabilitate ca strămoșii noștri. Cert este doar, din numeroasele urme arheologice de pe tot teritoriul țării, că s-au succedat valuri-valuri de migrații și din sud și din vest și din est, și e cu neputință să deduci numai din forma locuințelor și a mormintelor, ori din stilul uneltelor sau al ceramicii, ce fel de rase au fost și cum s-au amestecat sau cum s-au nimicit una pe alta. Să ne limităm așadar la evocarea acelor popoare cărora savanții din veacul trecut le-au zis „indo-europene”, fiindcă au împânzit spre apus Europa întreagă, și au ajuns spre miazăzi și răsărit până în India.

Acum vreo 4 000 - 5 000 de ani, pornind de pe teritoriul unde se află acum Bielorusia, Ucraina de vest și Polonia, s-au urnit cu încetul, însă într-un elan neînfrânat, niște seminții vorbind aceeași limbă, care au ajuns să stă-pânească cu vremea întregul nostru continent.

Nu erau de o singură rasă (adică, în termeni de antropologie, nu aparțineau cu toții aceluiași tip fizic). S-a crezut, în secolul trecut, că indo-europenii, la origine, semănau toți cu scandinavii de azi, că erau înalți, blonzi și cu craniul do-licocefal, adică, văzut de sus, oval ca un ou. Era o concepție greșită: indo-europeana a fost doar o limbă. Arheologia a adus dovada că în leagănul originar s-au aflat fel de fel de popoare care, trăind de mii de ani împreună sau în vecinătate, au ajuns să vorbească aceeași limbă. Și din semințiile acestea de limbă indo-europeană, care s-au revărsat în valuri succesive, și la intervale câte-odată mari, asupra

Europei, împingând sau nimicind alte etnii mai vechi sau contopindu-se cu ele, s-au născut aproape toate popoarele care trăiesc astăzi în Europa.

Zic aproape toate, fiindcă au rămas mici nuclee neschimbate dinaintea venirii indo-europenilor, iar după aceștia au mai venit câteva popoare de limbă diferită. Care sunt acestea din urmă? De pildă finlandezii, estonienii, ungurii și turcii. Iar dinainte de indo-europeni cine a mai rămas? După limbă ar fi doar bascii, care formează și astăzi un grup etnic compact în nord-vestul Spaniei și sud-vestul Franței. Unii antropologi susțin că și Sicilia ar fi majoritar populată cu seminiții anterioare valului indo-european; sicilienii au adoptat însă limba dominatorilor romani, și n-a rămas nici o urmă a vreunei limbi anterioare idiomurilor indo-europene.

Geto-dacii

Să revenim la spațiul carpato-dunărean. Aici sursele arheologice și documentare ne revelă, venită probabil deja din al doilea sau chiar al treilea mileniu înaintea erei noastre, prezența unei ramuri indo-europene. Pe reprezentanții ei unii i-au numit daci (în special în Transilvania), alții i-au numit geți (în Muntenia, Dobrogea și până în Basarabia).

Iar la sud de ei se găseau tracii. Mulți istorici cred, pe baza unei singure propoziții a istoricului grec Herodot (sec. V î.Cr.), că și geto-dacii erau o ramură a tracilor. Astăzi se pare că nu e chiar așa. Ar fi fost rude apropiate ale tracilor, dar limbile (puținul cât a mai rămas din aceste limbi) nu se potrivesc sută la sută, nu avem la geto-daci aceleași nume de localități, nu avem aceleași nume de regi ca la traci și, mai cu seamă, la traci se cunosc numele a zeci de zeițai, dacă nu chiar sute, pe când geto-dacii par a nu fi avut decât o singură zeitate principală: Zalmoxis. Un neam erau deci acești geto-daci, alt neam, mai la sud, erau tracii, unde sunt Bulgaria și Turcia de azi, și alții ilirii, mai la vest, unde e Albania, și unde a fost Iugoslavia.

În secolul I î.Cr., aceste triburi geto-dace se unesc sub un singur rege, pe care-l cheamă Burebista. E prima dată când strămoșii noștri apar în istorie uniți și având un rege care îndrăznește să se lupte cu Roma. Stăpânirea lui Burebista se întindea și peste multe alte triburi, de dincolo de Nistru și până în Panonia — dar el moare asasinat, în același an cu Cezar (44 î. Cr.)!

Roma

Romanii sunt tot un popor indo-european, stabilit pe teritoriul Italiei de azi. Au pornit de la un oraș, Roma, al cărui ținut înconjurător se chema Latium (de unde cuvântul latini), și în trei-patru sute de ani, din jurul orașului Roma, încetul cu încetul construiesc o adevărată împărăție. Cuceresc mai întâi toată Italia, pe urmă Spania, pe urmă Galia (Franța de azi), de asemenea tot nordul Africii.

Vă sunt cunoscute luptele dintre romani și cartaginezi. Cartaginezii erau de rasă semită, deci înrudiți cu arabii și cu evreii, mari negustori, care se stabiliseră unde e astăzi Tunisia. Luptele dintre romani și cartaginezi au durat zeci de ani (Hannibal, genialul general cartaginez, a fost cât pe ce să cucerească Italia toată), dar, în cele din urmă, romanii au ieșit învingători și, necruțatori, au ras de pe fața pământului falnica cetate Cartagina.

Iată-i pe romani punând piciorul în Africa, iar în momentul care ne privește pe noi, adică momentul când se vor arăta interesați și de teritoriul locuit de geto-daci, romanii au ajuns cea mai mare putere din lume, cu excepția, poate, în Extremul Orient, a imperiului chinez, care se formează cam în același timp cu Imperiul Roman. Romanii sunt atunci stăpâni — priviți harta Europei — pe tot înconjurul Mediteranei. Imperiul lor e ca o largă verigă, un colac în jurul Mării Mediterane: Italia, Spania, Galia, tot Nordul Africii; au cucerit și Grecia și Asia Mică și Siria, și iată-i la Dunăre, vecini cu dacii.

De ce au început romanii să-i atace pe daci? Trebuie spus de la început că dacii erau agresivi. Văzând bogățiile împărăției romane, făceau mereu incursiuni pustiitoare peste Dunăre, în regiuni stăpânite acum de romani, și care de veacuri se aflau sub influența civilizatoare a Greciei. De altfel, și romanii au fost influențați de cultura elenică; de aceea se vorbește adesea despre „civilizația greco-romană”. Romanii au fost întâi de toate ostași, iar marea cultură le-a venit de la greci. Grecii aveau și la noi, în Dobrogea, „contoare” de comerț, adică porturi cu o mică colonie în jur. Ați auzit de Tomis, vechiul nume al orașului Constanța, și de Histria, mai la nord. Erau și alte colonii de-a lungul coastei Mării Negre, la sud, în Bulgaria de azi, și spre nord, până în Crimeea. Influența grecească ajunsese deci în oarecare măsură și la geto-daci.

Și iată acum că se ivește dușmănia și războiul între daci și romani. Aceasta se petrece o primă dată înainte de Cristos, în vremea lui Burebista. Ostilitățile vor reîncepe la sfârșitul secolului I d. Cr., iar legiunile romane sunt chiar învinse la un moment, sub un împărat slab, Domitian. Dar soarta se schimbă când ajunge împărat Traian, unul dintre cei mai glorioși împărați ai Romei. În Dacia se afla iarăși un rege care reușise să-i unească pe daci, pe un teritoriu însă mai mic, care nu depășea Tisa la apus, nici Șiretul la răsărit. Se numea Decebal — nume pe care și-l luase, și avea probabil o semnificație în limba dacă.

(Decebal pronunțăm noi acum, dar în vremea aceea „c” se pronunța „k”; Dekebalos era scris pe grecește sau latinește.) Decebal nu a vrut să accepte influența romană - de fapt ar fi fost un „protectorat” - și a continuat uneltirile împotriva Romei.

Dacia, colonie romană

Traian hotărăște să pornească război pentru a aduce Dacia sub ascultare romană. Priviți iarăși harta. Tot Imperiul Roman era ca un colac în jurul Mediteranei, dar parcă Dacia ar fi mai departe de centru, spre nord, în afara „colacului”. Dacia și Britania apar ca niște „ieșinduri”, „hernii” ale cordonului imperiului din jurul Mediteranei. De aceea vor fi și primele părăsite când presiunea barbară va crește.

Traian a dus un prim război, în 101-102 d. Cr., l-a învins pe Decebal și i-a impus un tratat prin care acest rege al dacilor se angaja să-și distrugă cetățile, să nu facă alianță cu dușmanii Romei, să accepte arhitecți și ingineri romani și o oarecare supraveghere etc. De fapt, să devină un client al Romei. Dar Decebal n-a respectat tratatul, a reclădit cetăți, a căutat alianțe, până departe, cu dușmanii Romei; atunci Traian a hotărât o a doua campanie de cucerire a Daciei și înlăturarea lui Decebal.

Războiul are loc în 105-106 d. Cr. Traian a pus pe un arhitect grec din Siria, Apollodor din Damasc, să clădească un pod pe Dunăre, la Drobeta, acolo unde e acum Turnu-Severin, pod care a fost privit ca o adevărată minune pentru acea vreme. Pătrunde în Dacia cu legiunile lui, iar alt corp de armată trece Dunărea din Scythia Minor (Dobrogea). Au loc lupte crâncene și, în cele din urmă, romanii cuceresc capitala Sarmizegetusa, iar Decebal se sinucide, pentru a nu cădea în mâinile învingătorului și a nu fi adus ca rob în cortegiul triumfal al lui Traian la Roma.

Pentru a reconstitui acest război între romani și daci, avem la Roma un monument, rămas întreg până în zilele noastre printr-o adevărată minune, Columna Traiană, pe care se încolăcesc, de jos în sus, basoreliefurile povestind toată desfășurarea cuceririi Daciei, ca într-o „bandă desenată” în care putem nu numai urmări fazele războiului, ci și descoperi care erau portul și armele din ambele tabere, chiar și portul femeilor dace, și ce fel de vite se creșteau în țară etc. Columna Traiană e o adevărată comoară pentru istorici și etnologi.

colonie romană? Înseamnă că regatul lui Decebal va trece de-acum sub administrarea directă a Romei. Provincia „Dacia” nu cuprindea toate teritoriile ce vor fi mai târziu locuite de români; ea se limita la Oltenia de azi și cam două treimi din Transilvania. Scythia Minor era deja integrată în provincia romană Moesia (nord-estul Bulgariei de azi). La răsărit de Olt și de Carpați erau câteva întărituri și posturi înaintate, pentru a rezista atacurilor dacilor nesupuși și ale altor triburi, în provincia propriu-zisă, un întreg aparat administrativ se va instala, alături de legiunile menite să asigure pacea înăuntru și paza granițelor. Se vor construi orașe după tipul „urbelor” romane și o rețea de drumuri care să le lege. În fine, și mai cu seamă, romanii vor proceda la o intensă colonizare cu elemente din afara provinciei, într-adevăr, după ce au făcut mii de prizonieri, după ce au omorât mii de luptători daci, după ce alte mii vor fi fugit peste munți (dar n-au putut lua cu ei pe toată lumea, au rămas femei, copii, bătrâni), învingătorii au purces la repopularea provinciei cu coloniști romani. Cine să fi fost acești coloniști?

Iată o explicație pe care mi-a sugerat-o un profesor francez de istorie antică, Jerome Carcopino, care a descoperit un lucru la care nu se gândise nimeni până atunci. De ce a putut veni atâta lume în Dacia în puțini ani? Fiindcă acolo se găsea aur.

Decebal avea un tezaur colosal, pe care-l ascunsese sub un râu, dar unul dintre captivii luați de romani a dezvăluit taina. Iar romanii au găsit acolo aur în cantități uriașe. Apoi se știe că se putea extrage aur din Munții Apuseni.

14

Carcopino a avut o idee foarte simplă: „Ia să văd cum arăta moneda romană înainte de Traian și ce devine ea în timpul domniei lui Traian” — și constată că, de unde banul de aur înainte de Traian era subțire ca o foiță de țigară, la sfârșitul domniei lui e gros. Înseamnă că a reevaluat moneda de aur a Romei pe baza exploatarei aurului din Dacia. Se întâmplă, ca să comparăm cu istoria modernă, ceva asemănător descoperirii aurului din California, în veacul trecut, care a declanșat în Statele Unite un gold rush, cum spun americanii, o goană după aur. Așa se explică probabil cum au putut veni în Dacia, în puține generații, mii și mii și zeci de mii de coloniști din toată împărăția. Altfel nu s-ar explica cum, în puținul timp cât a durat această colonie romană, populația să fi fost complet romanizată.

Desigur, n-a avut loc, ca în America, o năvală dezordonată, o masă de inițiative individuale. A fost o colonizare organizată de împărăție. Cronicarul zice că împăratul a adus în Dacia mulțime „din toată lumea romană” (ex toto orbe romano). Dar, fără îndoială, faptul că se găsea acolo aur trebuie să fi favorizat recrutarea de coloniști.

Iată însă că arheologii români au pus la îndoială teza lui Carcopino fiindcă nu s-au găsit dovezi că minele de aur din Munții Apuseni să fi fost exploatate de pe vremea dacilor; de abia după transformarea în colonie romană avem dovezi de scule de minerit precum și dovezi documentare privind aducerea de mineri din vechi provincii romane. Vedeți prin acest exemplu ce greu e să stabilești exactitatea unui fapt istoric!

De unde să fi venit coloniștii? Din toate părțile împărăției și mai cu seamă din regiunile vecine cu Dacia, din Iliria de pildă, care era colonie romană de sute de ani — prin urmare ilirii erau deja romanizați. Au venit desigur coloniști și din Italia. Și aici are loc iarăși un fenomen interesant: pe măsură ce s-au întins posesiunile romane în urma unor neîncetate războaie, a crescut și numărul de robi, prizonieri de război aduși în Italia. Care a fost consecința socială a acestui mare număr de sclavi?

16

Țăranii din Italia sărăceau fiindcă proprietarii de pământ, în loc să-l lucreze cu localnicii din

jur, lucrau pământul cu robi. Asta explică de ce atâția țărani din Italia se angajau în legiuni sau plecau să populeze Iliria, Galia, sau Dacia. Din punctul de vedere al limbii, s-a constatat de pildă că limba română se apropie cel mai mult de unul dintre dialectele din sudul Italiei. Au venit probabil și de acolo mulți să caute aur în Dacia.

Dacia colonizată de romani a putut în foarte puține generații să devină atât de prosperă încât să i se spună Dacia felix, Dacia fericită. Din păcate, fericirea n-a durat prea mult. S-au clădit câteva orașe; acolo unde fusese Sarmizegetusa s-a dezvoltat orașul numit Ulpia Traiana, după numele împăratului; în locul Clujului de azi a apărut un oraș numit Napoca. Dacia a devenit o colonie bine organizată, ca întreg imperiul, cu un grad înaintat de civilizație în orașe, cu băi publice, arene pentru jocuri etc. S-au construit drumuri — mai avem și astăzi porțiuni de drumuri făcute de romani, care trec prin Carpați, dovedind talentul lor de constructori.

În treacăt fie spus și ce s-a întâmplat cu podul acela de pe Dunăre, care era o minune a lumii. Chiar un succes al lui Traian a dat ordin să se dărâme podul. Romanii l-au clădit, romanii l-au dărâmat. De ce? Le-a fost teamă, când au început primele năvăliri barbare de mai mari proporții, ca podul acela să nu folosească năvălitorilor pentru a pătrunde și mai adânc în imperiu. S-a scos deci toată „șoseaua”, puntea de pe pod, iar timp de veacuri nu s-au mai văzut decât pilonii în Dunăre.

<Titlu> Năvălirea barbarilor

Soarta provinciei Dacia felix se încheie o dată cu ceea ce numim năvălirea barbarilor. Cine au fost acești barbari? Dar, mai întâi, ce înseamnă barbari înseamnă necivilizat în ochii grecilor, apoi ai romanilor. Roma a fost o splendoare. E greu de închipuit acum ce a reprezentat Roma pentru contemporani. Puținul care a mai rămas din orașul antic stârnește admirația, iar pentru oamenii de acum două mii de ani Roma era curată uimire, minune, raiul pe pământ.

17

Să nu luați însă ad litteram expresia „năvălirea barbarilor”. Germanii au un cuvânt mai potrivit pentru a desemna acel moment istoric: ei spun Volkerwanderung, ceea ce înseamnă „migrația popoarelor”, fiindcă o adevărată năvălire, adică un puhoi de călăreți care să pustiască tot locul, să prade orașele și satele și să ucidă populația, aceasta s-a întâmplat doar la două-trei sute de ani, de pildă o dată cu venirea hunilor, a avarilor, a ungarilor la început — uneori și cu năvala anumitor triburi germanice, ca vandalii (al căror nume a intrat în limbile moderne cu înțelesul de sălbatici care distrug numai din setea de a distruge). Dar goții (vizigoții și ostrogoții), gepizii și alte neamuri germanice, venite din sudul Rusiei de azi, agresive și ele, desigur, au căutat mai întâi o așezare în teritoriul imperiului — unii se prezentau chiar ca posibili aliați pentru a apăra imperiul împotriva altor dușmani. Fiindcă, știți ce se întâmplă cu vremea într-o țară prea bogată, prea fericită, cum a devenit Imperiul Roman la începutul erei noastre: bărbații nu mai vor să facă serviciu militar; atunci acești germanici, mai mult sau mai puțin sălbatici, se prezentau ca eventuali aliați, ca ostași suplimentari pentru apărarea imperiului. Li s-a zis „federati”, adică aliați ai Romei, care-și păstrau organizația și căpeteniile lor.

Așa au venit și în Dacia. Dar în urma lor veneau alții, și mai sălbatici, porniți pe jaf și distrugere, astfel încât romanii s-au gândit că Dacia, dincolo de Dunăre, era prea departe de centru, prea greu de apărat, și că era mai bine să retragă legiunile la sud de Dunăre, în 271-272 d. Cr. împăratul Aurelian (al 27-lea succes al lui Traian) a hotărât evacuarea provinciei Dacia.

<Titlu> Legiunile romane se retrag din Dacia

O dată cu armata și administrația locală, probabil că o parte din populația romană, în orice caz cea mai înstărită, din orașe și din villae, adică din „fermele” marilor posesori de pământ, speriați că nu mai erau de-acum protejați de armata romană, vor fi părăsit și ei colonia de la nord de Dunăre, pentru a se refugia pe malul drept al Dunării, unde împăratul Aurelian a instituit — în regiunea unde vor fi mai târziu Serbia de est și Bulgaria de nord-vest — o nouă provincie numită tot Dacia, dar care a căpătat, cu vremea, în scrieri, numele de Dacia Aureliană.

18

Unii istorici germani, apoi istoriografia oficială ungară, au susținut teza că toată populația Daciei nord-dunărene a fost atunci evacuată, că această mare provincie s-a aflat dintr-o dată golită de întreaga populație de limbă latină. Dar această teorie n-a apărut decât acum vreo două sute de ani, adică o dată cu nașterea conștiințelor naționale și ivirea pretențiilor naționaliste în toată Europa! De atunci a apărut în istoriografia europeană și, bineînțeles, mai cu seamă în disputele savante româno-maghiare, ceea ce s-a numit „chestiunea continuității”: au continuat oare să locuiască în fosta Dacie vorbitori de limbă latină? Sau, cum pretind cei mai mulți istorici unguri, la apariția năvălitorilor maghiari la sfârșitul secolului IX, ori în secolul X, Ardealul era pustiu sau cel mult populat ici-colo de mici grupuri slave.

Încă o remarcă, înainte de a expune punctul meu de vedere asupra „chestiunii continuității”. Chestiunea nu mai prezintă azi nici o importanță politică. Chiar dacă ar putea istoricii maghiari — printr-o minune — să aducă dovada că ungurii au fost primii ocupanți ai Transilvaniei, prin faptul că populația maghiarofonă nu reprezintă azi, în inima țării, decât 7% din populația totală, întâietatea istorică n-ar mai putea avea nici o consecință pe plan juridic și politic. Dreptul internațional contemporan nu mai ține seama de pretinse drepturi istorice. Nu se mai ia în cont decât situația demografică actuală. (Vedeți drama recentă din Kosovo!) Deci — încă o dată — trebuie înțeles că „chestiunea continuității” nu mai are nici o importanță practică. Dacă încerc să înșir aici, pe scurt, argumentele noastre, e numai din pasiunea de a încerca rezolvarea unei probleme spinoase.

19

Iată mai întâi argumentele pe care le înaintează partizanii necontinuității, adică ai tezei căreia i s-a dat numele de „teoria lui Roesler” — după numele autorului german de la sfârșitul secolului trecut, Robert Roesler (care n-a inventat teoria, dar i-a dat forma cea mai categorică):

— evacuarea populației daco-romane sub Aurelian ar fi fost totală; documente interne dovedind prezența unor vorbitori de limbă latină în aria carpato-dunăreană ar lipsi cu desăvârșire între secolul IV și începutul secolului al XIII-lea, o tăcere de vreo 900 de ani — aproape un mileniu, „mileniul întunecat”; latinofonii (li se va spune de-acum vlahi sau valahi — voi explica mai departe de ce) apar în documente abia începând din veacul al X-lea, însă la sud de Dunăre, în Tesalia, Epir, Macedonia, apoi Bulgaria. La nord de Dunăre nu apar, în documente oficiale ale regatului ungar, decât în jurul anului 1200 — se deduce deci că ar fi imigranți din sud, ciobani nomazi veniți cu oile, și a căror imigrare ar fi fost încurajată de regii maghiari în Ardealul insuficient populat;

— atunci când au pătruns maghiarii în Transilvania — adică în „ținutul de dincolo de pădure” (al munților Apuseni), trans = peste și sylva = pădure — țara era pustie, și nici n-ar fi putut fi locuită, fiind acoperită în proporție de 90 % de păduri;

— dacă viitorii locuitori români de la nord de Dunăre n-ar fi locuit câteva veacuri în preajma

aromânilor și în vecinătatea albanezilor, nu s-ar putea explica nici strânsa înrudire între limba daco-română de la nord de Dunăre și dialectele aromân și megleno-român (regiunea Salonic) de la sud, nici prezența în daco-română a câtorva zeci de cuvinte (pretins) împrumutate de la albanezi, în sprijinul acestei teze au venit și teoriile a doi filologi români de la începutul veacului nostru, Ovid Densusianu și Alexandru Philippide, care au fost convinși — pe baza unor argumente, cred, eronate — că leagănul limbii române trebuie căutat la sud de Dunăre.

20

<Titlu> „Decalogul continuității”

Iată acum în ce fel se pot grupa argumentele noastre în favoarea continuității:

1. Cazuri de evacuare totală a unui ținut, fără să fi fost la origine vreo mare înfrângere, nu prea cunoaștem în istorie, iar goții (barbarii din pricina cărora Aurelian ar fi ordonat părăsirea provinciei) nu s-au arătat a fi distrugători pe unde au trecut sau pe unde s-au așezat, în cazul Daciei, avem chiar dovezi că unii localnici călăuzeau pe goți prin trecători, pentru a ataca armata romană! Într-un document, un episcop afirmă că adesea localnicii preferau stăpânirea unor șefi barbari care se mulțumeau cu o dijmă din bucate, pe când fiscul administrației romane îi strivea

fără milă.

2. Marele nostru arheolog Vasile Pârvan a descoperit două documente din veacul al IV-lea, în care un „rege” al goților de prin părțile noastre, la nord de Dunăre, își zice „Jude” — or, acesta nu era un titlu onorific pe care să i-l fi putut conferi împăratul de la Constantinopol (cum ar fi patriciu, despot sau cezar), era doar numele pe care localnicii daco-romani îl dădeau căpeteniilor lor administrative peste o grupare de sate sau peste o vale, judecatori și administratori (termen ce se va păstra până târziu, cum vom vedea), înseamnă că acest rege barbar domnea la nord de Dunăre peste populații de limbă latină și a vrut să-și zică cum numeau supușii lui localnici pe șefii lor. 3. Afirmația că ar fi dispărut orice urmă de inscripții latine în Dacia, o dată cu retragerea legiunilor și administrației, e eronată. Câteva s-au mai găsit, din secolele IV și V, ce e drept, rare — lucru explicabil prin părăsirea aproape generală a orașelor (urbelor): fenomen de ruralizare totală. Puținele documente scrise ce s-au mai găsit, din veacurile ulterioare, nu vorbesc decât de dominatorii barbari, care joacă un rol în războaie și în politică, nu și de țărani localnici (de care barbarii războinici au totuși nevoie ca să le asigure hrana) — aceasta fiind o constantă în istoria universală: despre populațiile imperiilor prăbușite nu se mai vorbește, ci numai despre noii stăpâni.

21

4. Tăcerea documentelor (argumentul a silentio) nu este un argument valabil. Să lăsăm deoparte încrederea exclusivă, aproape superstițioasă, în documentul scris. Istoria nu se reconstituie numai cu documente scrise, în aceeași perioadă care ne privește, în „mileniul întunecat”, nu se pomenește nicăieri de latinofonii din Elveția (Rhetia), care mai vorbesc și azi limba romanșă; iar, și mai aproape de noi, despre albanezi n-avem nici un document timp de o mie de ani (tăcere documentară și mai lungă decât la noi); dar vecinii lor, greci sau slavi, n-au putut susține că albanezii au picat din cer acolo unde-i mai găsim și azi și unde sunt semnalăți din Antichitate.

5. Apariția târzie a românilor în documentele oficiale maghiare are o explicație simplă: de abia prin secolele XII-XIII sunt destul de prezente structurile feudale maghiare și autoritatea regală pentru a se impune; atunci comunitățile sătești, juzii, cnejii români, strânși de fiscul ungar sau chemați la vreo judecată, au nevoie de cancelaria regală, sau de o autoritate locală,

pentru recunoașterea drepturilor lor strămoșești. Notați cum o seamă de cuvinte din română, cu conotație juridică, sunt de origine maghiară: a făgădui, a tăgădui, a se răfui, a bănuși, a chibzui, a îngădui, a mântui... îl numim pe Cristos Mîntuitorul, cu un cuvânt provenind dintr-un radical de origine maghiară! Dacă românii ar fi venit în Ardeal abia în veacurile XII-XIII, cum să ne închipuim că ar fi asimilat asemenea noțiuni esențiale, fără mai multe veacuri de conviețuire cu ungurii, și să le fi răspândit apoi în tot spațiul locuit de români?

6. Simptomatic e faptul că, în primele documente, românii (valahii) sunt localizați în „păduri”, adică în întinse ținuturi împădurite, fiindcă acolo, în dumbrăvi înconjurată de codri deși, se adăposteau mai lesne împotriva călărimii năvălitorilor! Astfel, puțin după 1200, regiunea Făgărașului e denumită într-o „chartă” regală de donație către coloniștii germani (sașii) *silva blacorum et bissonorum* (pădurea valahilor și a pecenegilor). Dacă românii ar fi fost, cum se pretinde, păstori nomazi veniți din sud și colonizați de curând, s-ar fi retras ei cu oile în păduri?

22

Arheologul Radu Popa — decedat prea timpuriu — ne-a atras atenția și asupra altor regiuni din Ardeal calificate întâi *silvae* (sau *sylvae*), înainte de a fi prefăcute în „comitate” administrative, adică guvernate de comiți (sau conți) maghiari.

Mai mult: această identificare între întindere păduroasă și „regiune ocupată de valahi” o găsim și la sud de Carpați, adică în Muntenia de azi! Știți ce înseamnă Vlașca? înseamnă în limba slavă „țara valahă”... Dar Codrul Vlăsiei? (Din care numai o infimă bucată mai dăinuiește azi, la nord-vest de București, dar care acoperea, în Evul Mediu, o imensă întindere.) Vlasie în slavă pluralul lui vlah (valah, român), deci înseamnă Codrul românilor. Până și numele județului Teleorman e tot dovadă a unei regiuni de pădure deasă, în care se adăposteau băștinașii, căci în limba türk (pecenegă sau cumană) deli orman înseamnă „pădure nebună”! Deci nu numai pădurile din Ardeal, ci și cele din șesul muntean erau, la începutul Evului Mediu, locuite în continuare de strămoșii românilor dinainte de amestecul cu slavii, căci, altfel, aceștia nu le-ar fi numit „vlășii”.

Să ne înțelegem, când zicem păduri (*sylvae*), trebuie să ne închipuim imense întinderi împădurite, cât un județ sau două, în mijlocul cărora se aflau, ici-colo, ori locuri neacoperite în chip natural, ori dumbrăvi întinse croite de om, despădurite și deștelinite, și unde puteau trăi comunități întregi cultivând meiul, ceapa sau varza și crescând vite, porci și păsări. Acolo erau relativ mai feriți de năvala nomazilor călări. Dar avem surse care ne dezvăluie cum dibuiau totuși nomazii acele „oaze” locuite: prin observarea de departe a zborului în cerc al creților sau vulturilor. Când îi vedeau rotind mereu deasupra unui loc, știau că pândesc acolo, la verticală, gunoaie sau mortăciuni — și se îndreptau către acel punct.

7. În privința cuvintelor pretins bulgărești sau macedonene din limba română — strămoșii noștri n-au avut nevoie să locuiască în Balcani pentru a le prelua: sunt cuvinte comune triburilor slave din tot sud-estul european, din care destul de multe trebuie să se fi așezat și la nord de Dunăre, pe mai tot cuprinsul țării noastre (sunt semnalate în documente nucleee slave în tot spațiul carpato-dunărean, până în veacul al XIII-lea).

23

De altfel, fosta Dacie Aureliană, unde s-ar fi retras strămoșii românilor, a fost cotropită de triburi slave apusene, care au dat limbile sârbă și croată, pe când slavismele din română aparțin grupului slav de răsărit, care a dat bulgara și macedoneana (strâns înrudită cu bulgara). Slavii, în spațiul nostru carpato-dunărean, au ocupat mai cu seamă văile rodnice, unde ne-au lăsat până azi urme prin nume de râuri (relativ grupate): Dîmbovița, Ialomița, Prahova,

Neajlov, Milcov, Bistrița... De abia încetul cu încetul s-au amestecat ei cu vecinii lor vlahi băștinași și s-au lăsat românizați.

Lingviștii, pe baza legilor de evoluție a limbii, afirmă că fuziunea între latina târzie a vlahilor și limba slavă a nou-veniților nu a început decât abia prin veacul al IX-lea, când prefacerea latinei târzii în ceea ce am putea numi „pre-romana” era de-acum încheată; de aceea influența slavei asupra structurii gramaticale a limbii noastre (sintaxă) și asupra formei cuvintelor (morfologie) e aproape nulă, ea fiind masivă în schimb în domeniul vocabularului; comparați de pildă cu franceza: amestecul între galo-romani și popoarele germanice — franci, burgunzi etc. — a fost mult mai timpuriu și a afectat deci mult mai adânc limba neo-latină, mai cu seamă în morfologie, în fonetică.

8. Cât despre prelinsele împrumuturi din albaneză (de ce trebuia o populație romanizată, deci mai înaintată în cultură, să împrumute ea de la vecinii albanezi, mai barbari, rămași neromanizați?), lingviștii de azi tind mai curând să explice asemănările româno-albaneze — doar câteva zeci de cuvinte — printr-o origine indo-europeană comună.

Tot astfel nu e nevoie să ne închipuim o ședere a strămoșilor noștri la sud de Dunăre pentru a explica strânsa rudenie a daco-românei cu dialectele aromân și meglenoromân, căci același amalgam de popoare, mânuind aceeași latină balcanică târzie, poate da rezultate similare și la o mie de kilometri distanță.

24

De altfel avem în dacoromână câteva exemple de plante sau de materii care nu se găsesc la sud de Dunăre, cum ar fi fost ele păstrate în limbă o mie de ani dacă strămoșii noștri s-ar fi aflat cu toții strămutați la sud? Dau un singur exemplu, însă grăitor: cum să se fi păstrat cuvântul „păcură” (< lat. picula) la sud de Dunăre, când păcura, adică petrolul brut, țiteiul, nu țâșnea natural decât la poalele Carpaților?

9. Istoricii unguri se străduiesc acum să nege orice valoare unui document capital, anume cronica scrisă în latinește pe la anul 1200 de un „notar” anonim al regelui Bela al Ungariei — cronicar desemnat de aceea în istoriografie cu numele de „Anonymus” —, document, zic, capital pentru istoria noastră, fiindcă, bazat probabil pe o cronică anterioară, povestește cum ungurii, pătrunzând în Transilvania de la vest către est, au dat de trei voievozate locuite de români și de slavi. (Informația că maghiarii, după ce au trecut Carpații de nord, au dat de valahi (volohi) e consemnată și într-o cronică rusească și mai veche, cunoscută sub numele de Cronica lui Nestor, ceea ce reprezintă o sursă cu totul independentă.) Un singur punct tare în argumentarea criticilor lui „Anonymus”: acesta pomenește și de cumani printre neamurile aflate atunci în Transilvania, or, cumanii n-au pătruns în părțile noastre decât vreo 150 de ani după pecenegi și unguri. Dar asemenea „telescopări” cronologice se găsesc adesea în cronici (iar aici, pentru a explica confuzia, se mai adaugă faptul că pecenegii și cumanii vorbeau cam aceeași limbă).

Numele celor trei „voievozi”, Glad, Menumorut și Gelou, sunt și ele sursă de polemici. Numai ultimul e prezentat ca valah, și istoricii unguri fac eforturi să găsească numelui vreo origine maghiară, cu toate că insistă asupra descrierii sărăciei acelei populații și a slabei înarmări a ostașilor voievodului! Noi ne-am obișnuit să scriem Gelu, pronunțând ca în româna modernă: djelu. Or, g în latina savantă a cronicarului trebuie să se fi pronunțat g dur (ghe), iar diftongul ou trebuie de asemeni păstrat, ceea ce ne dă Ghelou, deci probabil deformarea unui românesc Ghelău.

25

Și tocmai în regiunea Clujului, desemnată de cronicar ca locul voievodatului aceluia Gelou,

mai avem până azi un munte, un râu și o localitate care în cursul veacurilor s-au numit ba Ghilău, ba Gilău; eu cred că au păstrat numele aceluia prim voievod român. Dovada că numele ar fi autentic românesc, ba chiar antic, ne e adusă de un text grecesc antic pomenind de o localitate din Tracia numită Geloupara, adică satul sau târgul lui Gelou! Exact aceeași ortografie!

Glad trebuie să fie un nume slav deformat de cronicar, care adaugă de altfel că acel voievod venea de la Vidin, fiind probabil bulgar, în fine, Menumort e vădit o deformare maghiară a numelui vreunui șef de origine turanică — poate și el bulgar, adică protobulgar —, domnind peste populații valahe și slave.

10. Dar argumentul decisiv în ochii mei în favoarea continuității îl constituie păstrarea numelor antice ale Cărpacilor și ale tuturor marilor nuri din spațiul nostru: Nistru, Prut, Șiret, Buzău, Argeș, Olt, Timiș, Mureș, Criș, Someș, Tisa etc. toate, nume atestate chiar înainte de cucerirea romană — și mai cu seamă Dunărea, care a păstrat în română o formă diferită de forma romană (Danubius) și apropiată în schimb de numele de ape din limbile baltice! Cine altcineva ar fi putut transmite unor năvălitori barbari aceste antice denumiri decât localnici rămași neurniți cu tot neîncetatul vârtej și curgerea de noi popoare?

Iată de ce am convingerea absolută că numeroase nuclee de populație latinofonă au dăinuit neîntrerupt, în tot Evul Mediu, în spațiul carpato-dunărean — cu legături continue, de altfel, cu populațiile de la sud de Dunăre, căci fluviul n-a constituit niciodată o stavilă pentru comunicație și circulație.

<Titlu> Primii barbari în părțile noastre

Să vedem acum cine sunt acei barbari care pătrund pe teritoriul daco-romanilor.

26

Au venit mai întâi goții, care s-au împărțit în două ramuri, ostrogoții și vizigoții, goții de la răsărit și goții de la apus. Nu s-au așezat în părțile noastre — erau prea atrași de bogățiile din Italia ori de la Constantinopol, a doua capitală romană de la împăratul Constantin încoace, care va deveni capitala Imperiului Bizantin mai târziu. La urmă, ambele ramuri gotice au migrat către apus, făcându-și loc ostrogoții în Italia, iar vizigoții în Galia și Spania.

La noi a stat câteva sute de ani un alt neam germanic, înrudit cu goții, gepizii (cel puțin 200 de ani prin Banat și vestul Transilvaniei). S-ar putea să fi rămas ceva de pe urma lor când au fost alungați către apus de o ciudată coaliție între avari și longobarzi (zic ciudată, fiindcă longobarzii erau germani, la fel ca gepizii, pe când avarii erau asiatici); însă urme în limba noastră se pare că n-au lăsat — dar nici longobarzii n-au lăsat urme în italiană, și totuși au dominat nordul Italiei timp de veacuri!

Locul gepizilor l-au luat avarii, aparținând acelor seminții asiatice cărora savanții le dau numele generic de turanici, și care vorbeau o limbă turcică — se spune o limbă turk pentru a deosebi ansamblul limbilor turcice de turca otomană. Aceasta se petrece la începutul veacului al VI-lea. Și, o dată cu avarii, pătrunde și în părțile noastre un neam foarte numeros, care însă nu era structurat, ca germanii, cu o aristocrație, cu regi, cu oarecare organizare de stat. E vorba de slavi.

Vin și ei de undeva din actuala Ucraina, din Polonia, din Rusia de azi, și coboară încet-încet către împărăția romană, atrași și ei de bogățiile de-acolo. Chiar dinainte de anul 500 începuseră să se strecoare în imperiu, mai spre vest, spre Italia, dar erau atunci atât de slab organizați încât o mulțime cădeau robi. Unii filologi afirmă că din slav s-a tras în latina târzie cuvântul sclav.

Probabil că și în părțile noastre, în Transilvania, în Muntenia, în Moldova pătrund încetul cu

încetul aceste grupuri de slavi, dar de-acum îi găsim întovărășiți cu avarii.

27

În primele veacuri, de pe la 500 încolo, slavii ocupă de preferință văile și șesurile libere, pe când descendenții daco-romanilor sunt retrași prin locuri păduroase sau spre munte.

Un text al unui preot croat din secolul XII, cunoscut în istoriografie sub numele de „Preotul din Diocleea”, ne sugerează încă un motiv pentru care populația „romană”, în Dalmația, fugea în munți, în fața unor dominatori slavi: teama de persecuțiile acestor păgâni împotriva lor ca creștini. Ceea ce ar explica de ce amestecul între valahi și slavii din părțile noastre trebuie să fi fost mai ușor după creștinarea, în veacul al IX-lea, a bulgarilor și slavilor de sub dominația lor. Dar să nu-i numim încă români pe descendenții daco-romanilor — pentru că români nu avem dreptul să le zicem decât atunci când există o limbă română, iar limba română se naște când are loc o simbioză, adică o influență reciprocă și în cele din urmă un amestec între foștii daco-romani și slavi. Dacă nu-i putem numi români, atunci cum să le spunem? Să le zicem „valahi”.

De ce? Valah nu e un termen peiorativ, cum ar vrea ungurii sau alți străini, de pildă grecii, să-l considere. Valah e un nume foarte nobil, dat de germanici tuturor romanilor, pornind de la numele unui trib celt care se numea Volcae, așezat pe unde sunt azi Elveția și Austria. Aceștia s-au romanizat, astfel încât germanii, vecinii lor, cu vremea au numit volcae pe toți romanii, pe toți cei ce vorbeau limba latină.

Așa se explică faptul că, din insulele britanice și până la noi, de-a lungul graniței între germanici și fostul Imperiu Roman, au rămas nuclee care poartă încă un nume provenit din volcae. Ați auzit de Țara Galilor în Marea Britanic, provincie care, ca și Scoția, se află la nord de Anglia propriu-zisă, ambele locuite de rămășițe din vechea populație celtă a insulei. Ei bine, numele Țării Galilor, ce se cheamă Walespe englezește, are aceeași origine cu Valahia! Și dacă coborâm în Europa continentală, valonii din Belgia, adică aceia care vorbesc franceza în Belgia (pe când ceilalți locuitori ai Belgiei sunt flamanzii, care vorbesc, ca olandezii, neerlandeza, o limbă germanică), poartă tot un nume provenit din volcae.

28

Pe francezi, cu un cuvânt de ocară, nemții îi numesc Welsche (după cum francezii, la rândul lor, au o poreclă insultătoare pentru nemți, boche), iar în Evul Mediu, italienilor le ziceau Wahlen. Pe italieni, polonezi și alți slavi îi numesc valahi. Iar în Balcani și la noi, tot valahi i-au numit pe romano-foni. Slavii preluaseră termenul de la germani, făcând inversiunea valh vlah. De la slavi, mai târziu, în Evul Mediu, au preluat și grecii termenul, dovadă a adâncimii la care au pătruns slavii în Grecia continentală! Iar întrucât în grecește V se scrie Β, termenul a ajuns în timpul cruciadelor, la occidentali, la „frânci”, sub forma „blac”. În concluzie, numele de valah a desemnat, și la germani, și la slavi, și la greci, pe „romanici”, pe cei care vorbesc o limbă latină. Deci dacă spun de-acum încolo „valahi”, să știți că asta înseamnă strămoșii românilor. Și așa ne-au numit în continuare străinii. Noi înșine ne-am numit români sau rumân/ sau, în sud, în Balcani, armâni — cu un „a protetic”, caracteristic dialectului aromân.

În rezumat, autohtonii și-au păstrat numele de roman, pe când străinii i-au numit vlahi sau valahi. Voi folosi deci când termenul român, când valah — dar găsesc că e mai comod să facem deosebirea și să păstrăm termenul „român” pentru mai târziu, după anul 1000, când a început de-acum simbioza slavo-valahă și avem o limbă pe care o putem numi româna.

Avarii aveau undeva în Panonia (Puszta ungară) un centru, un fel de tabără uriașă căreia i se zicea Ring. Timp de peste 200 de ani (cea 550-780), avarii constituie o mare putere în centrul

Europei, și ei sunt oarecum stăpâni peste slavi. Fiind un trib de călăreți războinici foarte temuți, dar nu mulți la număr, duc cu ei mase de slavi în atacurile sălbatice împotriva Imperiului Bizantin, asediază Salonicul, Constantinopolul — iar rezultatul va fi că triburile slave, învățate de acum cu războiul și prada, vor pătrunde adânc în provinciile ale Imperiului Bizantin și se vor stabili acolo, chiar până în sudul Greciei, în Peloponez. Și dacă, printr-o efortare patetică de refacere a imperiului, bizantinii vor izbuti prin veacurile al X-lea și al XI-lea să „elenizeze” din nou Peloponezul și o parte din Grecia continentală năpădită de slavi, de albanezi și de vlahi, în schimb mai toată Macedonia va rămâne, definitiv, majoritar slavă, ca și Moesia, Dacia Aureliană și Iliria toată, unde fosta populație romanizată e redusă la nuclee din ce în ce mai mici, ca niște insule care scad mereu, pe măsură ce cresc apele jur-împrejur.

29

Avarii se vor prăbuși între 797-805, sub o dublă lovitură: de la vest, de la regele francilor Carol cel Mare (în germană, Karl der Grosse, pe franțuzește, Charlemagne) și de la sud, de la țarul bulgarilor Krum. Prăbușirea acestei vremelnice mari puteri va fi atât de neașteptată și de totală, încât a rămas în Rusia o zicală: „Au pierit ca obrii” — așa se numeau avarii pe rusește, fiindcă numele se pronunța inițial avari —, iar nu, cum zicem noi acum, avari— deci a dat în rusește, prin alunecarea lui a către o, trecerea lui v la b și căderea silabei neaccentuate,

<Titlu> Slavii

În momentul când se prăbușesc avarii, slavii, care se răspândiseră și în aria noastră și în toată Peninsula Balcanică, devin independenți. De la avari au învățat arta războiului și au învățat oarecum de la ei și de la vecinii germanici cum să fie stăpâni asupra lor înșiși.

E interesant să observăm termenii care vor desemna pe șefii lor, ierarhia din structurile de stat ale slavilor, dintre care pe mulți îi vom prelua și noi: regelui i se va zice kral — provenind de la marele rege franc, mai apoi împărat, Carol cel Mare, în dialectele germane Karl, pronunțat de slavi Kral (termen preluat și de unguri, Király, și de noi, crai); dar alte două titluri mari, ban și jupan, sunt moștenite de la avari; boier e și el turanic, ori peceneg, ori proto-bulgar (așa numesc istoricii neamul de limbă türk care cucerește de la bizantini, la sfârșitul secolului VII, Bulgaria de azi și se lasă cu încetul slavizat de populația slavă majoritară); alți doi termeni nobiliari, Jenez (cneaz) și vitez (viteaz), ar fi de origine germană, respectiv König (rege) și Viking (numele cuceritorilor scandinavi care din veacul al IX-lea până în veacul al XI-lea au făcut incursiuni în toată Europa de nord, pătrunzând în apus până în Franța, Anglia și Islanda, iar în răsărit până în Rusia unde, sub numele de varegi, întemeiază primul stat rus organizat).

30

Singurul termen de conducere autentic slav e voievod (sau voivod), la origine căpetenie de oaste, apoi, în spațiul nostru — dar numai în spațiul nostru, în Muntenia, Moldova și Ardeal (căci regii unguri vor continua să dea acest titlu reprezentanților lor în Transilvania) —, cel mai mare peste țară, șeful statului sau al ținutului, însă, e o minune că, pe lângă termenul slav, apare și numele latin de domn (dominus), pe care românii, în ultimele veacuri ale imperiului, l-au dat chiar împăratului, și pe care românii îl vor folosi și pentru Domnul nostru Isus Cristos și pentru Dumnezeu! El va fi cvasisimonim cu voievod, după cum jude va fi cvasisimonim cu cneaz.

Dar avem o și mai admirabilă reminiscență a vechilor structuri romane: păstrarea în vocabular a cuvântului „împărat” (imperator), când de sute de ani românii nu mai au împărat, nici la nord de Dunăre, dar nici la sud, unde stăpânului de la Constantinopol i se zice de-acum în

grecește basileu, și în limbile slave țar (Caesar, pronunțat la origine Kaisar, care a dat la germani Kaiser și la slavi csar!).

În genere însă, aproape toți termenii care desemnează în limba noastră ierarhia nobiliară și de conducere sunt termeni împrumutați de la slavf. De unde tragem concluzia că atunci când acești slavi încep să se amestece cu populația valahă rămasă pe teritoriul vechii Dacii, slavii au, un timp, o situație dominantă. (Vom vedea mai departe și semnificația pe care o capătă cuvântul rumân.) Întrucât conducătorii comunităților valahe se numeau juzi, cuvântul slav cneaz va deveni oarecum echivalent cu cuvântul jude (voi semnala mai departe o posibilă nuanță), și veacuri de-a rândul vom avea ori cneaz, ori jude, probabil după cum la origine era în fruntea unei comunități slave sau conducea o comunitate valahă.

31

Vor trebui câteva sute de ani până când acești slavi să se lase românizați. S-a întâmplat în aria noastră românească exact inversul a ce s-a întâmplat la sud și sud-vest de Dunăre, în viitoarea Bulgaria și în Serbia și Croația unde, dimpotrivă, vorbitorii de limbă latină s-au lăsat slavizați. E un fenomen, aparent, ciudat, înseamnă că la noi au fost mai puțini slavi și prin urmare românii (vlahii) i-au înglobat, ca să zic așa, și le-au dat limba română, pe când la sud, vorbitorii de limbă proto-română au fost cu vremea înghițiți de slavi, încât n-au rămas acolo decât din ce în ce mai puțini latinofoni, care au fost aproape toți asimilați de slavi sau de greci.

<Titlu> A stăpânit țaratul protobulgar și în părțile noastre?

Am pomenit despre bulgari, adică protobulgari — și ei, ca și avarii, un trib de limbă türk, a cărui ultimă așezare cunoscută e pe Volga mijlocie, în ultimele decenii ale secolului VII, o parte din ei, împinși de alte seminții de la răsărit, se urnesc, și de prin sudul Basarabiei izbutesc să treacă Dunărea. După lupte crâncene cu bizantinii, pe la 670-680, îi silesc pe aceștia să-i lase să se așeze în Dobrogea și în nordul Bulgariei de azi, unde vor fi curând slavizați de majoritatea din jur. Acolo, acești călăreți războinici și organizați vor întemeia un stat puternic care va duce lupte neîncetate cu împărăția bizantină, încercând chiar în mai multe rânduri să ocupe capitala Constantinopol. Dar totodată erau fascinați de măreția capitalei imperiale, de organizarea statului, de fastul și influența Bisericii creștine, astfel încât, din convingere cât și din calcul politic, Boris, hanul lor, va fi creștinat o dată cu mii de ostași și de boieri de-ai lui, în anul 865, și-și va zice și țar (csar). Cu puțini ani înainte, doi misionari bizantini de la Salonic, frații Constantin (în călugărie, Chirii) și Metodi — slavi grecizați, cum pretind bulgarii, sau greci vorbind slavona, cum susțin grecii? —, porniseră să evanghelizeze pe slavii din Moravia, traducând Sfintele Scripturi în slavonă și inventând un alfabet adaptat foneticii slave, alfabet ce va deveni cu vremea alfabetul zis chirilic, după numele lui Constantin-Chiril, alfabet păstrat până azi de bulgari, sârbi și ruși — și folosit la noi până în anii 1860.

32

Cum a ajuns alfabetul chirilic la noi? Și nu numai alfabetul, ci și liturghia în slavonă, și Sfânta Scriptură, și denumirile din ierarhia noastră bisericească legată de Biserica răsăriteană de la Constantinopol? Explicația cea mai firească e să admitem că în momentul mării sale expansiuni, după căderea Ring-ului avar, țaratul bulgar și-a extins autoritatea și peste o parte din ținuturile noastre. Fiind prezenți la răsărit, în Dobrogea și Basarabia, iar la apus având graniță comună cu francii pe Tisa, de ce ar fi ocolit ei Muntenia și Ardealul, când acolo tocmai

începeau să mijască mici formațiuni politice, cu cneji de aceeași limbă cu ei?

Totuși, cei mai mulți dintre istoricii noștri, în frunte cu marele Nicolae Iorga, s-au opus cu îndârjire acestei ipoteze. De-atunci însă au apărut și argumente arheologice pentru a sprijini argumentele logice: cetatea Slon din Prahova (ambele nume sunt slave!) e tipic bulgărească, iar în regiunea Sibiu s-au găsit morminte de tipul celor ale căpeteniilor bulgare. De aceea cred că trebuie să închipuim o prezență bulgărească la noi cam un secol și jumătate, între sfârșitul veacului al VIII-lea (distrugerea puterii avare) și începutul veacului al X-lea (pătrunderea ungarilor pe Tisa și a pecenegilor în părțile noastre). Așa se explică cel mai logic cum, din cauza unei relative siguranțe în acel răstimp, s-a putut începe amestecul (simbioza între așezările slave și populația valahă băștinașă), cum a putut să apară, dintre cneji și juzi, o clasă nobiliară (viitorii boieri) și cum s-au instalat la noi — pentru veacuri — alfabetul chirilic și limba slavonă în Biserică, pentru ca mai târziu, când vom avea structuri de stat, slavona să devină și limbă de cancelarie.

E drept că creștinismul nu s-a implantat la bulgari decât după 864 (botezul lui Boris), dar e probabil că noile structuri religioase, aduse de bizantini, s-au răspândit în același timp în toată împărăția lor, deci și în părțile locuite de români, adică de valahi și slavii care se vor româniza.

33

<Titlu> Cele două faze ale creștinării românilor

Vorbind despre organizarea Bisericii prin intermediar bulgăresc, constat că n-am evocat încă chestiunea creștinării strămoșilor noștri. Să fi fost ei creștinați o dată cu bulgarii (sau chiar după ei)? Limba — și numeroase urme arheologice, în special în Dobrogea, dar câteva și în restul țării — stă dovadă că creștinismul a pătruns în Dacia și Moesia foarte timpuriu, probabil chiar înainte de retragerea legiunilor și administrației romane, adus de legionari originari din Orient, de negustori, de călători, de ce nu și de propovăduitori, de misionari — doar nu duseseră Grecia și Macedonia printre primele etape ale Sfântului Pavel? Mărturia limbii e cea mai grăitoare privind vechimea creștinismului la români; cuvintele de bază ale religiei creștine sunt toate de origine latină: Dumnezeu, cruce, creștin, credință, biserică, rugă și rugăciune, cuminecare, a boteza, înger, păgân și sunt (păstrat mai cu seamă în forme vechi pentru sărbători: Sân Petru, Sân Nicoară/ Sân Toader, Sunta Măria, Sânziene), de asemeni Paște, Rusalii.

Vă veți întreba, poate: dar cum de s-a păstrat credința creștină în acea Dacie de-acum izolată de împărăție, ca și de structurile bisericesti care au ieșit la lumină și s-au organizat după ce Constantin cel Mare va fi încetat prigoana împotriva creștinilor (313)? Grea întrebare. Trebuie să ne închipuim că micile comunități creștine din spațiul carpato-dunărean au putut menține contactul cu ierarhia bisericească născândă de peste Dunăre. De altfel, până la venirea bulgarilor, Bizanțul a păstrat o prezență activă de-a lungul Dunării, uneori ținând chiar capete de pod pe malul stâng al fluviului. Pe de altă parte, unele căpetenii ale goților și gepizilor din părțile noastre știm că au fost creștine și chiar au propovăduit creștinismul, ei primindu-l în varianta apuseană, adică de la Roma.

Se cuvine aici să reamintesc un eveniment important din istoria romană, din ultimele veacuri ale imperiului, anume că, din anul 395 încolo, împărăția a fost împărțită în două, cu doi împărați și două capitale: Roma și Constantinopol, ceea ce a avut consecințe incalculabile pe care le mai simțim și azi. Astfel, în cele două jumătăți — dintre care cea apuseană a păstrat ca limbă oficială latina, pe când cea răsăriteană a adoptat, în veacul al VII-lea, greaca, s-au dezvoltat cu vremea două forme deosebite ale ritului creștin, iar rivalitatea între Papa de la Roma și Patriarhul de la Constantinopol a dat naștere la conflicte din ce în ce mai dese și mai

grave care au dus, în 1054, la o ruptură între cei doi capi ai Bisericii — fiecare afurisin-du-l, sau excomunicându-l, pe celălalt — iar de atunci această rană nu s-a mai închis, schisma, adică despărțirea, nu s-a mai rezolvat.

34

Biserica apuseană și-a zis apoi „catholică” — adică, pe grecește: universală, pe când cea răsăriteană și-a zis „orthodoxă”, adică cea drept credincioasă, cea care interpretează corect dogmele. Și ca să vă dați seama de urmările nesfârșite ale scindării împărăției romane în 395, să știți că linia de despărțire între cele două jumătăți ale imperiului coincide aproape perfect, după mai bine de un mileniu și jumătate, cu granița actuală între croații catolici și sârbii ortodocși! Acest exemplu arată cum o hotărâre istorică oarecum arbitrară sau întâmplătoare, ca fixarea unei granițe, poate avea urmări neprevăzute, la nesfârșit.

Pentru a reveni la chestiunea creștinismului în Dacia părăsită de romani, e totuși de presupus că, în regiuni mai izolate, creștinismul trebuie să se fi păstrat în forme destul de puțin „ortodoxe”, cu preoți învățând gesturile și tainele religiei din generație în generație, fără a avea, adesea, hirotonisirea cerută de canoanele Bisericii pentru a păstra legătura apostolică. De aceea mai toate cuvintele desemnând la noi funcțiile și ierarhia ecleziastică vor aparține unui al doilea val, adică sunt de origine bulgărească sau grecească (dar și în acest din urmă caz, de cele mai multe ori, prin intermediar bulgăresc): mitropolit, vlădică, popă, diacon, stareț, duhovnic; de asemeni termeni privitori la lăcașul de rugăciune: schit, strană, clopot, hram; sau elemente de liturghie: utrenie, vecernie, sfeștanie, prohod, nedeie, prescură, spovedanie, post, blagoslovenie; apoi termeni teologici: Maica Precista, duh, rai, iad și multe nume de sărbători.

35

Vechiul cuvânt (iată că și acest cuvânt e latinesc, conventum, cu conotație religioasă de adunare a credincioșilor!), vechiul cuvânt „sunt” a fost contaminat de slavonul sventu încât a dat de-acum „sfânt”. Așadar, de-abia după acest contact cu ierarhia bisericească a bulgarilor, de curând organizată de bizantini (și cu ierarhi bizantini), începe să se înfiripeze și la noi o biserică mai organizată, mai disciplinată, mai „ortodoxă” — cu toate că multe datini vechi, cu iz păgân, păstrate sau născute în veacurile de izolare, s-au mai păstrat, și se mai păstrează încă în credința noastră populară.

Alungați de la nord de Dunăre de invazia ungarilor și a pecenegilor, măcinați de certuri intestinale și atacați din sud de bizantinii minaiți de un împărat de o excepțională energie, Vasile al II-lea zis Bulgaroctonul (adică „ucigătorul de bulgari”), bulgarii primului tarat se prăbușesc cu totul, în 1018, iar țara lor redevine, pentru mai mult de un veac și jumătate, provincie bizantină.

Din lupta necruțătoare dusă timp de 20 de ani de Vasile al II-lea împotriva regelui bulgar Samoil, istoria reține un episod înfiorător: învingător într-o ultimă bătălie în care face 14 000 de prizonieri, basileul pune să le scoată ochii, tuturor, cu fierul roșu, lăsând la fiecare sută de oameni un om cu doar un singur ochi crăpat (câți vlahi vor fi fost printre cei 14 000?). Jalnica coloană va mărșălui sute de kilometri, până ajung învinșii la vetrele lor, îngrozind în drum țara întreagă și posteritatea.

<Titlu> Ungurii

Ultimii barbari care s-au așezat la nord de Dunăre, înainte de întemeierea primelor state românești, sunt iarăși turanici, cum fuseseră avarii: maghiarii (ungurii), pecenegii, uzii (mai

scurtă vreme) și cumanii. Pecenegii au venit cam împreună cu ungurii în ultimii ani ai veacului al IX-lea. Ei sunt cei care i-au împins pe unguri, din actuala Rusie spre apus.

36

Ungurii au trecut la nord de Carpați, pe valea Tisei, și au poposit în pusta Panoniei, propice turmelor lor de cai. Acolo, zic unele cronici, se mai găseau încă vorbitori de limbă latină, adică preromână (pastores romanorum). Și după ce s-au stabilit acolo, ungurii, călăreți năprasnici, au întreprins timp de câteva zeci de ani razii pustiitoare prin Germania și în toată Franța de azi, până când, în anul 955, în bătălia de la Lechfeld, în Bavaria, regele german Otto I cel Mare, viitor împărat, i-a oprit, și astfel au rămas de-atunci sedentari în Panonia. Au avut norocul să apară curând în dinastia arpadiană (astfel numită după primul șef maghiar Arpad, care i-a adus în apus) o personalitate excepțională, Ștefan I (1000-1038), consacrat mai apoi de papalitate ca Sfântul Ștefan. El consolidează în regatul lui (e primul care poartă titlul de rege) religia creștină de rit apusean, după ce șovăise un timp între Roma și Constantinopol, și integrează noul stat, locuit de populații vorbind mai multe limbi, în sistemul feudal occidental care tocmai atunci se înjgheba, între altele, favorizează influența bisericii germane și începe în tot regatul colonizări cu germani: cavaleri, plugari, mineri, meseriași și negustori etc.

Oprți în expansiunea lor către apus, regii Ungariei vor urmări de-acum extinderea regatului către sud și răsărit, împotriva slavilor și românilor, ba atacând chiar Imperiul Bizantin, în ultimii ani ai veacului al XII-lea, parte prin uniuni matrimoniale, parte cu forța, pun mâna pe regatul slav al Croației, care va fi de-atunci o feudă a coroanei maghiare, dar care nu-și pierde limba și particularitatea sa, și e condus de cele mai multe ori de un ban ales din nobilimea croată.

În Ardeal, cum am văzut, au pătruns cu încetul tocmai în momentul când apăreau mici formațiuni române, și în arcul Carpaților, și dincolo de munți. Aici se vor lovi de aceiași pecenegi cu care se ciocniseră prin stepele Ucrainei cu vreo două veacuri înainte.

Pentru punerea în valoare a Transilvaniei, regii maghiari aplică aici, ca și în Ungaria, o intensă politică de colonizare, împotriva pecenegilor, apoi a cumanilor, ei așează, la poalele Carpaților răsăriteni, niște ostași-grăniceri dintr-o etnie sosită în Europa o dată cu ei; ungurii îi numesc Szákely (în latinește siculi), noi — secui.

37

Identitatea lor precisă, la origine, nu s-a lămurit, cert e însă că au fost de la început maghiarizați. Pe teritoriul concedat, întins cât două mari județe, ei formează un fel de „marcă”, beneficiind de un regim special și condusă de un comite din neamul lor, comes siculorum.

Altă importantă colonizare, începând chiar de la sfârșitul veacului al XII-lea, e reprezentată de coloniști germani, aduși mai întâi din regiunile nord-vestice ale Germaniei, aproape de Olanda, iar într-o a doua fază, mai de la răsărit, din Saxonia — de unde a rămas întregii populații nemțești din Transilvania numele de sași. Această populație nemțească era menită pe de o parte, la țară, să introducă o agricultură mai înaintată, pe de altă parte, să înființeze orașe de tipul celor din Germania, cu întăriturile lor, cu fel de fel de meșteșuguri și cu o bună practică a negoțului. Din orașele (burg-uri) înființate, șapte vor fi mai însemnate, de unde numele de Sieben-bürgen („cele șapte burg-uri”) dat de nemți Transilvaniei. Două dintre ele, Brașovul și Sibiu (botezate de nemți Kronstadt și Hermannstadt, dar ambele nume inițiale erau românești sau slavo-române), vor juca un rol de frunte în dezvoltarea provinciei, și de altfel și în economia țării române de dincolo de Carpați. Ca și secuii, sașii se vor bucura de largi privilegii și vor fi reprezentați de un comite al sașilor.

Să ne întoarcem la pecenegii de dincolo de arcul Carpaților. Pecenegii stau prin părțile noastre aproape 200 de ani. Sunt foarte agresivi; îi găsim în neîncetat conflict ba cu rușii, ba cu ungurii, ba cu bizantinii până ce, în 1091, când au pornit iar o incursiune în Imperiul Bizantin, împăratul Alexis Comnenul îi zdrobește într-o mare bătălie, la Lebunion. Pe o parte din captivi îi înrolează în armata lui, iar pe ceilalți, cu femeile și copiii, îi răspândește ca coloniști prin imperiu.

Să fi dispărut atunci chiar toți pecenegii din spațiul nostru? Nu-mi vine a crede. Au rămas, în orice caz, nume de locuri (toponime) probabil pecenege, cel puțin localitățile numite Peceneaga; poate și cuvinte în limba noastră, greu însă de identificat, fiindcă limba lor era foarte apropiată de cea a cumanilor, care le iau locul, frați-dușmani care au dat o mână de ajutor bizantinilor ca să-i nimicească.

38

<Titlu> Cumanii

Cumanii vin și ei de la răsărit, de prin Ucraina actuală, unde vreme de mai multe veacuri vor reprezenta o adevărată putere care se războiește neconținut cu rușii Marelui Cnezat de la Kiev (multe cântece bătrânești ale rușilor — bâlinele, regăsite miraculos pe la mijlocul veacului trecut, tocmai în nord, pe la lacuri — se raportează la acele lupte cu polovții, numele rusesc al cumanilor, adică oamenii stepei, cum își ziceau și ei în limba lor, de la radicalul kum). Marea masă a cumanilor e deci acolo, în sudul Ucrainei, și li se zice cumani albi, pe când celor ajunși în sudul Moldovei și în Muntenia, până și în Bulgaria, li se zice cumani negri (adică, după cum s-ar spune în termeni moderni, dintr-o ramură mai mică a neamului cuman). Cumanii iau locul pecenegilor și sunt mai statornici decât ei; ne putem imagina că între sfârșitul secolului XI (circa 1090) și mijlocul secolului XIII (circa 1240), când fug din fața marelui val mongol, deci timp de 150 de ani, ei au avut la noi o așezare organizată, relativ stabilă, în hărțile și scrierile occidentale sau bizantine din vremea aceea, Muntenia noastră apare cu numele de „Cumania”. Și pentru prima oară, sub stăpânirea acestor barbari, se simte o participare a românilor la viața politică. Nicolae Iorga a vorbit de „simbioza româno-cumană”. De pildă, apare clar că de la ei au reînvățat românii în Evul Mediu arta războiului (în special tactica atacurilor călărimii); de la ei ne-au rămas câteva cuvinte în limbă, adesea cu sens originar ostășesc ca beci (la origine loc întărit, de unde numele de Beci dat Vienei), bir, ceată, olat, toi, probabil și odaie; dar mai cu seamă foarte multe toponime dintre care cele mai vizibile sunt Comana și Comarnic — dar și mai toate toponimele în -ui (Vaslui, Covurlui etc.); am vorbit de Teleorman. Tot așa de semnificativ e și Bărăganul.

39

<Titlu> Revolta Asăneștilor și „regatul vlahilor și al bulgarilor”

Cumanii au pătruns până în Bulgaria — Bulgaria care nu mai există ca stat independent de la feroasa represiune a împăratului bizantin Vasile al II-lea zis Bulgaroctonul — (o urmă reprezintă, de pildă, localitatea Kumanovo, unde s-au întâlnit de curând negociatorii militari ai Iugoslaviei și NATO!). Or, în toată acea regiune mai trăia încă o importantă populație de limbă română care, fără îndoială, păstrase un contact neîntrerupt cu românii de la nord de Dunăre. Acești valahi se îndeletniceau în special cu creșterea oilor, de unde, cu vremea, termenul de vlah a devenit, la bulgari și la greci, sinonim cu cioban.

În 1185, doi frați vlahi din regiunea Târnovo, Petru și Asan, certați pe motive fiscale cu împăratul bizantin Isaac Anghelos, și fiindcă acesta refuzase continuarea unui serviciu militar

al acestor vlahi în armata bizantină, asmuțesc ținutul întreg, și pe vlahi și pe bulgari, împotriva împărăției. Cum, după doi ani de lupte, soarta armelor le e potrivnică, trec Dunărea și se întorc de acolo cu alți români și cu călărime cumană, iar, după un timp, îi înving pe bizantini. Această imediată alianță româno-cumană mă face să cred că acei frați vlahi de la Târnovo aveau cu căpeteniile cumane o legătură mai veche, poate chiar o încuscrire, întrucât numele Asan e cuman. Petru și Asan vor prelua însă coroana foștilor țari bulgari, căci aceasta reprezenta tradiția statală a locului, întreruptă de bizantini cu 200 de ani în urmă. Un al treilea frate, Ioniță, zis pe grecește Kaloioannes, adică cel Frumos (sau cel Viteaz?) duce și mai departe ambiția familiei, obținând o coroană regală de la marele Papă Inochentie al III-lea. Corespondența între papă și Ioniță dovedește clar că acesta din urmă își reclama originea sa romană și că papa o recunoștea (se știe ce bine informată a fost întotdeauna papalitatea!).

40

Lucrurile se vor încurca însă în urma cuceririi Constantinopolului, în 1204, de către cruciații celei de-a patra cruciade, deviate de la drumul ei de lăcomia și viclenia venețienilor. (Eveniment dramatic cu consecințe incalculabile, căci de atunci s-au învrăjbit atât de rău Bisericele din Apus și Răsărit, catolicii și ortodocșii, încât nu s-au mai putut împăca nici până azi.) Ioniță va părăsi obediența romană pentru a reveni la ascultarea față de patriarhul grec (refugiat la Niceea, în Asia Mică) și, purtând război cu cruciații, cu frindii, în 1205, îl va învinge, la Adrianopol, cu ajutorul cumanilor, pe împăratul latin Baldovin de Flandra, care va pieri în beciurile de la Târnovo. Dar statul Asăneștilor, instalat în tradiția politică și culturală a primului tarat bulgar, nu va mai fi cunoscut după Ioniță ca „regat al vlahilor și al bulgarilor”, cum îi spun cronicarii „frânci”, ci numai ca al „doilea tarat bulgar”, participarea inițială a românilor la această mare înfăptuire fiind cu vremea estompată, până la a permite afirmația (chiar ridicolă) a unei anumite istoriografii bulgare, că a fost vorba de un „regat al bulgarilor și al ciobanilor”...

40

<Titlu> Invazia mongolă

În primii ani ai veacului al XIII-lea apare deodată la celălalt capăt al Eurasiei, pornind din stepele Mongoliei, o formidabilă putere, neprevăzută și nemaîntâlnită în violența ei, cea a călăreților mongoli ai lui Genghis-Han. Trebuie să ne oprim o clipă asupra fenomenului mongol, nu numai fiindcă e un moment crucial din istoria universală, ci și fiindcă a avut la noi — la mii și mii de kilometri depărtare — urmări de o importanță capitală. Uriașa armată a lui Genghis-Han, admirabil organizată, încadrată de călăreții tribului său mongol, dar cuprinzând cu timpul multe alte seminții de rasă mongolă sau turcă, se urnește în 1206 și cucerește mai întâi tot nordul Chinei. Mongolii vor porni apoi către Apus, vor nimici mai târziu mai multe țări asiatice, între care regatul persan, punctând de fiecare dată înaintarea lor cu măceluri de masă de o nemaipomenită cruzime — piramide de sute de mii de capete după cucerirea fiecărui mare centru.

41

Faima lor și spaima se răspândesc ca un pârjol în lumea întreagă. Marele Han moare în 1227 și împărăția se împarte între fiii lui, dintre care unul e ales „Mare Han”; dar, chiar înainte, o armada cum nu mai cunoscuse pământul pornise prin Siberia spre Europa, sub comanda unui nepot al lui Genghis-Han, Batu-Han. La nord de Marea de Azov, pe Kalka, o coalitie a

cumanilor albi cu rușii marelui cneaz de la Kiev, împăcați cu acest prilej, suferă, în 1223, o cumplită înfrângere. Vestea ajunge îndată la cumanii negri din părțile noastre. De teama pericolului mongol, de unde până atunci cumanii respinseseră toate tentativele de creștinare, ucigând mai mulți misionari, călugări catolici, căpetenia cumanilor negri cere acum regelui Ungariei să-i acorde protecția și să trimită grabnic un episcop, pentru ca tot poporul să fie creștinat. O impunătoare delegație sosește în 1228 peste Carpați, undeva la granița Moldovei cu Muntenia, având în fruntea ei pe însuși fiul regelui, viitorul rege Bela al IV-lea, și pe primul prelat al Ungariei, arhiepiscopul de Strigonium (Esztergom). Zeci de mii de cumani sunt botezați o dată cu căpetenia lor și e creat pe loc un episcopat al cumanilor, care va prelua numele râului Milcov (episcopatul Milco-vensis), unde s-au clădit îndată biserică, palat, cetate — din care nu va rămâne nimic, căci 13 ani mai târziu va trece pe acolo iureșul mongol. În 1241 trei coloane mongole înaintază din părțile Rusiei către Apus, distrugând pe rând cnezatele rusești, regatul polon sprijinit de cavaleri germani, și trecând peste țara noastră — unde vor întâlni în nord rezistență din partea sașilor de curând instalați la minele de la Rod-na, iar în sud din partea unei formațiuni „valahe” — și, întrunite, nimicesc în Ungaria armata regelui Bela. Acesta nu-și găsește scăparea decât refugiindu-se pe o insulă din Adriatica. Se așteaptă ca puhoiul mongol să se îndrepte acum către marile țări din Apus. Dar, în 1242, mongolii se retrag subit, nu din pricina vreunui contraatac creștin, ci fiindcă a sosit vestea morții Marelui Han, iar toți frații, fiii și nepoții lui se grăbesc către Karakorum pentru alegerea noului Han. În treacăt trebuie spus că conducătorii Apusului, papa, regele Franței, regele Angliei, au crezut un moment că s-ar putea folosi de acești nou-veniți atât de temuți împotriva puterii musulmane, care rămânea, în gândul lor, marele adversar al creștinătății.

42

Europa centrală și apuseană va avea totuși răgazul de a se reface și întări. Mongolii însă nu s-au retras cu totul din Europa, ci au înființat, în sud-estul Rusiei, pe Volga inferioară, un stat puternic, cunoscut sub numele de Hoarda de Aur, care va ține în vasalitate principatele rusești timp de peste 200 de ani, și va roi și mai la apus, pe malul Mării Negre și în Crimeea, unde mongolii se vor contopi cu foștii cumani albi, a căror limbă o vor adopta. Sunt cunoscuți, de atunci, sub numele de tătari, și vor reprezenta pentru țările noastre, veacuri de-a rândul, prin raziile lor sălbatice, o permanentă primejdie. Chiar din primele decenii ale secolului al XIV-lea, constatăm că formațiunile politice bulgărești, sârbești și românești se află în raport de vasalitate față de acești hani tătari instalați pe malul nordic al Mării Negre. Formidabila expansiune mongolă va avea însă, după cum vom vedea mai târziu, și urmări pozitive, cel puțin pentru români.

<Titlu> Diploma Ioaniților (1247) — o „radiografie” 3 Olteniei și Munteniei înainte de descălecat

Ungurii, stăpâni pe regatul croat, după cum am văzut, și pe cetatea Belgrad cu ținutul dimprejur, și pe viitorul banat de Timișoara, izbutiseră în ultimul pătrar al secolului XIII să treacă peste Carpații apuseni și să înființeze, în Oltenia de azi, un fel de provincie-tampon, o „marcă”, zisă Banatul de Severin, cu un ban ungar peste mai mărunte formațiuni, cnezate sau voievodate românești, dintre care unele erau „călare” pe Carpați, adică parte în Oltenia, parte în Hațeg.

Un document de un interes excepțional ne permite să ne facem o idee despre situația politică și socială a acelor ținuturi la momentul invaziei mongole: e vorba de diploma pe care regele Bela al IV-lea o va acorda în 1247 cavalerilor Sfântului Ioan din Ierusalim pentru a veni să se așeze în Banatul de Severin, să-l colonizeze și să-l apere în calitate de vasali ai regelui

Ungariei. Documentul e cunoscut în istoriografie sub numele de Diploma Ioaniților.

43

Să ne oprim o clipă asupra acestui document care ne dă un fel de „radiografie” a țării câteva decenii înainte de întemeierea voievodatului Țării Românești.

Dar, mai întâi, cine sunt acești Cavaleri Ioaniți?

Foarte curând după prima cruciadă, la începutul veacului al XII-lea, se înființase în noul regat creștin de la Ierusalim un „ordin de cavaleri”, călugări-ostași având misiunea de a îngriji pe răniți și în același timp de a fi gata oricând să ridice armele împotriva „paginilor”, a „necredincioșilor”, adică a musulmanilor. Se va numi Ordinul Sf. Ioan din Ierusalim (în majoritate alcătuit din francezi). După el vor apărea și altele, dintre care rețineți: Templierii, care vor deveni mari bancheri în Occident, și Cavalerii Teutoni (adică nemți) care, în urma părăsirii Palestinei, după o scurtă ședere la noi, în țara Bârsei, vor coloniza nordul Poloniei, creând o largă enclavă în jurul portului Danzig (Gdansk) și pe care, sub numele de Prusia Orientală, o vor stăpâni germanii până în zilele noastre, până la dezastrul german din al doilea război mondial. Ioaniții, după alungarea din Palestina, la sfârșitul secolului XIII, se vor instala pe rând în Cipru, apoi în Insula Rhodos și, în sfârșit, în secolul XVI, alungați de turcii otomani, în Insula Malta. De atunci sunt cunoscuți sub numele de Cavalerii de la Malta. Eminescu face un anacronism când îi aduce, sub acest nume, în bătălia de la Nicopole pe vremea lui Mircea cel Bătrân, în celebrul vers din Scrisoarea a III-a:

S-a-mbrăcat în zale lucii cavalerii de la Malta;

Papa cu-a lui trei coroane, puse una peste alta...

44

În 1247, șase ani după catastrofa invazie mongolă, regele Bela al IV-lea se înțelege cu Marele Maestru al Ordinului Ioaniților ca să-i cedeze în vasalitate Banatul Severinului, adică Oltenia și o mică parte din actualul Banat. „Contractul” pe care-l încheie cu acest prilej ne revelă lucruri de un interes pasionant pentru a încerca să ne imaginăm starea acestui colț de țară românească cu o jumătate de veac înainte de apariția aici a unui stat de dimensiuni comparabile cu ale marilor ducate din sistemul feudal al epocii, stat care va căpăta numele de „Țara Românească” (sau în slavonă Vlașca Zemlia).

Ne miră micul număr de cavaleri prevăzuți să vină — câteva zeci. Să nu uităm că în vremea aceea cavalerii apuseni în armuri cântărind cât ei înșiși, călări pe caii cei mai grei din Europa, și ei acoperiți cu zale, și însoțiți fiecare de vreo zece aprozi, erau în tactica epocii echivalentul tancurilor de azi. Apoi, cavalerii cruciați din Palestina își croiseră reputația de cei mai pricepuți constructori de cetăți din lume. Asta mai cu seamă aștepta de la ei regele Ungariei, precum și organizarea de colonizări — cu condiția să nu primească coloniști din Ardeal, dovadă că de pe atunci se scurgea populație din Transilvania către câmpiile de la sud și răsărit. Iată câteva din informațiile pe care ni le aduce diploma:

— Aflăm de existența unui voievodat român al unui Litovoi, căruia regele îi rezervă un statut special în interiorul feudei, și mai aflăm că acesta se întinde și dincolo de Carpați, în Hațeg, dar că acea parte regele nu vrea s-o cuprindă în teritoriul dat în vasalitate Ordinului. Mai sunt numiți și doi cneji, Ioan și Farcaș. Ioan e ortografiat așa cum îl pronunță românii și nu Johann (germ.) sau Ianoș (ung.) sau Iovan (si.); Farcaș înseamnă lup pe ungurește, așa că maghiarii pretind că putea fi un șef maghiar. E mai probabil că era un cneaz român coborât din Ardeal, unde numele lui, sau al moșilor lui, fusese schimbat din Lupu sau Vilcu (slav) în Farcaș. Litovoi e nume slav. Interesant e că 25 de ani mai târziu, în aceleași locuri, un Litovoi (același sau un descendent al lui?) se revoltă împotriva suzeranului ungar și moare în luptă; îi succedă

un frate, pe nume Bărbat, nume vădit românesc.

45

— Ordinul e îndemnat să cucerească dincolo de Olt fosta „Cumanie”, rezervând și acolo, probabil în regiunea Argeș, un statut special voievodatului unui Seneslav — nume slav-român, poate deformat de cancelaria ungară (oare același cu șeful valah care înfruntă coloana cea mai sudică a atacului mongol din 1241?).

— Se deduce din clauzele fiscale ale diplomei că în acel Banat se iau dijmă și dări din recolte și din pescuit, deci, chiar dacă populația e cam răsfirată, există o țărănie și o economie organizată.

— Țara e totuși destul de populată și de structurată social ca să posede formațiuni militare (apparatu suo bellico) pe care Ordinul vasal va trebui să le adune și să le aducă regelui în caz de război cu țările vecine.

— În fine, diploma revelă că, pe lângă voievozii și cnejii citați nominal, mai sunt și alți „mai mari ai țării” (maiores terrae) cărora regele le acordă privilegii exorbitante, între care dreptul de a veni în apel la judecata regelui în caz că contestă judecata vasalului său (Marele Maestru al Ordinului), condamându-i la tăierea capului, înseamnă că acești „mai mari ai țării” reprezentau o putere locală destul de însemnată încât regele să-i ia în anumite împrejurări sub protecția lui, la curia lui la o mie de kilometri depărtare; deci țara avea de pe atunci „cadre” politice și ostășești: sunt viitorii boieri pe care-i vom găsi câteva zeci de ani mai târziu în jurul voievodului țării.

Ce s-a întâmplat însă cu masa cumanilor creștinați în 1228? Când s-a apropiat valul mongol, căpetenia lor a cerut voie regelui Ungariei să treacă, cu toți ai lui, Carpații, pentru a se pune la adăpost de năvală. Regele i-a colonizat pe valea Tisei, unde în generațiile următoare vor da mult de furcă autorităților regale. Totodată regele Ungariei a luat o prințesă cumană — erau vestite cumanele pentru frumusețea lor și asemenea nobile încuscări avuseseră loc și cu marii cnej ruși, ba chiar și cu „rude mari împărătești” la Bizanț —, și din acea căsătorie se va naște Ladislau, penultimul rege din dinastia arpadiană, zis Ladislau Cumanul, pentru că iubea mult obiceiurile neamului său matern, adoptase și portul și pieptănătura cumană, spre marea supărare a ungarilor.

46

Iarăși îmi pun întrebarea: să fi fugit atunci chiar toți cumanii din părțile noastre? Sunt multe semne că n-a fost așa. Documentele ungurești ulterioare din Transilvania ne revelă prezența unor cumani în provincie în secolul XIV, de asemeni numeroase nume cumane în regiunea Făgăraș și Hațeg, precum și toponime în Muntenia până în locuri retrase în munți, foarte tipice pentru datinile noastre strămoșești, cum e Lovișteea. Nu lipsit de semnificație e faptul că în primele documente muntenești din secolele XIV și XV găsim o proporție destul de mare de nume cumane printre boierii țării — ceea ce nu înseamnă negreșit că toți erau de origine cumană, dar în orice caz că influența cumană fusese profundă.

47

<Titlu> Capitolul 2

<Titlu> Nașterea statelor române medievale

<Titlu> Fost-a descălecat?

Ajungem astfel la cumpăna veacurilor XIII și XIV, momentul crucial al apariției, între Carpați

și Dunăre, a primului stat român organizat, Țara Românească. Oricât ar părea de ciudat, circumstanțele acestui mare eveniment au rămas destul de obscure pentru a stârni, până azi, aprigi controverse între istorici: fost-a oare, cum vrea tradiția, o „descălecătoare” a legendarului Negru Vodă din Țara Făgărașului? Sau unirea voievodatelor și cnezatelor de la sud de Carpați să fi fost un fenomen exclusiv local? Și cine a fost Basarab, Basarab întemeietorul, Mare Voievod?

Am spus, când am vorbit despre invazia mongolă, că această adevărată avalanșă care a zdruncinat din temelii sau dărâmat aproape toate formațiunile politice din Europa centrală și orientală a reprezentat, în schimb, un moment favorabil pentru cnezatele și voievodatele apărute în regiunea Munteniei ca să se elibereze oarecum de presiunea regatului ungar și să realizeze o primă unitate politică a tuturor celor care vorbeau limba română între Carpați și Dunăre. Aceasta se petrece în jurul anului 1300. Tradiția, consemnată de cronici târzii (din veacurile XVI și XVII), vorbește de anul 1290. Majoritatea istoricilor contemporani au avut tendința de a alege o dată mai târzie, după 1300; ba o întregă școală istorică, încă majoritară chiar, pretinde că tradiția descălecăturii, cu Negru Vodă coborând din Țara Făgărașului, ar fi o pură invenție din secolul XVII, fără temei real.

De la o vreme însă, câțiva istorici de valoare, ca Gheorghe Brătianu sau Șerban Papacostea, au reacționat împotriva acestei teorii, considerând că tradiția orală avea un sâmbure de adevăr. Mă înscriu categoric alături de ei în favoarea reabilitării vechii legende, având în plus și convingerea — care nu e împărtășită de ceilalți istorici — că Basarab întemeietorul, primul nostru dinast dovedit documentar, se trăgea dintr-o spiță de șefi cumani.

48

<Titlu> Cine a fost Basarab întemeietorul?

E dovedit că în ultimul pătrar al secolului XIII, cu toată persistența pericolului mongol, asistăm la o coborâre din Ardeal către Muntenia a unor elemente românești, ungurești și săsești, atrase și de belșugul câmpiilor, și de negoțul de la Dunăre și Marea Neagră. Câmpulung e mai întâi un centru comercial săsesc și va avea cu vremea o importanță minoritate catolică, cu o frumoasă biserică. De asemeni, mica biserică din peștera de la Corbii de Piatră, în aceeași regiune, e datată — după stil — în jurul lui 1290 și are, lucru neobișnuit, două altare unul lângă altul. Pe de altă parte, ultimul rege arpadian, Andrei al III-lea, aplică o politică discriminatorie împotriva românilor, a căror nobilime nu mai e chemată la adunările Dietei. Regii unguri, vasali ai Papei, au considerat ca o datorie demnă de o adevărată cruciadă să elimine pe „schismatici”, adică pe ortodocși, din regatul lor. De aceea, cei din nobilimea română care nu treceau sub obediența Romei au fost de atunci excluși din categoria nobiliară și încetul cu încetul reduși la starea de simpli țărani. (La celălalt capăt al regatului, nobilimea croată n-a avut a suferi de această declasare fiindcă Croația fusese creștinată în rit apusean.)

În orice caz, evenimentele din jurul anului 1290 justifică în mod straniu data transmisă de tradiție ca fiind cea a coborârii legendarului Negru Vodă din Țara Făgărașului și așezarea sa la Câmpulung, iar sub urmașii lui la Argeș, de unde își vor întinde curând autoritatea până la Dunăre. De la această origine „munteană” a dinastiei se trage probabil numele de Muntenia, dat tradițional întregii țări — țară majoritar de șes.

Douăzeci de ani mai târziu, documente străine (ungurești, papale, sârbești, bulgărești etc.) ne revelă, domnind peste toată Țara Românească, țara între Dunăre și munți, inclusiv Oltenia, pe „Basarab Mare Voievod” (atenție: la origine Basarab e un prenume).

49

Ce înseamnă „Mare Voievod”? Înseamnă că acea căpetenie, voievodul Basarab, a reușit să se impună peste toți ceilalți cneji și voievozi români din acel teritoriu, fosta „Cumanie” și fostul Banat de Severin. Înseamnă că și urmașii lui Litovoi și eventual alți cneji din Oltenia se închinaseră lui Basarab. Acesta e deci un primus inter pares, primul între egali. Comparați cu Persia antică: Marele Rege, adică rege peste ceilalți regi; cu India: Maharaja/raja; cu Etiopia: Regele Regilor etc. — acesta era sensul, chiar dacă curând (intenționat sau nu) s-a confundat cu un epitet personal: Marele Basarab Voievod. De altfel, de îndată ce această întâietate, după domnia lui Basarab, n-a mai fost contestată, sintagma „Mare Voievod” a ieșit din uz.

Am mai multe motive de a crede că Basarab cobora dintr-o spiță de șefi cumani. Nicolae Iorga a scris despre Basarab: „Numele e cuman... (apoi, subliniat) numai numele?” Dar nici marele Iorga n-a îndrăznit să ducă „ancheta” mai departe, atât de înrădăcinată e încă la noi concepția că în istoria națională unele lucruri se pot spune, iar altele nu. Un istoric contemporan, pentru a exclude ideea că Basarab ar fi putut fi de origine cumană, scrie că Basarab era sigur român, căci altfel n-ar fi putut avea gândul să unească pământul românesc... Ce ați zice de un istoric francez, pătimaș adept al originii galo-romane a francezilor, care ar scrie: „Clovis (regele franc) sigur că era galo-roman, altfel n-ar fi putut avea ideea de a unifica Galia”?! Vă îndemn la următorul exercițiu: căutați cine a întemeiat, în Evul Mediu, toate noile state ieșite, pe rând, unele după sute de ani, din prăbușirea Imperiului Roman: în Galia sunt franci, burgunzi și vizigoți; în Spania, vizigoți, suevi și vandali; în Italia, longobarzi — uneori au lăsat moștenire ținutului și numele lor: Franța, Burgundia, Lombardia, Andalusia.

Adaug că este o constantă a istoriei universale: când se surpă dinlăuntru un imperiu, niciodată noile state care apar ulterior în același loc nu rezultă din fapta foștilor băștinași, care rămân vreme îndelungată fără elite și fără vlagă.

50

Această observație e confirmată de istoria Egiptului antic, a Persiei, a Chinei, a Indiei... Repet, e ca un fel de lege naturală. Așadar, ce contează dacă s-ar dovedi cumva că străbunii lui Basarab ar fi fost cumani? Departe de a fi o ciudățenie, ar fi doar normal.

Iată câteva argumente în favoarea opiniei mele (căci nu ne putem întinde prea mult în cadrul prezentei lucrări): — Nu numai numele lui Basarab e cuman, ci și al tatălui său, Tocomerius (sau Thocomer), pe care regretatul orientalist Aurel Decei l-a dovedit cuman — varianta Tihomir, pe care o găsiți în toate cărțile, e greșită. Să aibă oare niște cneji slavo-români prenume cumane din tată în fiu la numai 100-150 de ani de la năvălirea cumanilor?

Puțin probabil.

— Cancelaria papală a considerat pe primii doi voievozi, Basarab și Nicolae-Alexandru, ca fideli ai Bisericii Romei, în ciuda unor „trădări”, după care cancelaria ungară se grăbea să-i califice drept „schismatici”; dar Curia romană nu se putea înșela. Or, dacă au fost originar catolici, nu puteau fi slavo-români, aceștia fiind de veacuri legați de Constantinopol; numai cumani fuseseră botezați în rit roman. De altfel și Basarab și Nicolae-Alexandru au avut soții catolice.

— Cozia și Hurezul au fost două dintre cele mai prestigioase ctitorii ale Basarabilor; ambele poartă nume cumane (cozia = nucet; hurez sau huhurez = pasăre de noapte).

— Se sugerează adesea că Basarab s-ar fi impus celorlalți voievozi și cneji români în calitate de căpetenie a lor împotriva tătarilor, dar n-avem nici un document care să evoce o asemenea acțiune, în schimb, există surse sârbești și ungurești după care Basarab ar fi fost ajutat de tătari într-o luptă pe care o duce împotriva sârbilor alături de bulgari (Velbujd, iunie 1330, bătălie unde aliații sunt învinși de sârbi) și în vestita bătălie zisă de la „Posada” (noiembrie 1330) împotriva ungarilor — despre care vom mai vorbi, căci e considerată „actul de naștere”

al Țării Românești ca unitate autonomă în cadrul Europei feudale.

51

E deci mai probabil că Basarab a fost acceptat ca „mare voievod” nu fiindcă ar fi dus lupte victorioase împotriva tătarilor, ci fiindcă ar fi fost cel mai capabil de a se înțelege cu ei. O origine cumană putea fi un atu la o vreme când tătarii occidentali (din Crimeea și Bugeac) erau, majoritar, foști cumani.

De altfel, marii cneji ruși au procedat la fel, adică au preferat îndepărtata suzeranitate mongolă, care nu se atinge de credința și datinile lor, unei dominații a puterilor catolice, mult mai constrângătoare. Cu câteva zeci de ani înainte de Basarab, marele erou al Evului Mediu rus, Alexandr Nevski, de la Novgorod, apoi din Vladimir, a ales aceeași cale: s-a luptat eroic împotriva apusenilor, învingând și pe suedezi și pe cavalerii teutoni — în schimb s-a dus să-și plece genunchiul, smerit, în fața Marelui Han al Hoardei de Aur. La fel vor face în veacul următor și marii cneji ai Moscovei.

— Avem și un document ciudat printre documentele transilvane de la începutul secolului XIV: în 1325, un cleric ungar depune mărturie că un fiu de comite cuman a îndrăznit, în fața unui tânăr nobil maghiar, să-l ponegrească pe rege zicând că nu-i ajunge nici la gleznă lui Basarab! De ce tânărul cuman, dacă a vrut să-l înjosească pe regele Ungariei, nu l-a comparat cu regele Poloniei, cu cneazul de Halici sau cu vreun despot sârb — de ce l-a comparat cu voievodul Basarab, când acesta nu se distinsese încă învingând pe trufașul rege? Nu cumva fiindcă era mândru de el, îl știa de un neam cu el, poate chiar rudă?

— Mă întreb, în fine, dacă poreclei „Negru Vodă” dată de tradiție „descălecătorului”, adică întemeietorului, poreclă pentru care s-au căutat tot felul de explicații, dintre care unele chiar năstrușnice, nu trebuie să i se păstreze explicația pe care o mai avea trei sute de ani mai târziu, când a fost culeasă de un celebru oaspete oriental în țara noastră, Paul de Alep: i s-ar fi zis Negru Vodă pentru că era negricios la față!

52

Or, un cuman era desigur negricios în ochii cnejilor noștri slavo-români. De altfel, câteva decenii mai târziu, moldoveanul Miron Costin ne dă aceeași explicație! Avem o paralelă izbitoră în cazul scriitorului bizantin care, în veacul al XI-lea, vorbește primul mai amănunțit despre aromâni, generalul Kekaumenos: numele lui înseamnă pe grecește „pârlitul la față”, „negriciosul” — porecla fusese dată bunicului său care era armean și, probabil, mai oacheș decât grecii constantinopolitani!

Bineînțeles, nici unul dintre aceste argumente, singur, nu e concludent, dar, împreună, formează ceea ce se numește în jargonul juridic un mănunchi de prezumții cel puțin tulburător.

Putem, în rezumat, închipui pentru descălecat „scenariul” următor: când în 1238-1240 cumanii din Episcopatul Milcovului și din Muntenia noastră trec Carpații pentru a se pune la adăpost de năvala mongolă în regatul ungar, nu toți vor fi acceptat să fie colonizați pe valea Tisei mijlocii. Mulți — fiind deja amestecați cu românii sau chiar de-a binelea românizați (căci trebuie subliniat că toate sursele pe care le avem asupra lui Basarab îl califică drept valah) — vor fi ales să rămână printre români, și la nord și la sud de Carpați. Coborător dintr-un asemenea neam, „Negru Vodă” (Basarab, sau mai curând tatăl său Tocomerius — căci un document bisericesc din secolul XVII zice că Nicolae-Alexandru era „nepot” al lui Negru Vodă), cu posesiuni, poate, și la nord și la sud de Carpați, izbutește să se impună altor căpetenii române, să se așeze la Câmpulung, centru comercial săsesc, și, unificând întregul ținut între Carpați și Dunăre, să fie recunoscut „Mare Voievod” — deocamdată tot vasal al

regelui Ungariei.

În tot acest răstimp, adică între 1247 (Diploma Ioaniților) și începutul secolului XIV (primele informații despre Basarab), nu mai știm nimic despre voievodul Seneslav din regiunea Argeș și despre eventualii lui succesori.

53

<Titlu> Momentul 1330

De câțiva ani se stinsese, în linie bărbătească, dinastia arpadiană a regilor maghiari. După ani de lupte între diverși pretendenți, se impune în sfârșit o rudă, pe linie maternă, a ultimilor arpadieni, Carol-Robert de Anjou (de unde termenul de „dinastie angevină”) dintr-o ramură a regilor Franței ajunsă domnitoare în sudul Italiei, în regatul de la Napoli. Noul rege, strâns legat de papalitate, va intra curând în conflict cu „marele voievod” Basarab, căruia totuși îi recunoaște în 1324 stăpânirea peste toată Țara Românească în calitate de vasal. Dar în toamna lui 1330, îngrijorat de atitudinea prea independentă a lui Basarab și de legăturile sale cu bulgarii și tătarii, și încurajat de înfrângerea suferită la Velbujd, din partea sârbilor, de coaliția bulgaro-valaho-tătară, Carol-Robert intră în Muntenia, cu o oaste mare, cu intenția să-și impună în toate privințele autoritatea de suzeran. Dar la întoarcerea către Ungaria, marea sa oștire e surprinsă de armata lui Basarab într-o trecătoare (încă neidentificată cu siguranță, dar cunoscută în istoriografie cu numele greșit „Posada”), lovită și din spate și din coaste de ostași care prăvălesc bolovani de pe munți, pe când calea înainte, prin strâmtoare, e tăiată de copaci rostogoliți de-a curmezișul. Trei zile de-a rândul ține măcelul în care pierе floarea nobilimii maghiare. Dezastrul e pomenit de mai multe surse, între care o cronică ilustrată cu miniaturi în culori (Chronicum pictum), unde se vede cum regele scapă cu fuga, pe când ostașii lui Basarab, cu cojoace în spinare și căciuli pe cap, de pe o stâncă înaltă, trag cu arcul și prăvălesc bolovani asupra cavalerilor în armură. Celebra miniatură din Chronicum pictum a fost la originea unei greșite interpretări de care n-a scăpat nici Iorga, anume că oastea primilor noștri voievozi era formată doar din țărani înarmați cu săgeți și că, la curtea domnească, portul și moravurile trebuie să fi fost rustice. Descoperirea, în anii 1920, la Curtea de Argeș, a unui mormânt, într-o stare de miraculoasă conservare, în care se afla un membru probabil al familiei domnitoare, și constatarea că acest „prinț valah” era îmbrăcat în stoffe scumpe, cu mărgăritare și pafte în stil occidental, ca un prinț sau un mare nobil ungar, au adus o revelație (de altfel logică): voievozii români, boierii și cavalerii (li se zicea „viteji”) nu se puteau îmbrăca și înarma decât la fel ca în țările vecine cu care erau în strânsă legătură și interdependență: taratul bulgar, regatul sârbesc, regatul ungar.

54

Dacă arcașii rustici joacă un rol capital în „bătălia de la Posada”, asta nu înseamnă ca ei formau toată armata lui Basarab, care nu putea să nu fie formată, ca în întreaga Europă medievală, de o călărimă cu platoșe, spade, sulii și securi, iar cei mai avuți, cu zale.

Și în bătălia de la Azincourt, în 1415, unde regele Angliei Henric al V-lea îi învinge pe cavalerii francezi, mult mai numeroși, acțiunea hotărâtoare a fost, la început, a pedestrimii de arcași adăpostiți în spatele unor rânduri de țăruiși — dar izbânda finală nu putea fi obținută decât de atacul masiv al cavalerilor. Aceasta era tactica vremii. Așa trebuie să ne închipuim și desfășurarea ultimei faze a bătăliei de la „Posada”.

1330 este, așadar, momentul când acest principat sau voievodat al Munteniei devine cvasiindependent. Dar independența în Evul Mediu nu are importanța pe care ne-o închipuim noi astăzi. Toate țările din Europa au domnitori care sunt mai mult sau mai puțin vasalii

altcuiva. De pildă, regele Angliei este vasalul regelui Franței fiindcă posedă unele ducate și comitate pe teritoriul francez, pentru care el trebuie să presteze jurământ de credință unui rege care îi este suzeran pentru acele ducate. Dar el poate fi, ca putere, egal cu el. Să nu credem că a fi vasalul regelui Ungariei era o înjosire. Cavalerii atât de temuți, cavalerii teutoni, au fost vasalii regelui Poloniei. Regele Ungariei este, la rândul lui, vasalul Papei. Acest principe al Munteniei trebuia să fie vasalul regelui Ungariei, iar dacă Basarab, la un moment dat, se răzvrătește împotriva regelui Ungariei, e pentru a nu fi prea supus, pe urmă însă se împacă cu regele Ungariei și prestează din nou jurământul de vasalitate, iar fiul său, Nicolae-Alexandru, prestează de asemenea jurământ regelui Ungariei; principele sau voievodul Moldovei, cum vom vedea, prestează jurământ regelui Poloniei, pentru a avea un protector tocmai împotriva Ungariei.

55

Nu era nici o înjosire. Astfel funcționa sistemul feudal.

Apoi, regele Ungariei și voievodul român aveau interese economice comune: să aibă acces liber la Marea Neagră pentru negoțul cu Orientul, care aducea mari profituri vamale. De la Sibiu și Brașov porneau drumuri comerciale către porturile controlate de negustorii genovezi pe Dunăre și pe coasta Mării Negre, la Vicina, la Chilia, la Cetatea Albă și până pe coastele Crimeei. Cu ajutorul regelui și în numele lui, voievodul muntean, întorcându-se împotriva tătarilor, își întinde stăpânirea timp de câteva zeci de ani la nord de Delta Dunării până la Cetatea Albă, pe un întreg ținut între Prut și Nistru, care de-atunci a rămas pentru străini țara lui Basarab, Basarabia (ținut numit apoi de tătari și turci Bugeac). Acest soi de condominium româno-ungar a trecut prin mai multe peripeții până când, în secolul următor, ținutul va fi cucerit de celălalt voievodat românesc, Moldova, despre care vom vorbi îndată.

Dar, în grabă, încă o vorbă despre urmașii imediați ai lui Basarab, Nicolae-Alexandru și Vladislav, sub domnia cărora au loc de asemeni evenimente de mare însemnătate pentru viitorul Țării Românești — și pentru români în general.

<Titlu> Urmașii lui Basarab. Anul 1359: alegem definitiv între Roma și Constantinopol

Lui Basarab, după o lungă domnie, îi urmează, în 1352, fiul său Alexandru, în primele documente externe referitoare la domnia lui, îl găsim în termeni buni și cu Papa și cu regele Ungariei. Dar în 1359, supărat că regele u poprește corespondența directă cu Papa, de la care spera o recunoaștere ca domn „autocrat” — adică suveran care deține domnia de la Dumnezeu, iar nu printr-o alegere sau o numire —, voievodul muntean se adresează patriarhului de la Constantinopol și împăratului bizantin — de-acum rămas doar cu prestigiul, nu și cu puterea ele odinioară — și obține ca Mitropolitul de la Vicina, rămas fără mulți enoriași din cauza invaziilor tătare, să fie mutat la Argeș, la Curtea lui de „Domn autocrat al țării Românești” (autocrator era termenul grecesc și samodr-javnîi, termenul slavon).

56

Cam în aceiași ani clădește frumoasa biserică domnească de la Curtea de Argeș, unde îl găsim în pronaos: personaj mărunț și smerit, zugrăvit ingenuncheat în fața chipului lui Cristos, al Maicii Domnului și al Sfântului Nicolae, sfânt foarte venerat în Biserica răsăriteană; probabil, de atunci, îl întâlnim în documentele grecești cu dublul nume Nicolae-Alexandru. (Istoricul Daniel Barbu a arătat de curând, cu argumente convingătoare, că la acea vreme o schimbare de nume în cursul domniei nu putea avea loc decât în caz de schimbare de confesiune, eventual și cu un nou botez.) Anul 1359 apare astfel ca o a doua dată crucială, după 1330, dată

când dinastia lui Basarab, cu toate eforturile Bisericii catolice și curții maghiare de a lega Țara Românească de Roma, a ales să se lege definitiv de Biserica de la Constantinopol, de care ținea de veacuri majoritatea locuitorilor țării.

Această întorsătură n-a fost — se înțelege — pe placul regelui Ungariei Ludovic I, unul dintre marii suverani ai dinastiei angevine, care a continuat presiunea și asupra succesorului lui Nicolae-Alexandru, Vladislav — rămas în memoria populară sub numele de Vlaicu Vodă. Dar nici acesta n-a schimbat linia politică a predecesorului său, ba a îndrăznit chiar să opună rezistență cu armele, ajungând în cele din urmă, în 1368, la un compromis favorabil țării sale: regele Ungariei, în schimbul jurământului de credință, îi recunoștea domnia asupra Țării Românești și Severinului, și-i dădea ca feudă și ducatul Făgărașului, dincolo de munți.

<Titlu> Descălecatul în Moldova

Ceea ce se întâmplă în Moldova, cam în același timp, seamănă și totuși se deosebește de cele pomenite mai sus privind Muntenia, în Moldova în mod cert a fost un descălecat, adică venirea de dincolo de Carpați a unui grup care a cucerit actuala Moldovă.

57

Cum s-a întâmplat? S-au purtat mai întâi lupte ale regilor Ungariei, ajutați de supușii lor rumâni, împotriva tătarilor, pentru a-i îndepărta de granița Carpaților. Ungurii și românii au trecut munții, i-au învins pe tătari, iar regele Ungariei, mulțumit de serviciile unuia dintre voievozii din Maramureș, pe nume Dragoș, îl lasă stăpân peste un teritoriu în Moldova, unde se încheaseră mai de mult mici unități politice, în legătură, probabil, cu cnezatul Halici (Galiția). Dragoș este deci la început în fruntea a ceea ce se numea, în termeni feudali, o „marcă” a regatului ungar la răsărit de Carpați. Întâmplarea face însă că la foarte puțini ani după această stabilire a lui Dragoș în Moldova, o familie, tot din Maramureș, rivală cu familia lui, familia unui Bogdan, se răzvrătește împotriva regelui Ungariei, trece în Moldova și îi alungă pe descendenții lui Dragoș. De-acum începe o nouă dinastie, a Bogdăneștilor — li s-a spus, în istoriografia modernă, Mușatini, din cauza unei femei, Margareta-Mușata. (Istoricul ieșean Ștefan Gorovei a arătat de curând, cu argumente convingătoare, că data tradițională a descălecatului lui Dragoș (1359) era greșită. Dragoș trebuie să se fi stabilit în Moldova o dată cu marile campanii antitătare ale regelui Ludovic, adică între 1345 și 1347, iar îndepărtarea succesorilor lui de către Bogdan și clanul său s-ar fi petrecut la 1363.)

Și iată, descendenții lui Bogdan devin adevărații întemeietori ai principatului autonom al Moldovei. Primul nucleu al noului voievodat a fost pe râul Moldova, de unde numele păstrat de țară, iar capitala pe râul Șiret. A doua capitală a fost la Suceava. Extinderea autorității voievodului asupra formațiunilor care existau mai înainte s-a făcut treptat, dar destul de repede, deoarece chiar din anii 1390 Domnul de la Suceava se intitula „stăpân până la mare” — însemnând că, în afară de o cetate sau două, luase „Basarabia” de la munteni și unguri. La acea epocă, străinii sunt conștienți de paralelismul destinelor celor două ținuturi românești când vorbesc de „Valahia mare” (Muntenia) și „Valahia mică” (Moldova).

58

Pentru a păstra o relativă libertate de mișcare, voievozii moldoveni ba acceptă să rămână vasali ai regelui Ungariei, ba devin vasali ai altui rege, rival cu regele Ungariei, și anume regele Poloniei.

Este momentul să spunem câteva cuvinte despre structura acestui mic stat românesc — mai rar discutată în cărțile de istorie. Avem de a face aici cu o împărțire a puterii între voievod și

marii boieri. De pildă, atunci când un voievod moldovean se duce în Polonia pentru a depune, ca peste tot în Europa, jurământul de credință în fața suzeranului său, regele Poloniei, se scrie pe urmă un hrisov, o chartă prin care voievodul spune: „Eu făgăduiesc să vin cu oști dacă ești atacat de vecini...”, dar regele Poloniei cere ca acest tratat să fie iscălit și de marii boieri. Uneori există chiar un tratat alăturat, numai cu acești mari boieri. Puterea marilor boieri care-l aleg pe voievod este deci atât de mare încât un suzeran străin se crede nevoit, pentru a fi sigur că va fi ascultat în acea țară, să aibă nu numai cuvântul voievodului, ci și cuvântul marilor săi boieri. De altfel, constatăm că în lista celor 15-16 boieri care iscălesc un asemenea tratat numai vreo 3-4 sunt mari dregători, adică logofăt, vornic, vistier sau pârcălab de cetate etc. Ceilalți sunt numai cu numele lor, jupân cutare, jupân cutare. Ceea ce înseamnă că erau mari boieri prin naștere, prin faptul că posedau o mare întindere de moșie și cete de oameni cu care puteau merge la război. Prin urmare, la începuturi, în Moldova marea boierime avea aproape aceeași putere ca voievodul. Observația rămâne valabilă și pentru Muntenia, chiar dacă aici documentele sunt mai puțin revelatoare.

Să ne oprim un moment pentru a vedea cum era structurată societatea românească în veacul al XIV-lea: cum se făcea succesiunea la scaunul domnesc; cine deținea puterea în stat, după voievod; ce însemna „mari boieri” sau „mari dregători”; cine le urma, în rang; ce rol avea Biserica în stat; apoi, ce rol jucau târgoveții; care era statutul țăranilor.

59

<Titlu> Sistemul de succesiune la tron

Sistemul de succesiune la tron în principatele române a fost cea mai nefericită dintre instituțiile noastre medievale. Cu toate că primele două succesiuni din Țara Românească par a se fi făcut fără tulburări, la a treia generație — iar în Moldova chiar de la a doua —, constatăm că succesiunea nu se face automat de la defunctul domn la fiul său mai mare (cum au reușit să impună regii Franței, de pildă, sau regii Angliei), ci că avem de a face cu o alegere dintre fiii fostului domnitor. E ca și când descendenții foștilor cneji și voievozi și „mai mari ai țării” ar fi vrut să reînvie actul inițial când au ales ei pe marele voievod. De acum înainte aceasta va fi regula — cu rare abateri, ca, de pildă, după domnia a două personalități excepționale precum Mircea cel Bătrân în Muntenia și Ștefan cel Mare în Moldova, care reușesc să impună, înainte de moarte, ca succesori să fie fiul lor mai mare: „țara”, în cazul în care tronul devenea vacant, va putea alege ca succesori un membru oarecare din neamul lui Basarab (în Muntenia) sau al lui Bogdan (în Moldova). Era un sistem ereditar-electiv. putea fi ales, dacă era considerat vrednic de domnie, oricare dintre descendenții familiei domnitoare, chiar dacă era copil din flori, adică bastard. (Mulți dintre marii noștri voievozi au fost bastarzi! De pildă Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Neagoe Basarab, Mihai Viteazul!) Era de ajuns să fie — se zicea — „os de domn”.

Se poate vedea de aici ce sursă de competiții, rivalități, intrigi, lupte se găsea în acest sistem, care aparent urmări alegerea celui mai vrednic, în realitate, a fost la originea unui șir neîntrerupt de lupte intestinale și un prilej continuu de intervenții străine. De unde provenea această tradiție? De la slavi? De la cumani? Dar atunci de ce s-a stabilit și în Moldova? Sau e o simplă consecință a faptului că primii voievozi au fost aleși?

<Titlu> Adunările de stări

Când se zicea că pe noul domn l-a ales țara, ce însemna asta? În principiu, se aduna în grabă o „Adunare de stări”, adică un consiliu excepțional în care erau reprezentați marii boieri, înaltul cler, câteva din orașele țării, slujitorii (adică oastea permanentă de la Curte) reprezentând, așa-

zicând, tot „norodul”.

60

Asemenea adunări au fost o adevărată instituție în Evul Mediu, la noi ca și în Occident. Nu erau convocate numai pentru alegerea noului domn, ci și în momente de cumpănă, ca de pildă în 1456, când domnul Moldovei Petru Aron (predecesorul lui Ștefan cel Mare) voia să aibă învoirea „țării” pentru a plăti tribut turcilor, sau, în caz contrar, țara să-și asume riscul războiului.

În practică însă, foarte curând, când tronul rămânea vacant prin moartea domnului — sau, din nefericire, prin răsturnarea lui! — Adunarea de stări a devenit mai mult o simplă formalitate pentru a consfinți o alegere hotărâtă, în sfat restrâns, doar de marii boieri.

<Titlu> Marii boieri

Ei sunt, de la începuturi, tovarășii domnului în toate „trebile țării”, și la război și la cârma statului în vreme de pace. Printre ei își alege domnul dregătorii, echivalentul miniștrilor de azi, care fac parte dintr-un sfat (cuvânt slav, înrudit cu modernul soviet!). Numele pe care le poartă dregătoriile sunt mai toate de origine bizantină, dar trecute de cele mai multe ori prin intermediar bulgar. Uneori se regăsește aproape neschimbată forma veche latină, de pildă pentru comis (lat. comes, care a dat în ierarhia feudală apuseană pe comite sau conte), sau vistierul (de la vestiarius, cel ce ține cheia garderobei domnești unde se află și tezaurul țării, vistieria); spătarul (de la spată sau spadă), comandantul oastei; logofătul, echivalentul unui cancelar la apuseni, vine de la numele unui mare dregător bizantin, logothelis, literal: păstrătorul legilor. Un singur titlu pare a fi o creație locală, românească: vornic, personaj de prim rang, în termeni moderni ministru de interne și ministru al justiției. Numele slavon dvornic (de la dvor, palat) pare a fi fost calchiat după titlul înaltului slujitor de la Curtea ungară denumit palatinus.

61

Mai era paharnicul, care gusta vinul din paharul lui Vodă, ca să se asigure că nu e otrăvit! Stolnicul, însărcinat cu masa domnului; postelnicul, cu legăturile cu străinii. Mai existau mulți alții, de ranguri inferioare, între care de reținut e pârcălabul, comandant de cetate la graniță, al cărui nume venea, prin intermediar unguresc, din nemțește, Burggraf, comite al burg-ului sau cetății.

Am păstrat pentru sfârșit gradul cel mai înalt la boierii Țării Românești, Marele Ban al Craiovei, fiindcă n-a fost înființat chiar de la întemeierea țării, ci abia în veacul al XV-lea, dar e de observat că s-a păstrat titlul pe care-l dăduseră regii unguri banului de Severin, și pe care-l purta și locțiitorul regelui în Croația (vă reamintesc că „ban”-ul era o moștenire de la avari). Din veacul al XV-lea, în Muntenia, primele ranguri se înșirau astfel: mare ban, mare vornic, mare logofăt, mare spătar, în Moldova, ordinea era diferită: nu exista mare ban (banul a fost, mai târziu, un dregător de rang mic), primul în sfat era logofătul, iar căpeteniei oștirii nu-i zicea spătar, ci hatman — termen pe care-l preluaseră polonezii și cazacii de la nemți (Hauptmanri). Vornicii erau doi: de Țara de Sus și de Țara de Jos, reminiscență a progresiunii noului stat format de Drăgoșești, apoi de Bogdănești în nord-vestul ținutului, pe văile Șiretului inferior și Moldovei, și extins treptat și asupra micilor formațiuni politice din sud, din regiunea Bîrladului de pildă. Și în Țara Românească a dăinuit multă vreme amintirea celor trei principale regiuni din care se constituise voievodatul lui Basarab: regiunea centrală din jurul Argeșului, Oltenia conștientă de fosta ei autonomie, și cele trei județe de la răsărit,

Buzău, Râmnicul-Sărat și Brăila, mai legate de regatul ungar prin interesele lor comerciale de la Dunăre.

Am înșirat câteva nume de dregători, dar trebuie reamintit ceea ce menționasem când am pomenit de jurământul de credință către regele Poloniei: la începuturile țărilor noastre, nu dregătoria îl făcea pe boier, ci invers, adică dintre boieri își alegea domnul dregătorii. Boierii erau marii stăpânitori de pământuri (moșii), de pe care puteau recruta cete de luptători.

62

De-abia mai târziu, prin secolul XVII, a început confuzia între dregătorie și boierie, pentru ca echivalența să fie chiar instituționalizată sub regimul fanariot — mult după epoca medievală. Marii boieri erau așadar foarte puțini la număr, și, cu toate că existau între ei rivalități și crunte dușmăanii, ei au format veacuri de-a rândul o clasă destul de solidară, care a încercat tot timpul să limiteze autoritatea voievodului și să împartă puterea cu el.

Despre felul cum s-a născut această clasă privilegiată s-au dus lungi discuții în istoriografia noastră, de mai bine de o sută de ani. Părerea mea, bazată pe contextul istoric, pe vocabularul „conducerii” țărilor (voievod, cneaz, ban, jupan, viteaz, voinic, boier etc.), ca și pe numele proprii (onomastice) ale primilor voievozi și boieri pomeniți în documente, e că această clasă, care a început probabil să se formeze chiar în timpul dominației primului tarat bulgar (secolele IX-X), a fost la începuturi predominant slavă; că i s-a adăugat ulterior un însemnat aport turanic (pecenegi-cuman), și de-abia după totala fuziune a comunităților valahe și slave s-ar fi integrat în acest grup din ce în ce mai multe elemente provenite dintre jizii valahi. Apoi, în epoca voievodatelor, desigur că, pe măsură ce se primenea această categorie socială, elementul valah, numeric precumpănitor, trebuie să fi devenit, fatalmente, predominant. Originea slavă a vechii boierime trebuie să fi marcat însă multă vreme această clasă pe plan cultural. Altfel nu s-ar înțelege cum de a putut circula timp de veacuri o literatură numai în limba slavonă, fără să mai vorbim de liturghie și de limba de cancelarie — oare numai pentru câțiva popi și diaci? Toată boierimea, mare și mică, trebuie să mai înțeleaga slavona până târziu. Avem dovezi documentare că Ștefan cel Mare și Neagoe Basarab o mai vorbeau.

Așa s-a întâmplat și în Occident cu altă limbă moartă, latina, pe care o mânuiau mai mult sau mai puțin toți clericii și toți oamenii mai învățați.

63

Iată un alt exemplu eventual (repet, eventual, nu sigur): unul dintre fiii lui Mircea cel Bătrân, Radu, frate mai mare al lui Vlad Dracul, și care a domnit înaintea acestuia, a rămas cunoscut cu porecla Radu Prasnaglava. îl văd tradus în toate cărțile noastre de istorie: Radu cel Pleșuv, sau Radu cel Chel. Cred că e o eroare de traducere datorată faptului că în română „gol” înseamnă și descoperit pe din afară (capul gol) și deșert înăuntru (o oală goală). Or, în limbile slave, pentru cap gol pe din afară există termeni înrudiți cu termenii români pleșuv sau pleșu, dar prasno înseamnă numai gol pe dinăuntru! în sârbă există chiar termenul prasnoglavac pentru a vorbi de... prostul satului! Deci porecla Prasnoglava dată domnitorului nostru n-ar fi însemnat nicidecum Radu cel Pleșuv, ci Radu Prostul! E de neînchipuit ca doar niște scribi de cancelarie să fi îndrăznit să insulte astfel un „os de domn”, chiar detronat. O asemenea poreclă nu i-a putut fi dată decât de boierii mari, continuând a se considera oarecum pe aceeași treaptă socială cu familia domnitoare și mânuind încă curent limba slavonă. De altfel, și porecla nepotului său Radu, zis „Cel Frumos” (fratele lui Vlad Țepeș), tot o poreclă cu iz ironic a fost, pentru că-i plăcuse, pe când era tânăr ostatic în Turcia, sultanului Mehmed al II-lea! Povestea e relatată, cu amănunte, în cronica grecească a lui Laonic Chalcocondilas.

O ultimă dovadă că slavona trebuie să fi fost înțeleasă de boierime și de o pătură cultă a clerului, poate și a negustorimii, până și la începutul veacului al XVII-lea, e faptul că învățatul boier Udriște Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, când traduce din latinește *Imitatio Christi*, cea mai populară lucrare mistică din Occident, nu o traduce în română, ci în slavonă. S-o fi făcut oare numai pentru câțiva popi și câțiva diaci? Clasa boierească, cu toate înprospătările de trei-patru sute de ani, trebuie să fi continuat a mânui slavona ca limbă de cultură și poate și ca limbă de distincție socială, așa cum se va întâmpla, în secolul XVIII, cu greaca, iar în secolele XIX-XX cu franceza.

64

<Titlu> Boierii mici

Cine urma în ierarhia statului după marii boieri? În hrisoave, Vodă se adresează întotdeauna „boierilor mei mari și mici”. Există deci o categorie întreagă de boieri mai mici, care aveau și ei moșii și se bucurau de anumite privilegii în schimbul serviciului în oștire sau la Curte. Dacă — așa cum am văzut — primul „Mare Voievod” a găsit, gata constituită, o categorie socială de posesori de pământ și de șerbi, de îndată ce și-a consolidat autoritatea a încercat să lărgească această clasă cu oameni credincioși lui, sau care se remarcaseră prin vitejie în război. Aceasta se făcea dăruindu-le pământ în regiuni încă pustii sau slab populate, ori pământ confiscat de la alt boier, considerat nevrednic sau trădător (se zicea „hain”). Foarte repede s-a stabilit un obicei (o cutumă), a cărui origine istorică nu s-a lămurit deplin, după care voievodul avea asupra pământului întregii țări un fel de drept superior de proprietate, juriștii vorbesc de *dominium eminens*. Aceasta îi dădea dreptul să atribuie cui voia pământurile vacante sau nelucrate, să moștenească pământurile sau casele rămase de pe urma unui posesor mort fără moștenitori, în fine, cum am spus, să confiște bunurile unui boier hain. Acest drept recunoscut voievodului reprezenta pentru el un puternic mijloc de presiune asupra boierilor, mari și mici, și a fost sursa unei continue înnoiri a clasei boierești. Singura limitare a arbitrarului voievodului o reprezenta riscul de răzvrătire a partidelor de mari boieri, fie că aceștia luau armele împotriva domnului în scaun, fie că intrigau împotriva lui la Constantinopol, fie că se refugiau în Ungaria sau în Polonia, de unde se puteau întoarce cu ajutor împotriva lui.

<Titlu> Rolul Bisericii

S-ar fi convenit poate să vorbesc despre rolul Bisericii în stat înainte de a vorbi despre boieri; mi se pare însă că în țările noastre marea boierime a fost mai apropiată de putere decât Biserica. Mai întâi fiindcă primii înalți ierarhi ai bisericilor noastre (cum s-a întâmplat în Bulgaria și în Rusia) au fost numiți de Patriarhia de la Constantinopol și au fost de cele mai multe ori greci.

65

Mai târziu, când am izbutit să avem mitropoliți, episcopi, stareți de-ai noștri, multă vreme s-au recrutat și ei dintre boieri, fiindcă Biserica, în societatea medievală, reprezenta o pârghie însemnată în exercitarea puterii.

Înființarea de schituri și mănăstiri e străveche în toată aria locuită de români; avem dovezi privind existența unei vieți monahale și în Ardeal, și în Muntenia, și în Moldova cu mult înainte de întemeierea voievodatelor. Mai târziu, documentele, în special hrisoave de organizare și de înzestrare a marilor așezăminte mănăstirești, sunt foarte numeroase. Voievozii

și boierii — din evlavie și pentru iertarea păcatelor — se vor întrece în generozitate față de mănăstiri. Avem chiar daniile făcute mănăstirilor noastre de suverani străini, ca Lazăr al Serbiei sau Sigismund al Ungariei, pe când domnii noștri vor începe să sprijine din ce în ce mai mult mănăstirile din restul ortodoxiei, în special cele de la Muntele Athos, pe măsură ce dispar rând pe rând ceilalți principii creștini ortodocși: țarii bulgari, despoții sârbi, despoții greci, împăratul de la Constantinopol...

În Țara Românească — cum am văzut când am semnalat acel moment crucial sub domnia lui Nicolae-Alexandru — avem un mitropolit la Argeș, din 1359. În Moldova va fi înființată de asemenea o mitropolie îndată după întemeierea voievodatului, nu fără conflicte iscate între domni și patriarhie. Sediul mitropoliilor se va muta o dată cu schimbările de rezidență ale domnilor țării. Faptul e oarecum simbolic pentru strânsa legătură între domnie și capul Bisericii. După o tradiție bizantină care a căpătat în istoriografie numele de „cezaropapism”, puterea civilă, împăratul, domnul, a avut aproape întotdeauna întâietate asupra patriarhului sau mitropolitului când s-au ivit conflicte de competență. Și domnii Țării Românești sau ai Moldovei au avut conflicte cu mănăstiri (chiar de la Muntele Athos!), cu mitropoliți sau cu patriarhul de la Constantinopol, și mai întotdeauna a învins voința domnească.

66

Clerul inferior, preoțimea, în special la țară, se recruta aproape mereu din țărănime, iar cultura religioasă a slujitorilor bisericii lăsa adesea de dorit. În schimb, în câteva din marile mănăstiri, atât în Țara Românească cât și în Moldova, se concentra activitatea culturală a țării. Copiere și împodobire de manuscrise, unele de reală frumusețe artistică; mai târziu traduceri în românește ale Sfintei Scripturi și ale altor cărți duhovnicești; ateliere de broderie religioasă și domnească, școli de pictură murală. Acolo, departe de zbuciumul lumii și adesea și de grozăviile ei, își vor găsi adăpost veacuri de-a rândul toți cei care căutau în rugă și înfrânare liniștea sufletului.

<Titlu> Moșneni și răzeși

Mai exista o categorie de oameni liberi, mici stăpâni de pământ. În Muntenia se numeau moșneni, cuvânt foarte vechi, provenit din substratul dinaintea ocupației romane, înrudit cu cuvântul moș care există și în albaneză. În Moldova li s-a zis răzeși. Nu s-a lămurit până azi, cu certitudine, etimologia termenului. La început s-a crezut că vine de la cuvântul ungueresc *reszes*, care nu înseamnă însă același lucru, iar, după unii lingviști, n-ar trebui să dea răzeș în română. Apoi unii i-au găsit o origine polonă; alții turcă, alții latină (înrudit cu „rază”). Mă întreb, dat fiind că reprezintă o organizație sătească de tip arhaic, dacă cuvântul n-ar putea avea, ca și moșnean, o străveche origine autohtonă. Problema rămâne deocamdată în suspensie.

Răzeșii și moșnenii sunt oameni liberi, deținători de întinderi de pământ în devălmășie, adică în comun în sânul unei familii întinse care-și organizează lucrările împărțind pământul în fiecare an între membrii ei. E o instituție tipic românească, deosebită de zadruga sârbească sau de alte forme de organizare întâlnite la popoarele slave, într-o seamă de documente vechi de răzeșie apare că primul strămoș dovedit al acestei comunități avea statut de boier. Cu vremea însă moșnenii și răzeșii au decăzut la rangul de țărani liberi, posesori de pământ.

67

Pe măsură ce a crescut tributul țării către turcii otomani, deci și apăsarea fiscală (dările, azi zicem: impozitele) asupra țărănimii, soarta lor s-a înrăutățit și mai mult; în secolele XVI și

XVII mulți dintre ei s-au văzut siliți să-și vândă moșia unui boier, ajungând astfel în aceeași stare cu țăranul șerb.

<Titlu> Rumâni sau vecini

Coborând pe scara ierarhiei sociale, după moșneni (răzeși) vin rumânii, adică acei țărani care au căzut sub stăpânirea unui boier sau a unei mănăstiri și trebuie să rămână pe pământul lor, să-l lucreze pentru ei, să facă clacă. Rumânul nu e stăpân de pământ, dar stăpânul trebuie să-l lase să lucreze atât pământ cât poate lucra.

Faptul că etnonimul roman, devenit prin evoluție normală la noi rumân, a ajuns să desemneze pe țăranul care n-are pământ nu poate avea, cred, decât o singură explicație: când a început amestecul între comunitățile de valahi și comunitățile de slavi, când primii au început să iasă din „vlăsii” sau să coboare de la munte pentru a se apropia de văile mai bogate unde se așezaseră slavii, aceștia din urmă, de-acum stăpâni pe pământuri mai rodnice, i-au considerat ca lucrători ne-liberi, astfel încât termenii de rumân și rumânie — aproape sinonimi cu șerb și serbie — s-au putut păstra peste veacuri alături de înțelesul etnic (Țara Românească, a vorbi românește). Că la început termenul a avut o conotație etnică ne-o dovedește și faptul că în documentele slavone rumânii sunt numiți vlahi. Bineînțeles însă, nu toți vlahii au devenit „rumâni”. Toate comunitățile vechi de moșneni și răzeși au rămas formate din oameni liberi, cărora chiar, ne arată hrisoavele, când erau chemați la mărturie la vreo judecată, li se zicea „boieri”.

La celălalt capăt al romanității, în Franța medievală, întâlnim un fenomen similar, dar cu rezultate inverse în vocabular! Etonimul franc — pentru tribul germanic care se impune ca element dominant în Galia — a ajuns să însemne „liber” (ceea ce implică a contrarie că șerbii se recrutau numai printre galo-romani!); a însemnat de asemeni „scutit de dări” — de unde numele de Villefranche dat orașelor scutite de dări, echivalentul Sloboziilor noastre (fiindcă în româna veche se zicea „slobod”, nu „liber”, care e un neologism din secolul trecut; latinescul libertate dăduse în română iertare].

68

Termenul franc a intrat și el în limba română în veacul trecut, dând o familie de cuvinte (ca franchețe, a franca o scrisoare etc.).

În Moldova, rumânilor li s-a zis mai curând vecini, iarăși un cuvânt latinesc care în latina târzie (avem documente în Franța din secolul VII) a desemnat pe locuitorii unui sat dependent de o villa, de o mare proprietate.

<Titlu> Țigani

Dar iată că, începând din ultimii ani ai veacului al XIV-lea, apare încă o categorie de locuitori și mai defavorizați, lipsiți și de proprietate, de pământ ori de case, dar și de libertatea de mișcare, cu un cuvânt, robi: Țigani. Țigani pot fi urmăriți în exodul lor de mii de kilometri și sute de ani. A fugit din nordul Indiei un trib întreg care n-a mai putut îndura regimul la care era supus acolo de clasele sociale superioare. Făceau parte probabil din casta paria, de membrii căreia cei din castele superioare nici n-aveau voie să se atingă. Și (să fie doar coincidență?) numele Țiganilor, scris în primele noastre documente ațigani, e probabil derivat din verbul grecesc athinganein, a nu se atinge! Au străbătut tot Orientul Mijlociu, respinși din loc în loc, războindu-se cât au putut cu persanii și cu turcii, până au ajuns în Europa, în Imperiul Bizantin, alungați din Asia Mică de turcii otomani. Nici aici n-au avut răgaz, în împărăția bizantină, redusă de-acum (în veacul al XIV-lea) la Grecia continentală și o fâșie de pământ

corespunzând Turciei europene de azi și sudului Bulgariei — regiune căreia i se zicea România, căci bizantinii, perpetuând timp de o mie de ani pretenția că reprezentau Imperiul Roman, își ziceau romei.

69

Din șederea lor în România și-au tras țigani și numele de romi, la care țin astăzi. La noi au ajuns, tot refugiindu-se pâlcuri-pâlcuri; pe măsură ce treceau Dunărea, domnia și boierii, care duceau lipsă de brațe de muncă, i-au făcut robi, adică muncitori lipsiți de orice drepturi — și au fost împărțiți pe la moșiile boierești pentru tot felul de meserii și munci casnice, și de asemeni pe la mănăstiri, iar o mică parte — cei mai norocoși — au fost păstrați ca robi domnești, de pildă însărcinați cu căutarea aurului prin albiile râurilor! Aceștia erau numiți „aurari”. Dintre robii boierești, unii erau lăsați să-și exercite meseriile cutreierând țara cu șatra lor, căci erau foarte îndemânatici ca fierari, tinichigii, potcovari, spoitori. Numai o dată pe an aveau datoria să se mai întoarcă la stăpân, spre numărătoare și pentru căsătorii. Mici grupuri de nesupuși au dăinuit sute de ani ascunși prin codri deși, într-o stare atât de groaznică de sărăcie și sălbăticie încât li s-a zis „netoți”. — în Moldova, pe lângă sălașele țigănești și uneori amestecate cu ele, s-au strâns sate de robi tătari, care cu timpul nu s-au mai deosebit de țigani decât prin tipul fizic.

<Titlu> Oastea

La armată — la oaste se zicea, tot un cuvânt latin — Vodă cheamă bineînțelele pe boieri, pe boierii mari și pe cei mici, iar dintre țărani liberi pe cei care sunt în măsură să „armeze” un cal; ceea ce nu înseamnă că nu se găsesc adesea și „rumâni” în cadrul cetelor aduse de boieri. Aceasta este oastea cea mică, pe care o poate aduna repede Domnul. Când acesta se așteaptă însă la o primejdie mare, de pildă când va afla că au pornit turcii asupra țării cu armată „câtă frunză, câtă iarbă”, cum zic cântecele bătrânești, atunci el cheamă oastea cea mare — am zice în termeni moderni că „decretează mobilizare generală” — Și atunci vin din țara întregă toți bărbații în stare să Poarte armele. Vin cel mai de grabă cei din orașe, fiind mai la-ndemână, în caz de urgență — orașele au apărut o dată cu formarea celor două state dunărene, ba uneori chiar înainte de „descălecătoare”, ca să numim întemeierea voievodatelor așa cum o numește legenda. Primii care le-au înființat, după pieirea urbelor romane, au fost sașii, mai întâi în Transilvania.

70

<Titlu> Orașele

În Țara Românească și Moldova au venit sași și unguri de peste Carpați, aparent din inițiativă proprie, atrași de noi posibilități de negoț. Așa au apărut de pildă Câmpulung în Muntenia și Baia în Moldova, imediat populate și de români, bineînțelele, dar organizarea la origine a fost săsească. Aveau un fel de primari, starostii, care multă vreme au fost cu rândul sași, unguri și români. Dăinuie și azi biserici catolice clădite pe vremea aceea. Prin urmare, n-am fost departe de a avea și în Principate, ca în Ardeal, o burghezie de origine săsească.

Astfel, cum am mai spus, orașele s-au născut de-a lungul drumurilor comerciale care străbăteau țara noastră, de la Dunăre și Marea Neagră către Ungaria și Polonia, și mai departe către Europa centrală și apuseană. De asemeni, se nășteau târguri pentru schimburile interne, pe măsură ce creștea populația și se populau regiunile mai pustii din sud-estul ambelor principate. Orașele noastre începuseră să prospere, iar voievozii, la început, au fost bogați,

până când turcii ne-au luat porturile de la Dunăre și Marea Neagră.

Drumurile comerciale între Asia și Europa apuseană treceau pe la noi pentru că, de când arabii cuceriseră, în veacul al VIII-lea, tot litoralul sudic al Mediteranei (mai cu seamă când vor ocupa turcii și jumătatea răsăriteană a litoralului nordic, distrugând Imperiul Bizantin), comerțul pe mare, în Mediterană, devenise prea riscant. Se foloseau deci și drumuri pe uscat și pe râuri, de la porturile Mării Negre până în Europa centrală — marile escale fiind, în Transilvania, Brașov și Sibiu, iar în Polonia, Lvov.

71

Traficul direct pe mare între, pe de o parte, Arabia, Persia, India, iar pe de alta Occidentul, nu se va relua, treptat, decât în veacul al XVI-lea, după ce portughezii vor fi descoperit și exploatat ruta oceanică ocolind Africa pe la Capul Bunei Speranțe (îndrăzneată aventură de a căuta noi drumuri maritime spre Orient va duce și la descoperirea Americii de către Columb). Și ce bunuri atât de prețioase se puteau schimba la asemenea distanțe? Apusenii căutau în Orient mai cu seamă mătăsurii, pietre scumpe și mirodenii, în primul rând piper, care era atât de căutat în lumea feudală încât a ajuns la un moment dat o adevărată monedă de schimb: atâția stânjeni de stofă pe atâtea dramuri sau ocale de piper!... Țările apusene, Anglia, Flandra, Franța, Germania, Italia, exportau pânzeturi, scule, arme etc.

Când vor veni turcii — despre care vom vorbi îndată — va sărăci vistieria țării noastre, pentru că nu se va mai putea lua vamă de la marele tranzit de bunuri prin țările române. Și atunci vor decădea și orașele noastre care trăiau pe seama acestui comerț intercontinental din epoca feudală.

<Titlu> Remarcă asupra regimului feudal

E momentul să fac o observație cu caracter general, la care țin. Ați citit prin cărțile noastre de istorie românească, sau ați auzit mereu vorbindu-se despre epoca feudală, despre regimul feudal. Trebuie să cunoaștem bine sensul cuvintelor, să nu le folosim cu înțelesuri aproximative sau cu iz politic. În ultima vreme, bunăoară, când se spune la noi „epoca feudală”, se vorbește de fapt despre regimul boieresc care a existat până în plin veac al XIX-lea. Este un abuz de limbaj. Sistemul feudal a fost un regim politic care s-a născut în Franța pe vremea urmașilor lui Carol cel Mare (ziși Carolingienii), în secolele IX și X, în timpul neîncetatei razii, mai întâi arabe (sarazine) la sud, apoi normande (vikingi) la nord, când puterea regelui, care nu-și mai putea apăra supușii, s-a fărâmițat, el cedând o parte din puterea politică și militară, ba chiar și din cea financiară și judiciară, unor șefi locali cum erau, de pildă, ducele Bretoniei, ducele Burgundiei, contele de Toulouse etc.

72

Avem de-a face de atunci în Franța cu o organizare piramidală în care unitatea statală practic a pierit sau e prea firavă: atașamentul față de un om, unsul lui Dumnezeu, regele. Nu mai rămâne decât legătura de jurământ a feudalului (vasalul) către suzeran (atenție la deosebirea între „suveran” și „suzeran” — mai ușor de făcut în limba franceză: souverain/suzerain).

Acest sistem nu a existat la noi, adică boierii mari, chiar Marele Ban al Craiovei, nu au fost niciodată supuși care și-ar fi moștenit funcția, cu dreptul de a strânge impozitele și de a împărți dreptatea pe moșiile lor. Foarte rar a dat voievodul român pentru o vreme asemenea drepturi unui boier de-al lui sau unei mânăstiri pe care a vrut s-o cinstească în mod deosebit; s-a calculat că asemenea privilegii n-au depășit niciodată cam 20% din întinderea țării. Apoi, chiar titlul celui mai mare boier din țară, banul Craiovei, nu a fost niciodată ereditar. Nu se

moșteneau titlul și dregătoria din tată în fiu. O singură dată, în veacul al XV-lea și la începutul celui de al XVI-lea — și încă nu neîntrerupt —, au fost trei generații de mari bani din aceeași familie care au rămas cunoscuți sub numele de „boierii Craiovești”. E incorect să vorbim de regim feudal la noi, dacă luăm cuvântul feudal în sensul strict pe care l-a avut în Occident, în țările române a existat un sistem preluat de la bulgari și de la Bizanț — o boierime foarte puternică, moștenindu-și apartenența de clasă, dar care n-a format niciodată acel sistem piramidal în care vasalul primește drepturi regaliene, adică dreptul de a culege impozite, de a împărți dreptatea pe pământul lui și de a păstra această autoritate din tată în fiu. Dacă am participat la sistemul feudal, această expresie trebuie privită în sensul mult mai larg legat de faptul că voievozii noștri au fost, intermitent, vasalii regelui Ungariei sau ai regelui Poloniei, integrându-se astfel în lumea feudală de tip occidental. Dar, în interior, părerea mea e că n-am avut un regim feudal și e deci mai bine să lăsăm deoparte această expresie când vorbim despre regimul din țara noastră.

73

Pentru ca lucrurile să fie mai clare, să luăm în considerare cele trei caracteristici esențiale ale regimului feudal vest-european și să vedem dacă le regăsim la noi:

1. Suveranul (împăratul, un rege sau un duce) a pierdut unele din prerogativele sale asupra supușilor, delegându-le — de nevoie — marilor săi vasali, fiindcă el nu mai avea puterea de a apăra toată țara. De pildă, regele Franței nu mai are contact direct, decât în rare împrejurări, cu supușii săi din Bretania, Normandia, Burgundia, Provence sau Gasconia. Ei depind de acum de ducele Bretoniei, al Normandiei, al Burgundiei, de contele de Provence sau de contele de Toulouse. Regele nu mai e cu adevărat suveran, ci doar suzeran al vasalului său căruia i-a cedat aproape toate drepturile regaliene. Marii vasali (precum cei pe care i-am înșirat mai sus) au, la rândul lor, în subordine vasali mai mărunți, tot nobili, câteodată mânăstiri sau, mai târziu, orașe, cărora, la rândul lor, le cedează anumite puteri administrative sau fiscale. Dacă suzeranul pleacă la război, vasalii au datoria — sfântă prin jurământul de credință, jurământul de vasalitate, cu un genunchi la pământ și mâinile în mâinile suzeranului — să-i vină în ajutor cu un anumit număr de cavaleri, de slujitori și de materiale, pentru ca, împreună cu cavalerii și slujitorii ce depind direct de rege, să alcătuiască oastea țării. Autoritatea statului e deci fărâmițată, avem o structură de stat piramidală.

2. A doua caracteristică (deja enunțată sumar) e cedarea principalelor drepturi regaliene, în special dreptul de a strânge impozite și de a împărți dreptatea. Suzeranul n-a păstrat decât o contribuție bănească relativ mică, precum și dreptul de a judeca în apel. Slăbiciunea sa militară făcea însă ca drepturile pe care le-a păstrat — și în primul rând convocarea la oaste — să fie lipsite de sancțiune, adică, dacă ar fi fost încălcate, cu greu ar fi putut regele să le impună.

3. În al treilea rând (lastbutnotleast, cum zic englezii), stăpânirea asupra unei regiuni, mai întinsă sau mai restrânsă, ca și titlul care consacra această stăpânire (duce, marchiz, conte, baron etc.) erau ereditare; iar întrucât fărâmițarea autorității regale se datorase la origine incapacității puterii centrale de a apăra populația, pe tot teritoriul, de ultimele valuri barbare, fiecare dintre feudali, adică posesori ai unei „feude”, ai unei concesiuni, își clădise unul sau mai multe castele sau cetăți pentru ca în ele și prin ele să ocrotească pe locuitorii ținutului lor... dar și, eventual, să-i jefuiască! — sau să se bată cu alți castelani vecini pentru pricini legate de hotar sau de întâietate.

74

Dintre aceste caracteristici ale regimului feudal prea puține se regăsesc la noi în Muntenia și Moldova. Boierii au avut mare putere, ei aveau moșii întinse, sute de șerbi și cete de slujitori,

ei alegeau pe voievod și guvernau alături de el, ei erau șefi ai oștirii (spătari) sau comandanți ai cetăților de graniță (pârcălabi), dar n-au avut niciodată cetăți pe moșiile lor și nici n-au putut lăsa dregătoria lor unui moștenitor, așa încât numele dregătoriei să se prefacă în titlu ereditar.

De aceea — repet încă o dată — trebuie evitată folosirea calificativului de „feudal” când se vorbește despre vechiul regim de la noi. E un abuz de limbaj, cu iz politic.

75

<Titlu> Capitolul 3

<Titlu> Românii sub „turcocrăție”

<Titlu> Apariția puterii otomane

Marea nenorocire a țărilor noastre este că în momentul când, de bine de rău, sunt suficient de independente față de unguri sau polonezi pentru a se dezvolta oarecum liber, apare o nouă putere, o putere formidabilă: turcii otomani. Două cuvinte despre acești turci otomani.

Am spus că și cumanii erau turci, și pecenegii au fost turci, dar în Anatolia, care ar fi Turcia de astăzi, apare de la sfârșitul veacului al XI-lea și până în veacul al XIII-lea o mare putere, cea a turcilor selgiucizi, rude apropiate ale cumanilor de pe țărmul nordic al Mării Negre. Când aceștia sunt înlăturați de valul mongol despre care am vorbit de mai multe ori, statul înființat de ei se prăbușește și, în locul lor, un alt neam, tot de turci, care a preluat numele unuia din fondatorii lui, Osman (de unde s-au numit osmanlîi sau otomani), apare în Anatolia, pe teritoriul fostului Imperiu Bizantin.

Cum ajung pentru prima oară turcii otomani în Europa? E de reținut acest moment — dureros pentru noi, creștinii: primii turci care-au trecut Bosforul au fost aduși de un împărat bizantin al cărui nume sună frumos în urechile noastre: Ioan Cantacuzino (1341-1355). Disputele interne din imperiu, între familii, între facțiuni religioase, erau atât de violente încât împăratul Ioan Cantacuzino se bate cu propriul său ginere, Ioan Paleolog, iar, pentru această luptă între bizantini, împăratul cheamă în ajutor ostași turci otomani de dincolo de Bosfor. Turcii, o dată ajunși pe pământul Europei, la nord de Bosfor, nu vor mai pleca. Așa începe încercuirea Constantinopolului încetul cu încetul, de către descendenții lui Orkan, sultanul osmanlîilor care trece primul Bosforul.

76

Iată rezultatul certurilor dintre creștini. Acest subiect va reveni în mai multe rânduri; de pildă, Matei Corvin, rege al Ungariei de origine română, va fi mai preocupat de luptele cu vecinii din Europa decât de a-și aduna forțele împotriva turcilor; iar Ștefan cel Mare nu va primi de la polonezi ajutorul cerut în lupta contra turcilor.

Dacă bizantinii se bat între ei și nu mai sunt în stare să țină piept turcilor, cei care încearcă să oprească expansiunea otomană în Balcani în acel moment (1300-1350) sunt sârbii. Sârbii, după bulgari, formează al doilea mare stat care s-a constituit în Peninsula Balcanică la sfârșitul veacului al XII-lea, cu dinastia lui Ștefan Nemanja (fiul lui, Sfântul Sava, a devenit una dintre figurile cele mai venerate ale ortodoxiei). Ei ajung la un maximum de putere în veacul al XIV-lea, sub conducerea lui Ștefan Dușan, care domnește de la 1331 la 1355, are ambiția de a cuceri Constantinopolul și chiar se intitulează împărat. Au avut și sârbii cel puțin un domnitor care s-a intitulat împărat. Din păcate pentru ei, poate și pentru creștinătate, după moartea lui Ștefan Dușan, în 1355, regatul sârbesc (care cucerise și Macedonia, Albania și o parte din nordul Greciei, devenind un regat întins) se împarte în mai multe principate, peste

fiecare domnind un despot. Atacul turcilor găsește deci regatul sârb slăbit. La 20 iunie 1389 are loc la Kosoovopolje (Câmpul Mierlelor) una dintre marile bătălii ale istoriei europene. Mai întâi un sârb reușește să-l omoare pe sultanul Murad în cortul lui, dar în cele din urmă turcii îi înving pe sârbi, și-l omoară pe regele lor, Lazăr. De-atunci începe cucerirea Serbiei de către turci.

Atât de impresionantă a fost această bătălie de la Kosoovopolje încât a dat naștere unei epopei, o serie de poezii populare sârbești de o mare frumusețe, una dintre cele mai frumoase epopei pe care le-a creat Europa: Ciclul de la Kosoovo. Puterea sârbă intră de-atunci în declin, iar o parte din aceste despoiate sârbești care-și împart vechea Serbie a lui Dușan acceptă să devină vasale turcilor. Ce ciudat poate fi caracterul unui popor! Sârbul e un ostaș grozav, dar, o dată ce a jurat că va fi credincios turcului, se bate alături de otomani. Un alt celebru ciclu de poezii populare sârbești e cel despre faptele de vitejie ale lui Marco Kraljevici.

77

Kraljevici înseamnă fiu de crai. Marco Kraljevici este fiul unuia dintre craii aceia care s-au bătut la Kosoovo, dar el a jurat pe urmă credință sultanului. Și moare la Rovine, în lupta împotriva românilor! Totuși, este marele erou popular al sârbilor. Dovadă că favoarea populară uneori n-are a face cu judecata posterității. Nu știi de ce un viteaz este iubit în mod deosebit și de ce îl adoptă poezia populară. Faimoasa Chanson de Roland, marea epopee franceză medievală, povestește faptele de vitejie din vremea lui Carol cel Mare. Nu știm cine era acel Roland, unul dintre locotenenții lui Carol cel Mare, dar marea poezie epică franceză din Evul Mediu nu s-a atașat de personalitatea lui Carol cel Mare sau de vreunui alt căpitan vestit. S-a atașat în schimb de un necunoscut care a impresionat. La noi, s-a întâmplat la fel: cântecele bătrânești din vremea lui Mihai Viteazul nu-l slăvesc pe Mihai, ci pe un anume Gruia lui Novac, care n-a lăsat urme în istorie, probabil fiul unuia dintre căpitaniii lui Mihai, Novak, de origine sârbă sau bulgară! Să facem o comparație — poate ușor forțată, dar nu lipsită de sens — cu ce se întâmplă astăzi. Lumea e entuziasmată, de pildă, de Michael Jackson sau de cutare actor, nu se știe de ce. E o chestiune de simpatie. La fel se întâmplă și cu epopeile populare. Marii eroi ai epopeilor populare nu sunt întotdeauna cei pe care istoria îi va reține ca mari căpitani, mari regi sau împărați. Sunt oameni iubiți de popor. Așa a fost acest Marco Kraljevici.

<Titlu> Mircea cel Bătrân

Am spus despre Marco Kraljevici că a murit la Rovine, dar încă n-am vorbit despre ce s-a întâmplat la Rovine. Trebuie să vorbim despre unul dintre marii domnitori ai Țării Românești, care descinde din Basarab. Trec mai repede peste primii voievozi de după Basarab, pentru a ajunge la Mircea cel Bătrân. De ce i se zice „cel Bătrân”? Fiindcă mai târziu au fost alți domnitori cu numele „Mircea”, iar cronicarii, vorbind de Mircea, cel din veacurile trecute, i-au spus „cel Bătrân” (și marele nostru Eminescu s-a înșelat crezând că Mircea era bătrân când s-a bătut la Rovine cu sultanul). Mircea, la bătălia de la Rovine, era un domnitor încă tânăr.

78

Domnește 32 de ani, cu întreruperi de vreo doi ani, după faimoasa bătălie care a avut loc la o dată controversată: după o sursă sârbească (târzie) la 24 octombrie 1394, după o sursă bizantină contemporană, mai de încredere, la 17 mai 1395. După o sursă recent descoperită, s-ar părea că ambele date sunt valabile: au fost două bătălii! Prima e probabil marea bătălie de la Rovine care rămâne unul dintre cele mai glorioase momente ale istoriei românilor. Trecuse

Dunărea vestitul Baiazid zis Fulgerul (Yilderim/Ilderim), acela care îi învinsese pe sârbi la Kosovo, acela care îi va învinge pe cruciați doi ani mai târziu, care a cucerit o mare parte și din Europa și din Asia. Baiazid trece Dunărea și Mircea îl oprește într-o bătălie atât de sângeroasă încât, zice o cronică bulgărească, „râul [care străbătea câmpul de luptă] curgea roșu de sânge”.

Primăvara următoare, sultanul revine în forță și la 17 mai 1395 are loc o nouă bătălie în care Mircea, cu toate că a primit ajutor de la regele Sigismund al Ungariei, e învins. Sultanul lasă în scaun pe Vladislav, probabil văr al lui Mircea. Acesta din urmă însă nu e gonit din țară; îl vedem participând în anul următor cu un corp de cavaleri la cruciada de la Nicopole. Căci are loc atunci un eveniment de o mare importanță (și de o mare frumusețe, așa-zicând, în termeni epici): cruciada de la Nicopole. Regele Ungariei, care va deveni împărat, Sigismund de Luxemburg, face propagandă în Occident pentru a primi ajutorul cavalerilor francezi, germani, ajutorul Apusului puternic. Și, în cele din urmă, după ani de negocieri, se urnește o mare armată de cavaleri din Franța, în frunte cu fiul ducelui Burgundiei, care este cel mai bogat și puternic senior din tot Occidentul (de aceea i se și zice Le grand duc d'Occident). E mai puternic decât regele Franței fiindcă Burgundia, în momentul acela, posedă și Flandra (Belgia și Olanda de astăzi, care erau țările cele mai înaintate din punctul de vedere al producției postavurilor). Acest burgund e însoțit de mii de cavaleri apuseni și, împreună cu armata regelui Ungariei, ajunge în Bulgaria de astăzi, la Nicopole, pe Dunăre.

79

Mircea se află și el acolo, lângă regele Sigismund, zic unele surse, cu trei mii de călăreți. Nu mai este domnitor, dar are cavalerii care i-au rămas credincioși. S-a bătut cu turcii și a știut să-i învingă. În ajunul înfruntării, la întrunirea comandanților mării armate cruciate, Mircea îi sfătuiește cum să atace uriașa armată turcă. Nu „frontal”, așa cum obișnuiesc cavalerii francezi — care sunt învățați, cu armurile lor grele, cu caii lor grei, și ei îmbrăcați în zale, închipuindu-și că mătură totul în fața lor. Nu frontal, ci atacul trebuie dat mai întâi de cavaleria ușoară pentru a răspândi și anihila pedestrașii așezați în fruntea armatei turce. N-au vrut să-l asculte. Trufașii cavaleri francezi, orgolioși, l-au dat la o parte pe Mircea și au atacat nebunește, frontal. A fost un dezastru cumplit pentru cavaleri, fiindcă turcii așezaseră țărui în pământ, pedestrașii trăgeau cu săgețile sau intrau printre picioarele cailor și tăiau caii sub genunchi, iar abia pe urmă, din trei părți, au apărut stoluri-stoluri de călăreți. În urma înfrângerii catastrofale, mii de cavaleri au fost luați prizonieri. Unii au fost uciși în chiar seara bătăliei, sultanul răzbunând omorârea de către cruciați, în ajun, a unor turci prinși la Rusciuc. Captivii cei mai de vază au fost păstrați pentru a fi răscumparați cu bani grei. Eșecul dezastruos al cruciadei a descurajat eventualele încercări ale Occidentului de a veni în ajutorul țărilor creștine din această parte a Europei. Vina cade, înainte de toate, pe seama trufiei cavalerilor francezi.

Singurul noroc pe care l-am avut după tragedia de la Nicopole este că a apărut la răsăritul împărăției otomane — de pe teritoriul unde se află acum Turkestanul și Afghanistanul — un alt mare cuceritor, tot de neam turc: Timur Lenk. În câțiva ani, devine stăpân, ca și Genghis-han cu o sută de ani în urmă, peste o împărăție și o putere pe care nimeni n-o poate opri. Sultanul Baiazid își închipuie că e invincibil, și duce război împotriva lui Timur Lenk. Marea bătălie se dă unde este astăzi capitala Turciei, la Ankara. Se vorbește de o înclăștare între armate de sute de mii de oameni, în jurul lui Baiazid se află, ca un fel de batalion de gardă, cavaleri sârbi, care vor rămâne până la ultimul moment alături de sultan.

80

Dar bătălia e pierdută, iar Baiazid făcut prizonier și dus într-o cușcă cu gratii în țara lui Timur Lenk, unde va muri doi ani mai târziu, în captivitate.

Mircea, care-și redobândise domnia îndepărtând pe Vladislav cu ajutorul voievodului Transilvaniei, va profita de dispariția lui Baiazid și de faptul că trei dintre fiii lui se ceartă de-acum pentru tron. E prima dată, poate și ultima, când un principe român intervine în mari afaceri politice internaționale. A fost un moment de excepție. Din nefericire, acel pretendent, Musa, pe care-l susține Mircea, după ce domnește câțiva ani la Adrianopol, nu iese în cele din urmă învingător, așa încât cel care va învinge, Mehmet I, va reveni, în 1417, împotriva lui Mircea. Voievodul muntean pierde Dobrogea, pe care o cucerise, și este silit, la rândul lui, pentru a-și păstra domnia, să plătească tribut turcului.

Semnalez, în treacăt, un amănunt puțin cunoscut, dar deosebit de interesant: Mircea și Musa erau oarecum rude! Mama lui Musa era fiica regelui sârb Lazăr, cel căzut în bătălia de la Kossovo — iar Mircea era nepotul aceluia Lazăr pe linie maternă! Crunta dușmănie între creștini și musulmani cunoștea și anumite limite, dictate de „interesul de stat”: bietele domnițe erau jertfite pe altarul interesului statului — sau al dinastiei. (Și împăratul Ioan Cantacuzino și-a dat o fată sultanului otoman, iar țarul Șișman al Bulgariei pe sora lui!) Poate că unele dintre acele domnițe, după ce vor fi vărsat lacrimi multe, vor fi fost cândva și fericite în noua lor viață de sultane. N-avem de unde ști, ca să scriem romane.

De pe vremea lui Mircea cel Bătrân, pe care îl consider egal cu Ștefan cel Mare, a fost silită Muntenia să se supună turcului. Dar e de observat că turcii nu erau atunci tot atât de exigenți ca foștii noștri suzerani creștini; se mulțumeau cu un tribut relativ mic și cu câteva zeci de armăsari — aveam cai frumoși pe vremea aceea în Valahia; au vrut la un moment dat să ia și tineri pe care să-i facă ieniceri, dar voievozii noștri s-au împotrivit, așa că am scăpat de această obligație care a apăsas asupra sârbilor, bulgarilor, grecilor și albanezilor.

81

<Titlu> În al doilea stat român, Moldova

Moldova, după cum am spus, s-a format cu vreo 50 de ani mai târziu decât Țara Românească. Să trecem peste primii voievozi, pentru a ajunge la un voievod mare, oarecum contemporan cu Mircea cel Bătrân, și anume Alexandru cel Bun.

Alexandru cel Bun domnește de la 1400 la 1432, ceea ce pentru vremile acelea este o domnie lungă. A fost un bun gospodar, țara s-a întins încetul cu încetul de la nucleul unde se formase, regiunea din nord-vest cu capitala la Suceava, cu marele oraș Baia. Baia în Evul Mediu înseamnă un loc unde erau mine (de la magh. banya). Din regiunea aceea s-a întins din ce în ce mai mult, până la mare; se aflau deja români acolo, dar nu erau uniți sub un singur sceptru, cum vor deveni în Moldova lui Alexandru cel Bun, care se întinde până la Cetatea Albă, mare cetățuie, veche de pe vremea bizantinilor, deținută apoi de negustorii genovezi. În momentul când Moldova devine stăpână pe această regiune, Cetatea Albă este încă în mâna genovezilor care acceptă însă suzeranitatea voievodului moldovean. Mai târziu, în vremea lui Ștefan cel Mare, deasupra unei intrări în cetate, se va afla stema Moldovei, capul de zimbru sau, mai corect, de bour, stemă ce se mai vede și astăzi.

Alexandru cel Bun este totuși vasal al regelui Poloniei. Avem documente despre împrejurările în care a prestat jurământul împreună cu boierii lui, și nu numai atât, avem o altă dovadă că și-a îndeplinit îndatoririle de vasal și a participat la o luptă celebră între polonezi și cavalerii teutoni. Acești urmași ai cavalerilor cruciați din Palestina erau stabiliți în nordul Poloniei, justificându-și prezența prin misiunea de a-i creștina pe acei păgâni care mai rămăseseră în nord-estul continentului: lituanienii. De-atunci a rămas în limba română expresia „lifră păgână”: la origine era „litvă păgână”!

Lituanienii rămân păgâni până pe la sfârșitul veacului al XIV-lea. Însă lituanienii sunt foarte buni ostași, și în frunte cu voievodul lor se întind peste țări de limbă rusă sau ruteană. Lituania, pe la 1350, îngloba teritoriile de astăzi ale Lituaniei, Bielorusiei, sudul și vestul Ucrainei (țara Galiției). Era mai mare decât Polonia. Regele Poloniei a reușit să încheie alianță cu marele duce al Lituaniei prin căsătorii și, neavând urmaș în linie bărbătească, i-a urmat la tron Jagetto, voievodul lituanian care s-a creștinat. Așadar, pe la 1390, unită cu Lituania, Polonia devine de două ori mai mare. Cu vremea însă, polonezii (noi ziceam pe vremea aceea: leșii, după numele unui trib de-al lor zis Leah), mai de timpuriu creștinați și mai înaintați în civilizație, vor asimila parțial Lituania, și vor fi principalul element în această uniune polono-lituaniană.

Dușmanul polonezilor și lituanienilor este ordinul cavaleresc german care s-a stabilit pe teritoriul numit până la ultimul război mondial Prusia orientală, împiedicând accesul Poloniei la Marea Baltică. De-atunci se duc periodic lupte între cavalerii teutoni, temuți războinici, și regele Poloniei. La o mare bătălie care s-a dat la 1410 la Tannenberg sau Grunwald (ambele nume sunt valabile), Moldova lui Alexandru cel Bun a trimis un contingent de 400 de călăreți. Pare o cifră derizorie, dar pentru acea epocă nu însemna puțin.

Acești călăreți, e interesant ce spune cronica, au fost cei care au hotărât soarta bătăliei aplicând o tactică militară pe care o regăsim la Asănești, cei care, la 1205, la Adrianopol, ajutați de cavaleria cumană, înving pe cruciații francezi și-l fac prizonier pe împăratul Baldovin al Constantinopolului. Atacă frontal, iar când ajung în fața dușmanului se opresc brusc, cum fac încă și azi arabii, și se prefac că fug. Cavalerii, îmbrăcați în armuri, se iau după ei, dar, fiind greoi, se împrăștie. Cavaleria ușoară se oprește brusc din nou și îi înconjoară, câte trei-patru împotriva unuia, și îi distrug pe cavaleri. Această tactică e încă o dovadă că de la cumani au deprins românii noștri în Evul Mediu arta militară: avem, la un interval de 200 de ani, exact aceeași tactică a cavaleriei ușoare pentru a hotărî soarta unei bătălii.

Alexandru cel Bun însă, cu toate că l-a ajutat încă o dată pe regele Poloniei în 1422, la sfârșitul domniei sale s-a aliat cu Ungaria și cu Ordinul Teutonic împotriva Poloniei, ca să pună stăpânire pe ținutul Pocuției, dat amanet de regele Poloniei unui predecesor al lui Alexandru, în schimbul unui împrumut de 3 000 de ruble de argint, niciodată restituit. Această nefericită „afacere” va strica periodic relațiile polono-moldovene timp de o sută de ani.

Înainte de a vorbi despre un nepot de fiu al lui Alexandru, Ștefan cel Mare, vreau să mai aruncăm o privire și asupra celeilalte provincii populate de români, Transilvania.

<Titlu> Dinastia angevină în Ungaria și starea românilor din Ardeal. Iancu de Hunedoara

Trebuie să ne facem o imagine a Transilvaniei în Evul Mediu, după ce fusese cucerită de unguri. Am spus deja că regii unguri, fiindcă neamul lor era prea răsfirat iar românii erau și ei prea puțin numeroși pentru o mai bună exploatare a ținutului, l-au colonizat intens cu maghiari, secui și sași.

Cu timpul, starea românilor decade, iar când dinastia de origine maghiară, zisă arpadiană, se stinge și e înlocuită cu o dinastie de origine franceză, lucrurile se înrăutățesc și mai mult. Acești regi sunt prea devotați Papei și învățați cu structura feudală. Din momentul când preia puterea Carol Robert, cel care se bate cu Basarab în 1330, el înăsprește persecuția elementului românesc din Ardeal, românii nemaifiind admiși în ordinul nobiliar decât cu condiția să fie

catolici. Atunci, multe familii de cneji ori trec munții către Valahia sau Moldova, ori sărăcesc și ajung în rândul țăranilor liberi — la început, mai târziu chiar iobagi, adică șerbi. Unii dintre ei însă, trecând la catolicism, au dat familii mari aristocrației maghiare, ca de pildă familia Dragfi, care coboară din Dragoș al Moldovei — când urmașii lui Dragoș au fost alungați din Moldova de Bogdănești, s-au întors în Maramureș, au rămas credincioși regelui Ungariei și au stat la originea unei familii nobile maghiare care a dat chiar un voievod al Transilvaniei la sfârșitul secolului XV.

84

Au mai fost destule alte familii, și voi da numai un nume ilustru: Corvineștii.

Un Voicu, cneaz român, bun ostaș, e luat pe lângă regele Ungariei, care-i dă ca feudă regiunea Hunedoara; fiul său, Iancu de Hunedoara, mai cunoscut în istoriografia universală cu numele de Ioan Huniade pe care i-l dau ungerii, va fi unul dintre cei mai iluștri luptători împotriva turcilor. El, român, ajunge voievod al Transilvaniei, în tovărășie cu un graf ungar, Nicolae de Ujlak, și în cele din urmă, când moare tânărul rege al Ungariei, Ladislau, în bătălia de la Varna (1444), ajunge chiar guvernator al Ungariei.

Iancu e o figură măreață, care a reușit mai multe expediții contra împărăției turcești. A cunoscut din nefericire și înfrângeri, ca aceea de la Varna. Armata creștină înaintase prin Bulgaria cu prea mare îndrăzneală, bizuindu-se pe un ajutor al flotei venețiene, care trebuia să împiedice trecerea turcilor din Asia Mică în Europa. Dar acest ajutor a fost zădărnicit de o acțiune contrară a veșnicilor adversari ai venețienilor, genovezii. Încă o dată se vede cum zăzaniile și dușmăniile între creștini au fost principalul aliat al turcilor în înaintarea lor în Europa.

O altă tentativă nefericită mai întreprinde Iancu în 1448, încercând să-și coordoneze acțiunea cu lupta lui Gheorghe Castriotă zis Skanderbeg, marele erou al rezistenței albaneze, dar e înfrânt, din nou, la Kossovo.

Iancu, care clădește frumosul castel de la Hunedoara (extins de fiul său, regele Matei Corvin), e o personalitate atât de puternică, încât își poate permite să-i considere pe voievozii Munteniei și ai Moldovei ca pe clienții sau protejații lui. S-ar părea astfel că Vlad Dracul (tatăl lui Vlad Țepeș) ar fi fost ucis din porunca lui Iancu, care s-a temut de o împăcare a lui Vlad cu turcii. Iancu de Hunedoara a avut un caracter destul de dur și de autoritar.

85

S-a certat și cu despotul Serbiei, George Brancovici, lipsindu-se, în clipe grele, de un ajutor prețios, unul din motivele neînțelegerilor fiind și zelul pro-catolic al lui Iancu.

Cu câțiva ani înainte ca Iancu să înceapă lupta împotriva turcilor, în 1439, se ajunsese, după lungi negocieri la Conciliul convocat de Papa la Florența, la o înțelegere între catolici și ortodocșii conduși de Patriarhul de la Constantinopol și de împăratul Ioan al VIII-lea Paleolog. S-a ajuns la o formulă de unire pentru a pune capăt schismei intervenite în 1054. Printre semnatori se afla și mitropolitul Damian al Moldovei, iar împăratul bizantin, care nu mai avea decât o fâșie de pământ în jurul capitalei Constantinopol și o vagă suzeranitate asupra despotatelor din Epir și Moreea, își pusesese mare nădejde în această unire, convins că va însemna începutul unei vaste coaliții creștine împotriva turcilor. Dar, abia întors la Constantinopol, s-a izbit de o atât de înverșunată împotrivire a preoțimii, a călugărilor și chiar a oamenilor de rând, încât Unirea de la Florența a rămas literă moartă. Mulțimea manifesta violent pe străzile orașului, strigând: „Mai bine turbanul sultanului decât tiara papei!”. Patrusprezece ani mai târziu, dorința i s-a împlinit cu asupra de măsură, când, după căderea cetății, sultanul Mehmed al II-lea a dat voie asediatorilor cuprinși de furie să ucidă două zile

la rând toată populația orașului.

Iancu crezuse și el că Unirea de la Florența avea să dea un nou impuls ideii de cruciadă. El rămâne o figură de epopee, cunoscută și în Occident. S-au scris chiar romane epice, în Spania, ca ecou al isprăvilor lui Iancu de Hunedoara în Balcani. S-a dovedit astfel de curând că el a fost modelul eroului unui roman de aventuri, foarte popular și în Franța până în veacul al XVIII-lea, și intitulat „Tirant le Blanc” — le Blanc fiind o greșeală de copist pentru originalul „le Blac”, adică Valahul!

În 1456, Iancu reușește să despresoare cetatea Belgradului — pe vremea aceea posesiune ungară —, asediată de Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului (1453), dar la scurt timp moare de ciumă.

86

După moartea lui, urmează doi ani de dezordine în Ungaria, tronul fiind vacant, în cele din urmă, prin prestigiul de care se bucurase Iancu de Hunedoara, e ales rege al Ungariei fiul său Matei, în vârstă de numai 15 ani. Va fi marele rege Matei Corvinul (1458-1490) — Mathias pe ungurește, Corvin, fiindcă pe stema lui figura un corb cu un inel în cioc, după o legendă a familiei.

Vom reveni asupra lui după ce ne vom fi oprit un moment asupra situației Transilvaniei când se urcă Matei Corvinul pe tronul Ungariei. Transilvania era parte din regatul Ungariei, însă cu un statut special. Interesant din punctul nostru de vedere e că rangul cel mai înalt în provincie era cel de voievod, care nu e titlu unguresc, ci slav, și care — cum am spus — numai la români a ajuns să însemne domnitor peste o țară.

Situația categoriilor sociale privilegiate (nobilii, sașii, secuii) pare să nu se fi modificat față de cea din veacul trecut, în schimb, din pricina neîncetelor războaie și a situației economice deteriorate, soarta țăranimii e jalnică.

Țăranii, cei care devin după nume unguresc „iobagi”, adică șerbi pe moșiile nobililor unguri sau ale bisericii, țăranii aceștia, fie că sunt români, fie că sunt unguri, se vor revolta la 1437 și vor lupta câteva luni de zile împotriva nobililor, la Bobâlna, unde organizaseră un fel de tabără, după modelul revoltei „husite” din Boemia; sunt însă învinși în cele din urmă, iar rezultatul a fost că situația lor s-a înrăutățit, învingătorii — nobilii maghiari, sașii din orașe și secuii — s-au înțeles între ei și au format ceea ce s-a numit pentru veacuri „Unio Trium Nationum”, adică „Unirea celor trei națiuni”. Să nu înțelegeți însă „națiune”, acest termen latinesc, în sensul pe care-l are acum. Prin „Națio” se înțelegea pe vremea aceea un fel de grup social privilegiat, și de aceea aceste trei națiuni reprezintă orașele săsești cu satele din jurul lor, tot săsești, comitatul secuilor, pe care-l vedeți în arcul Carpaților, și nobilimea maghiară. Iar românii, care formau majoritatea populației, sunt tratați ca o cantitate neglijabilă din punct de vedere politic. Se poate obiecta aici că Iancu de Hunedoara, un român, accede la rangurile cele mai înalte.

87

Nu trebuie uitat însă că el e deja catolic, iar fiul său, care devine rege al Ungariei, este fiul unei nobile unguroaice. Vom reveni asupra lui Matei Corvin după ce vom vorbi despre voievozii contemporani cu el.

<Titlu> Vlad Dracul și Vlad Țepeș

Am spus de la început că scopul cărții acesteia nu e de a înșira pe toți voievozii care se succedă certându-se pentru domnie. Ne vom opri numai asupra figurilor simbolice.

Dintre fiii lui Mircea cel Bătrân (i s-a zis și cel Mare, cu drept cuvânt), voi vorbi doar de Vlad Dracul, tatăl lui Vlad Țepeș. De ce i s-a spus „dracul”? Nu pentru că ar fi fost comparat cu Satana ori pentru că n-ar fi fost iubit de țară. I s-a spus Dracul fiindcă acel Sigismund de Luxemburg, despre care am arătat că a fost rege al Ungariei, apoi și împărat — un rege relativ favorabil nouă, o dată ce n-a persecutat pe ortodocșii din Ardeal, un suveran liberal pentru vremea lui (cu toate că, în urma Conciliului convocat de el la Konstanz, a fost ars pe rug reformatorul ceh Jan Hus!) —, Sigismund de Luxemburg, a avut o anume simpatie pentru acest fiu al lui Mircea și l-a luat într-un ordin de cavaleri, ordin feudal pe care-l înființase și care se numea Ordinul Dragonului.

A fost atunci un moment în Europa când au apărut mai multe „ordine” de acest fel: mai întâi Ordinul Jartierei, creat de regele Angliei (mai există și astăzi); imitat curând de regele Franței — suntem în plin Război de O sută de ani. Era asemeni unui „club” select, o gardă de onoare formată din mari feudali în care regele are încredere și care jură că-i vor fi credincioși până la moarte. Regele Sigismund creează Ordinul Dragonului la un moment când nu e încă sigur de victorie împotriva altor pretendenți la tron, iar pe marii feudali care i-au fost credincioși îi face membri ai Ordinului. Toți erau magnați unguri*, numai trei străini a ales Sigismund: pe despotul Serbiei, pe un prinț al Galiției, și pe Vlad.

88

Iar Vlad era atât de mândru că făcea parte din acest ordin de cavalerie, încât, o dată ajuns domn al Țării Românești, a pus să se bată pe monede și să se sculpteze, ca o emblemă a lui, acel dragon — de unde în popor i s-a zis Vlad Dracul, adică Dragonul. De aici vine și numele de Dracula sau Drăculea pentru el și pentru fiii săi. De aceea Vlad Țepeș a devenit pentru străini Dracula.

N-am să insist asupra lui Vlad Dracul, cu toate că a fost și el o figură interesantă. A domnit de două ori și a dus și el război împotriva turcilor, dar s-a supus când a crezut că era în interesul țării, și de aceea a fost ucis din porunca lui Iancu de Hunedoara.

Mai important pentru istorie — din păcate și pentru legendă — e fiul său, Vlad zis Țepeș, un domn, fără îndoială, de o cruzime cumplită, care avea obiceiul de a-și trage în țeapă dușmanii sau pe cei care nu-l ascultau înlăuntrul țării. Se zice că de îndată ce a venit în scaun, în 1456, a poruncit să fie adunați hoții și cerșetorii, i-a închis într-o casă și, după ce i-a ospătat, le-a dat foc. Pe boierii răzvrățiți sau neascultători îi trăgea în țeapă.

Era un supliciu înfiorător: se înfîgea un mare țarus în pământ, sau se tăia și subția un pom mic, iar în această țeapă osânditul era, într-un fel, răstignit — lucru groaznic de povestit; se ungea țeapă cu seu și se introducea prin fund, însă cu încetul, pentru a nu provoca moartea imediată; nu trebuia ca țeapă să străpungă ficatul sau inima, ci să iasă prin gât, lângă cap, iar omul stătea expus până expia, îi mâncau corbii ochii. Era, încă o dată, un supliciu groaznic despre care s-a aflat până departe și se zvonea că Țepeș ar fi tras în țeapă mii și mii de oameni.

* Termenul magnat, din latina medievală, a desemnat în Ungaria și Polonia marea nobilime care beneficia de privilegii aparte. Corespondentul în Țara Românească și Moldova îl reprezentau marii boieri.

89

Acestea fiind zise, trebuie amintit că veacul al XV-lea a fost un veac crud și nemilos în toată Europa. Un singur exemplu: în 1415 se bat englezii cu francezii (dar să nu zicem englezii și francezii, de fapt era o luptă între două ramuri ale dinastiei franceze, o luptă între două familii

feudale, nu între două națiuni), în bătălia de la Azincourt (dacă aveți cumva ocazia, într-un club de cinefili, să vedeți filmul realizat de Șir Laurence Olivier, Henric al V-lea, care reconstituie această bătălie, vă sfătuiesc să n-o ratați; e, pentru mine, cea mai frumoasă și veridică reconstituire cinematografică a unei bătălii medievale), la sfârșitul luptei, englezii au făcut 6 000 de prizonieri, pe care au vrut să-i vândă, adică să-i țină pentru răscumpărare, cum se obișnuia în tot Evul Mediu. Dar s-a zvonit că francezii s-au regrupat și contraatacă. Atunci Henric al V-lea dă ordin să fie toți decapitați, și au căzut atunci pe acel câmp 6 000 de capete. Grozăviile comise de Vlad Țepeș trebuie relativizate, așezându-le în contextul istoric.

O dată ajuns domn, în 1456, Vlad hotărăște să scape de suzeranitatea otomană. Petrecuse ani de zile în Turcia, ca ostatic trimis de tatăl său Vlad Dracul. Cunoaște deci perfect limba și moravurile turcilor, își pune speranțe în ajutorul regelui Ungariei, Matei Corvin, cu care era și rudă, soția lui Vlad fiind o vară a lui Matei (nu știm dacă de partea Corvin sau de partea Szilágy). Vlad încetează să plătească haraciul anual, trece Dunărea și face o razie cumplită prin Bulgaria, în 1462 vine însuși sultanul Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului, ca să-l pedepsească pe Vlad și să supună iar Țara Românească. Vlad Țepeș ține piept singur, cu mica lui oștire, căci nu primește ajutor de la regele Mathias. Îndrăznește într-o noapte să atace chiar tabăra sultanului, dar nu izbutește să-i găsească cortul ca să-l ucidă. Se retrage apoi către munte lăsând pârjol în urma lui. Sultanul e îngrozit de spectacolul ce i se dezvăluie în drum spre Târgoviște: o pădure de țepi în care atârna leșurile turcilor prinși într-o luptă, cu un an înainte. Cronicarul turc vorbește de groaza dar și de un fel de admirație a sultanului pentru un domn în stare de asemenea fapte.

90

Sultanul renunță să ia cetatea de scaun, Târgoviște, se retrage către Brăila și părăsește țara în care oastea mare piere de foame. Dar lasă la marginea țării cu un corp de oaste pe fratele lui Vlad, Radu zis cel Frumos. Radu, în trei luni, va izbuti cu încetul să convingă pe cei mai mulți dintre boieri că politica lui Vlad e dezastruoasă pentru țară, că vecinii creștini nu ne ajută, nici ungurul, nici polonezul, nici măcar Ștefan al Moldovei, și că e deci mai cuminte să închinăm țara, cum făcuse de altfel viteazul și înțeleptul său bunic, Mircea Vodă. Turcul nu ne va preface țara în pașalâc, cum a făcut cu toate țările vecine de la sud, ci se va mulțumi cu fâgăduiala supunerii și cu plata unui tribut anual.

Vlad, părăsit de boieri, caută adăpost și ajutor în Transilvania. Cum însă trăsesse în țeapă o mulțime de negustori sași care nu ascultaseră de ordinul ce-l dăduse de a nu mai face „comerț în detaliu” în țară, ba întreprinsese chiar teribile incursiuni spre Brașov și în împrejurimi, necruțând nici femei nici copii (de-atunci trebuie să fi apărut legenda cu „puii de năpârcă”), sașii i-au făcut o reputație atât de rea, încât regele Mathias, în loc să-i dea ajutor, l-a ținut închis în cetățuile lui timp de 12 ani.

De atunci datează portretul de la castelul Ambras în Austria, care ne este familiar, și care e probabil foarte fidel — pentru un fiziognomist, un tip de o înspăimântătoare asprime.

Când Matei Corvin se va fi hotărât, în sfârșit, în 1476, să poarte război împotriva turcilor și va considera că are nevoie de Țepeș, îl va pune din nou în scaun la Târgoviște, dar Vlad e ucis după puține săptămâni, nu s-a lămurit în ce condiții, probabil de către boierii care se temeau de răzburarea lui.

Așa piere Vlad Țepeș, figură ieșită din comun, dar care, pentru că vestea cruzimilor sale s-a aflat în lumea largă, a căpătat cu vremea o imagine negativă până la caricatură (ca în romanul irlandezului Bram Stoker, de la sfârșitul veacului trecut, care e la originea avalanșei de filme de groază cu eticheta „Dracula”; deformare — repet — caricaturală, pe care fostul regim de la București a folosit-o în mod iresponsabil în scopuri comerciale).

Reputația lui Vlad Țepeș s-a făurit pe trei căi: prin cronicile turcești; printr-o relatare slavă, de origine nelămurită, Povestire despre Dracula Voievod— de fapt elogioasă! — despre care se zice că a ajuns carte de căpătâi a țarului Ivan cel Groaznic; dar mai cu seamă prin cărți răspândite în Germania, pare-se înadins, de Matei Corvin, spre a justifica faptul că nu a întreprins cruciada pentru care Papa îi dăduse mari sume de bani — este cel puțin ipoteza interesantă pe care o sugerează istoricul Șerban Papacostea. Ne-am afla, după această ipoteză, în prezența unui prim caz cunoscut de „propagandă de stat”, de „intoxicare prin media”, profitând de recenta apariție a tiparului care a permis să se răspândească larg povestiri fantastice originare din mediul săsesc. Alți autori însă, pe baza unor documente, atribuie prima comandă a unei scrieri împotriva lui Vlad unui nobil german care fusese în litigiu cu el. Nu putem ști așadar care din povestirile despre Vlad Țepeș se pot reține ca verosimile. Cert e că a folosit supliciuul țepeii la o scară neîntâlnită până atunci, ceea ce ar ajunge pentru a-i croi celebritatea; dar e posibil ca faima lui să vină și mai mult de la anumite excentricități pe care i le atribuie povestirile, ca de pildă turbanul bătut în cuie în capul unui trimis turc care nu s-ar fi descoperit în fața lui Vodă! Ce să credem?

<Titlu> Matei Corvin

Să vorbim acum despre Matei Corvin. A fost unul dintre cei mai mari regi ai Ungariei, foarte priceput, foarte cult, a adus savanți și artiști din Italia (e epoca Renașterii în Ungaria). Pe plan intern, s-a sprijinit pe mica nobilime împotriva magnaților (care-i erau ostili, inclusiv propriul său unchi Szilágyi!) și a ocrotit într-o oarecare măsură pe țărani.

Din păcate, prea ambițios și însetat de putere, în loc să pornească război împotriva turcilor, s-a luptat cu regele Cehiei, voind să ajungă și rege al Cehiei, ca pe această cale să intre în Confederația germană, iar apoi să ajungă împărat. A purtat război cu împăratul Germaniei și a ocupat Viena.

Deschid iar o paranteză. Cer iertare: nu trebuie să spunem „împăratul Germaniei”, împărăția, până în secolul XIX, se numea „Sfântul Imperiu Roman de Națiune germanică” — acesta era numele oficial. Nu vorbiți nici de „împăratul Austriei” — chiar sub Habsburgi — înainte de 1807, când Napoleon dăruiește vechea structură medievală, împărat în Europa numai unul era, și, din punct de vedere protocolar, el trecea înaintea tuturor suveranilor Europei, chiar atunci când — de pildă — regele Franței ajunsese un suveran mai puternic.

Matei Corvin își irosește puterile în lupte sterile împotriva vecinilor săi occidentali, în loc să poarte război cu turcii. Rezultatul a fost că, la 36 de ani de la moartea lui, regatul ungar, pe care ambiția sa îl voise atât de sus, se prăbușește la un singur atac al turcilor.

Slăbiciunea regatului ungar după Matei Corvin se explică și prin motive sociale: feudalitatea maghiară, după răscoala de la Bobîlna din 1437, nu numai că nu ușurase asupra țăranilor, dar o și înăsprirea, în parte din cauza neîncetărilor războaielor „moderne”, cu armele de foc și specialiștii mercenari care le mânuiau, și care costau mulți bani.

În 1514 a izbucnit în Transilvania și în Ungaria o nouă mare răscoală antifeudală, sub conducerea unui fruntaș secui, Gheorghe Doja (Dozsa Gyorgy). Ca și precedenta, răscoala a adunat țărănime din toate neamurile și, de asemeni, a fost înecată în sânge.

Țara a ieșit slăbită de aceste lupte lăuntrice, astfel că, la atacul turcesc din 1526, nobilimea s-a găsit singură în fața dușmanului.

Încă o dată trebuie remarcat că ne putem uneori pripri judecând istoria: la începuturile

dominației otomane în Balcani și în Europa centrală, s-a putut întâmpla ca țărani să fie mai puțin storși de bani și apăsați de corvoade sub noul stăpân „păgân” decât fuseseră sub stăpânul feudal.

93

<Titlu> Ștefan cel Mare

Dar să ne întoarcem asupra Moldovei, care cunoaște în veacul al XV-lea cea mai însemnată figură din istoria ei: Ștefan cel Mare.

Alexandru cel Bun a avut mai mulți fii și nepoți, iar Ștefan cel Mare este nepot de fiu al lui Alexandru cel Bun. Însă, după obiceiul, deja pomenit, ca marii boieri să aleagă succesorul la tron între fiii și nepoții fostului voievod, a fost uns Ștefan domn, punându-se capăt unei perioade de lupte interne. Iar Ștefan cel Mare nu era nici măcar fiu legitim, ci, cum se spunea, fiu din flori, fiu nelegitim, și prin urmare i-a fost mai greu să accedă la tron. Totuși avea calități excepționale, nu numai de vitejie, dar și de chibzuință și de organizare, și, spre fericirea Moldovei, în general a românimii, a avut o domnie lungă de 47 de ani. Este cea mai lungă domnie înainte de cea a regelui Carol I în veacurile noastre. Se urcă pe tron în 1457, deci un an după Vlad Țepeș în Muntenia, și domnește până în 1504. Moștenește o țară în plină organizare, dar care din punct de vedere economic începea să se dezvolte mai cu seamă datorită împrejurării că reprezenta o regiune de tranzit între Europa centrală, Polonia și porturile de la Marea Neagră. Iar faptul că Moldova avea două porturi importante, Chilia și Cetatea Albă, îi aducea o substanțială sursă de venituri, prin vămi. Chilia — după cum am spus — fusese a domnilor munteni, în înțelegere cu regii unguri. Ștefan cel Mare e cel care o cucerește de la munteni, atrăgându-și prin aceasta dușmănia lui Matei Corvin. Ștefan cel Mare este, pentru mica lui țară, un voievod bogat prin vămile pe care le ia de pe urma comerțului internațional. Vom vedea și tragedia care va decurge din pierderea, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, a acestor două cetăți, Chilia și Cetatea Albă.

Se tot spune că Ștefan cel Mare s-a bătut mereu cu turcii. Nu e chiar adevărat. S-a bătut împotriva tuturor celor care voiau să-i știrbească relativa independență. Astfel s-a bătut și cu Matei Corvin care, supărat că Ștefan luase Chilia de la munteni și unguri, a venit să-l silească să redevină vasal al regelui Ungariei, îl bate pe Matei Corvin la Baia, și-l silește să treacă îndărăt Carpații.

94

Mai târziu va avea să lupte și împotriva polonezilor. Dar, bineînțeles, ce a rămas mai viu în memoria populară au fost luptele sale cu turcii, în special în 1475, când Moldova este invadată de o mare armată otomană condusă de Soliman-pașa, cel mai mare general al turcilor. Nu uitați că suntem sub domnia lui Mahomed (sau, în turcă, Mehmet) al II-lea care a cucerit Constantinopolul, deci momentul de maximă putere pe care o atinge Imperiul Otoman. Iar mica armată a lui Ștefan cel Mare învinge armata turcă la Vaslui. Faima lui Ștefan trece peste granițe; cronicarul polonez Dlugosz spune că este cel mai mare domnitor din toată Europa, iar Papa îl proclamă „Athleta Christi”, adică „Atletul lui Cristos”. Din păcate, turcii, furioși din pricina acestei înfrângerii, revin după un an cu însuși Mehmet al II-lea în fruntea lor. În plus, îi îndeamnă pe tătarii din Crimeea și din actuala Ucraina să atace Moldova de la răsărit. De data asta, pentru a se putea apăra împotriva navalei tătarilor, mai toți răzeșii din actuala Basarabie părăsesc armata lui Ștefan cel Mare pentru a se duce să-și apere vetrele. Ștefan cel Mare rămâne cu mica lui armată formată aproape numai din boieri, slujitorii lui, și din câteva cete din orașe. Este învins la Războieni, în 1476. Totuși, se retrage mai la nord, iar

Mehmet al II-lea nu reușește să cucerească cele două puternice cetăți, din care mai puteți vedea și astăzi ruine, la Suceava și la Cetatea Neamțului. După ce a pârjolit țara, pentru ca turcii să nu se mai poată aproviziona, Ștefan cel Mare rămâne voievod al Moldovei, iar Mehmet al II-lea se retrage.

După această aventură — ca să zic așa —, Ștefan cel Mare își dă seama că trebuie să se înțeleagă cu turcii, dar, din păcate, lucrurile se înrăutățesc, căci câțiva ani mai târziu, în 1484, o nouă campanie a lui Baiazid al II-lea are drept scop, de data aceasta, cucerirea celor două porturi despre care am vorbit, Chilia și Cetatea Albă. Și cele două cetăți cad, probabil printr-o trădare a genovezilor care erau înăuntru și care și-au dat seama că nu se mai putea lupta împotriva Imperiului Otoman, nefiind suficient de bine ocrotiți de un mic voievod creștin. Pierderea, prin trădare, a Chilie și a Cetății Albe a reprezentat o catastrofă pentru dezvoltarea ulterioară a Moldovei.

95

Au început să sărăcească orașele mari, și Moldova nu s-a mai putut dezvolta cum s-a dezvoltat Transilvania, cu cetăți, cu târgoveți bogați, cu comerț de tranzit etc. Anul 1484 reprezintă un moment, economic și politic, crucial pentru dezvoltarea țărilor române.

Ștefan cel Mare rămâne pe tron până la bătrânețe. Se mai bate cu regele Poloniei, iar legenda Dumbrăvii Roșii povestește că, în urma luptelor, au murit atâția polonezi din șleahță, încât se făcuse câmpia roșie, și prizonierii au fost puși să are trăgând ei înșiși plugurile. Aceste întâmplări se pare că sunt adevărate. Deci chiar pe vremea lui Ștefan cel Mare, domnul și dregătorii din sfatul lui își spun că nu sunt ajutați cu adevărat de regii creștini, turcul e departe, promite ocrotire împotriva altor dușmani, nu vine să construiască moschei la noi în țară, ne lasă să fim autonomi, adică să avem regimul nostru, cu boierimea noastră, cu bisericile noastre — și-atunci ne înțelegem cu turcul, plătindu-i doar un tribut pe an. La început acest tribut a fost ușor, și în Muntenia și în Moldova, dar foarte curând tributul a crescut, pe măsură ce turcii, opriți în fructuoasele lor cuceriri, au avut mai mare nevoie de bani. Aici începe nenorocirea celor două principate.

Prima jumătate a veacului al XVI-lea este într-adevăr perioada când Imperiul Otoman își atinge, cu o repeziciune uimitoare, întinderea maximă: în anii 1516-1517 otomanii au cucerit Siria și Egiptul, apoi Arabia, iar sub Soliman zis Magnificul (1520-1566) turcii cuceriseră Ungaria, și în Africa ajung până la granița Marocului. Cu vremea însă, aceste cuceriri, exploatate cu nemiluita, nu mai sunt „rentabile”, ci se transformă într-o povară. De aceea țările române, cu pământul lor rodnic, cu mari turme de oi și cirezi de bovine, au devenit indispensabile vistieriei împărăției, și mai cu seamă aprovizionării capitalei Constantinopol.

96

Ștefan cel Mare se zice că a clădit o biserică în fiecare an sau după fiecare izbândă, astfel încât s-au numărat 47 de biserici clădite de el. Între frumoasele mănăstiri din Bucovina câteva sunt ctitoria lui, însă majoritatea zugrăvelilor, picturilor exterioare aparțin unei epoci imediat următoare, când pe tronul Moldovei se află un fiu al său, Petru Rareș.

Lui Ștefan îi urmează la domnie Bogdan, fiul său legitim, pe care îl impusese ca succesori pe când era pe patul de moarte, tăind capetele câtorva boieri recalcitranți. Lui Bogdan i s-a zis Chiorul fiindcă pierduse un ochi într-o bătălie cu tătarii. Nu a fost un domnitor strălucit, însă nici unul rău; a domnit 17 ani și s-a închinat turcilor.

Aici intervine povestea logofătului Tăutu, pe care-l trimite la Constantinopol cu birul, dovadă că se închină turcului. Nu s-a dus el personal, cum pretinde o legendă turcească arătând de unde vine numele de Bogdania dat Moldovei, ci a trimis pe cel mai mare boier al său, logofă-

tul Tăutu, și se povestește cum s-ar fi ars el cu cafeaua, dând-o pe gât ca pe țuică. (Legenda conține o inadvertență, în sensul că nu exista cafea pe vremea logofătului Tăutu, dar probabil că a fost o altă băutură caldă asemănătoare cafelei.)

<Titlu> Petru Rareș

După domnia lui Bogdan Chiorul urmează scurta domnie a unui fiu al lui, pentru ca, în 1527, boierii să-l aleagă pe un frate vitreg al lui Bogdan, alt fiu al lui Ștefan cel Mare, însă copil din flori, Petru Rareș. El reprezintă în istoria Moldovei una din ultimele izbucniri de ambiție și de dorință de independență. A fost un personaj extrem de interesant, însă din păcate cam nechibzuit. S-a bătut și cu polonezii și cu turcii, și a intervenit activ în luptele din Transilvania împotriva partidei favorabile Habsburgilor, după cum vom vedea, (în vremea aceea, domnul Moldovei avea în posesie în Transilvania două puternice cetăți, Ciceiu și Cetatea de Baltă, plus câteva domenii.)

97

În cele din urmă, va veni însuși ilustrul sultan Soliman Magnificul (sau legislatorul) ca să-l detroneze, în 1538, prilej cu care teritoriul Moldovei e din nou ciuntit: turcii prefac în „raia”, adică provincie administrată direct, tot sudul Moldovei, Bugeacul, și ocupă și cetatea Tighina pe Nistru, botezând-o Bender — cu împrejurimi, va forma o nouă raia în coasta Moldovei. Voievozii moldoveni sunt de acum sub supraveghere apropiată și permanentă, după cum turcii au de asemeni trei „capete de pod” și în Muntenia: Brăila, Giurgiu și Turnu (viitorul Turnu Măgurele).

După trei ani, neastâmpăratul voievod se va împăca cu sultanul și va domni a doua oară încă cinci ani, până va pieri, victimă a unui complot boieresc.

Cu domnia lui Petru Rareș avem impresia că se încheie o întreagă epocă a istoriei noastre, când românii, timp de peste 200 de ani, se structurează temeinic pe plan intern și se afirmă pe plan internațional. Oameni ca Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare sunt figuri de dimensiune europeană, care știu să îmbine vitejia în luptă cu abilitatea politică necesară în fața unor puteri mai mari. După mijlocul veacului al XVI-lea însă, împrejurările vor fi prea vitrege: o dată cu căderea regatului ungar și cu supunerea tătarilor față de turcii otomani, țările noastre vor fi practic încercuite și reduse la paralizie pe plan militar — în afară de scurta și epica izbucnire din vremea lui Mihai Viteazul. S-a adăugat și revoluția tehnică a dezvoltării armelor de foc care cer mijloace bănești disproporționate față de posibilitățile țărilor mici, precum și participarea unor ostași specializați, mai greu de recrutați în ținuturile exclusiv agricole.

Veacurile XIV și XV rămân veacurile mari ale istoriei românilor. Instinctul poetic nu l-a înșelat pe Eminescu când a ales Rovine pentru splendida lui evocare din Scrisoarea a III-a.

Sub domnia lui Petru Rareș s-au început acele minunate fresce exterioare din mănăstirile Moldovei, din care nu ne-au rămas decât circa o zecime. S-a zis că aveau un tâlc ascuns, un înțeles de rezistență tăcută împotriva turcului: să se vadă în afară, de către tot creștinul, ce este creștinismul.

98

Și la aproape toate aceste biserici se găsește o frescă în care se arată cetatea Constantinopolului asediată de păgâni, ca și cum ar reprezenta un asediu al cetății imperiale din vremea veche, din anii 600, Bizanțul asediat de persani — arată însă ca asediul orașului, care avusese loc cu mai puțin de un veac în urmă, și îi vedem pe turci cu tunurile și turbanele

lor. Istoricii de artă nu sunt toți de aceeași părere privitor la semnificația acestei reprezentări a asediului Constantinopolului. Unii cred că e simbolică: această cetate, ca o cetate celestă, nu poate cădea. Alții susțin că, dimpotrivă, Rareș a vrut, reprezentând actuala cădere a capitalei imperiale în mâna turcilor, să arate tuturor cum a pedepsit Dumnezeu pe creștini când n-au știut să se unească.

Oricum ar fi, lucru ciudat, încă nelămurit, e faptul că după vreo 50 de ani, zugrăvirea exterioară a bisericilor va înceta cu totul. Unii autori au sugerat că ar fi intervenit o interdicție din partea Porții Otomane.

Dar constat că n-am spus încă de ce i s-a zis guvernului turc „Poarta Otomană” sau numai „Poarta” sau mai târziu și „Sublima Poartă”: fiindcă la intrarea în curțile palatului sultanului, a Seraiului, la Constantinopol, se află o poartă mare, artistic împodobită, prin care nu putea trece nimeni, nici măcar ambasadorii străini, fără învoire specială și fără alai; de unde acea Poartă a ajuns să simbolizeze guvernul sultanului — după cum vedeți astăzi că se vorbește în mod curent de „Casa Albă” pentru președinția Statelor Unite ale Americii, sau de „Downing Street” pentru cabinetul primului-ministru britanic, sau de „Quai d'Orsay” pentru Ministerul francez de externe.

<Titlu> Sfârșit de veac tulbure în Moldova

După Petru Rareș a urmat în Moldova, în a doua jumătate a secolului XVI, o perioadă extrem de tulbure, lupte nesfârșite între diverșii pretendenți la domnie, intervenție din ce în ce mai frecventă a Porții în alegerea domnilor.

99

Mai rău: ajung „în scaun” unii aventurieri străini care nu sunt „os de domn”, ca Iacob Heraclide Despotul, adevărat personaj de roman de aventuri, a cărui origine balcanică nici n-a putut fi bine stabilită; a studiat medicina la Montpellier, în sudul Franței, a fost primit la Curtea regelui Franței, a călătorit prin Germania, unde ar fi îmbrățișat protestantismul, a trecut prin Polonia, și prin intrigi străine (în special sprijinul Habsburgilor) ajunge să domnească doi ani în Moldova, unde încearcă să favorizeze pătrunderea protestantismului. A fost în cele din urmă răsturnat de boierii moldoveni și a murit accidental la arestarea lui.

E de reținut numele lui Alexandru Lăpușneanu, fiu natural al lui Bogdan Chiorul — și căsătorit cu o fiică, Ruxandra, a lui Petru Rareș. El a inspirat celebra nuvelă a lui Costache Negruzzi Alexandru Lăpușneanu, prima capodoperă în proză a literaturii române moderne. A rămas cunoscut în istorie pentru marele număr de boieri pe care i-a tăiat ca să-și asigure domnia. Istoriografia modernă a modificat puțin imaginea înfiorătoare a eroului lui Negruzzi. A fost un domn evlavios, ctitor de biserici și binefăcător al mănăstirilor de la Sfântul Munte (Athos).

E de reținut și numele lui Ioan Vodă cel Cumplit, care în scurta lui domnie (1572-1574) a încercat și el o eroică rezistență împotriva dominației turcești, eroică dar nehibzuită, căci n-a fost coordonată cu alte tentative sau coaliții antiotomane. Era și el copil din flori (al lui Ștefăniță, fiul lui Bogdan Chiorul, cu o armeanca). „Cel Cumplit”, adică Cel Groaznic, i-au zis cronicarii, mai toți din tagma boierească, fiindcă și el a tăiat mulți boieri. La o ultimă înfruntare cu turcii, undeva în sudul Moldovei, trădat de o parte din boieri, a căzut în mâinile turcilor care l-au condamnat la o moarte înfiorătoare: a fost legat, de mâini și de picioare, de niște cămile care, trăgând biciuite, i-au sfâșiat trupul.

La sfârșitul secolului XVI accede la tron un neam de mari boieri, coborâtori pe linie maternă din Bogdănești, Movilești!. Ei vor da Moldovei (și Munteniei) șapte domnitori și vor reprezenta un moment interesant în istoria noastră, atât pe plan politic cât și pe plan cultural,

din cauza influenței apusene ce o aduc prin strânsele lor legături cu marea aristocrație poloneză.

100

Astfel, o fiică a lui Ieremia Vodă Movilă, căsătorită cu un mare nobil polonez, va fi bunica regelui Michai Wisniowiecki; iar o alta, căsătorită cu un Potocki (se pronunță Potočki), tot un nume cu rezonanță în Polonia, va fi strămoașa regelui Stanislaw Leszczyrski, a cărui fiică, Măria, va deveni soția regelui Franței Ludovic al XV-lea — astfel că în sângele lui Ludovic al XVI-lea, decapitat în 1792, curgea o picătură de sânge movilesc! Dar, mai cu seamă, un fiu al lui Simion Movilă (domn în Muntenia în 1601), Petre, va deveni unul dintre personajele-cheie în dezvoltarea modernă a Rusiei. Crescut în școli iezuite din Polonia, dar rămas credincios ortodoxiei, el va ajunge mitropolit al Kievului, pe vremea aceea sub stăpânire poloneză, și va juca (nu fără aprigi rezistențe) un rol esențial în reformarea Bisericii ruse, precum și în afirmarea doctrinei ortodoxe pretutindeni, prin a sa Mărturisire ortodoxă. Atât de slăvit i-a fost numele după moarte, încât trei orașe din Ucraina și Rusia poartă azi încă numele de Moghilev (căci porecla Movilă s-a pronunțat și la noi uneori Moghilă).

<Titlu> Țara Românească
de la Neagoe Basarab la Petru Cercel

Am amintit în treacăt că în Muntenia medievală se pot distinge trei regiuni cu tradiții și interese oarecum diferite, deci cu partide de boieri urmărind politici antagoniste: 1. partea centrală, în jurul regiunii Argeșului, unde se afirmase întâi puterea Basarabilor; 2. Oltenia, care a păstrat în tot decursul istoriei noastre o coloratură aparte (să fie oare urmarea unei mai intense colonizări romane?); 3. în fine, cele trei județe din răsărit. La sfârșitul veacului al XV-lea a cunoscut o mare ascensiune în treburile țării o familie de boieri olteni care reușește să ajungă la bănia Craiovei timp de trei generații.

101

A rămas cunoscută sub numele de „boierii Craiovești”. Iată că în 1512, după câțiva ani de lupte interne, doi frați Craiovești izbutesc să ridice în scaunul domnesc pe un frate vitreg al lor, Neagoe, considerat fiu natural al unui Basarab — va rămâne în istorie cu numele de Neagoe Basarab (nu pronunțați Neagoe, ca și când ar fi vreun erou de-al lui Caragiale, un nea Goe!, ci Neagoe, căci e doar forma slavonă a numelui neaș românesc, Neagu).

Neagoe Basarab a fost o personalitate de prim-plan, om energic și de înaltă cultură, căsătorit cu o prințesă Brancovici, din vechea familie de despoți ai Serbiei, Despina Milita (despina înseamnă domniță!), soră vitregă cu soția lui Petru Rareș al Moldovei, Elena Brancovici. E cazul aici să amintesc că Serbia medievală, care apucase să întemeieze un stat cu câteva veacuri înainte de Țara Românească și primise mai de timpuriu altoiul culturii bizantine, ca și, prin coasta Adriatică și prin proximitatea Veneției, o anumită influență italiană, a avut un aport neîndoielnic la dezvoltarea culturală a Munteniei în primele două veacuri ale existenței sale. Domnii noștri s-au „revanșat” când Serbia a fost redusă la starea de pașalâc, iar relativa avuție a domnilor români și dorința lor de a veni în ajutorul ortodoxiei au făcut din ei, timp de veacuri, marii ctitori și ocrotitori ai așezămintelor creștine din Balcani și de la Locurile Sfinte. Neagoe Basarab s-a distins prin două înfăptuiri majore: 1. biserica episcopală de la Curtea de Argeș (cu puternice influențe orientale în ornamentație), sfințită în prezența mai multor înalți ierarhi ai bisericii din Răsărit, a fost considerată atunci ca o minune a Orientului. (A fost

restaurată cu exces de zel sub domnia regelui Carol I, ceea ce i-a luat din farmec, mai cu seamă că vechile chilii și dependințe au fost înlocuite cu clădiri noi, fără legătură stilistică cu biserica; în fine, în interior, frescele lui Neagoe Basarab au fost înlocuite cu portrete moderne ale regelui Carol și reginei Elisabeta.); 2. cartea de sfaturi către fiul său Teodosie, cunoscută sub numele de „învățăturile” lui Neagoe Basarab, care e un prețios document asupra moralei, a moravurilor și a instituțiilor acelor vremi, și e scrisă cu duh isihast.

102

Sunt semne că Neagoe ar fi vrut să reia lupta împotriva turcilor cu ajutor apusean. A murit însă prea tânăr pentru a da chiar un început de realizare planurilor sale, după cum nici n-a putut asigura domnia fiului său Teodosie, mort și el prea timpuriu.

O îndrăzneță încercare de luptă antiotomană a mai încercat ginerele său, Radu de la Afumați, al cărui mormânt îl puteți admira în Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, cu înșirarea tuturor luptelor și izbânzilor sale, rămase însă zadarnice. Radu cade și el victimă a unei partide boierești care considera că lupta împotriva turcilor, în împrejurările de-atunci, ducea țara la pieire. E ucis într-o biserică de doi boieri, de altfel rude cu el.

Perioada imediat următoare coincide cu prăbușirea regatului ungar și maxima afirmare a puterii otomane. Se înțelege deci că veleitățile de independență ale ambelor voievodate sunt cu totul iluzorii. Afară de mica graniță a Moldovei cu Polonia, țările noastre sunt de acum încercuite din toate părțile de puterea otomană: Ungaria e prefăcută în pašalâc, ca și Banatul, Serbia, și Bulgaria; la nord, Transilvania e și ea vasală turcilor, iar la răsărit, tătarii din Bugeac și Crimeea sunt de asemeni vasali.

În acest context, turcii intervin din ce în ce mai des la noi în schimbările de domnie, iar zvârcolirile interne ale Țării Românești apar derizorii. Să reținem totuși numele unor domnitori sau domnițe: Mihnea cel Rău, Mihnea Turcitul, Mircea Ciobanul, Doamna Chiajna — care au tăiat atâția boieri (ca și Lăpușeanu în Moldova), încât s-a crezut un timp în istoriografia noastră că boierimea din epoca medievală fusese exterminată în ambele țări și că boierimea din secolul XVII reprezintă o serie cu totul nouă. Este o viziune exagerată — în sânul mării boierimi a existat totuși continuitate.

O amintire mai bună a lăsat Pătrașcu cel Bun, care a domnit de mai multe ori și care reține atenția noastră mai cu seamă fiindcă e tatăl prezumtiv a doi voievozi interesanți, fiecare în felul lui: Petru Cercel și Mihai Viteazul.

103

Lui Petru i s-a zis Cercel fiindcă, refugiat în Occident pentru a căuta sprijin în favoarea pretențiilor lui la domnie, a stat o vreme la Curtea Franței, pe lângă regele Henric al III-lea, Curte extrem de rafinată și luxoasă, unde se ivise la bărbați moda (care a reapărut și astăzi printre tineri!) de a purta cercei. Regele Franței — de pe vremea lui Francisc I și a sultanului Soliman Magnificul, Franța se aliase cu Turcia împotriva Casei de Austria — a intervenit pe lângă sultan ca să-i dea lui Petru Cercel domnia Țării Românești. Petru nu s-a putut însă menține în scaun decât doi ani, fiind răsturnat (în 1585) de același domn pe care-l înlocuise, Mihnea zis Turcitul. Ar fi vrut, se zice, să clădească un palat frumos la Târgoviște și să introducă moravuri apusene (era însoțit de un secretar italian). Petru Cercel a fost un personaj fascinant, adevărat erou de roman cavaleresc. Și-a sfârșit viața într-un naufragiu în Marea Egee.

Frate vitreg cu el era Mihai Viteazul, înainte însă de a evoca figura lui Mihai Viteazul, să vedem pe scurt ce s-a întâmplat în Transilvania în acest veac al XVI-lea, căci aici au avut loc schimbări esențiale.

<Titlu> Transilvania în veacul al XVI-lea. Urmările dezastrului de la Mohács

Două evenimente din prima jumătate a secolului XVI — fără legătură între ele — vor avea consecințe de mare importanță asupra situației din Transilvania: primul e prăbușirea regatului ungar la bătălia de la Mohács în 1526; al doilea e apariția în Germania, în jurul anului 1520, a mișcării religioase de revoltă împotriva autorității papale și a moravurilor ce apăruseră cu vremea la Roma, mișcare inițiată de călugărul Martin Luther și care va căpăta curând numele generic de protestantism. Propagându-se cu o repeziciune uimitoare în mai toată creștinătatea, va da naștere la din ce în ce mai multe ramuri, la din ce în ce mai multe variante teologice, considerate toate, nu numai de Biserica catolică, ci și de Bisericile ortodoxe, ca fiind nu doar schismatice (adică despărțite de trunchiul comun), ci și eretice, fiindcă ar fi rupt cu unele din dogmele Părinților Bisericii, considerate esențiale, de neatins.

104

Una din cauzele înfrângerii de la Mohács fusese și ezitarea (să-i zicem trădare?) atât a banului Croației, cât și a voievodului Transilvaniei, Ioan Zâpolya (Szâpolyai, de altfel și el de origine croată), care n-au venit la vreme în ajutorul armatei regale. Exista, de pe atunci, o ostilitate foarte răspândită în nobilimea ungară împotriva perspectivei unei succesiuni a coroanei ungare în favoarea Habsburgilor — cum fusese convenit, mai înainte, între regele Ungariei și Ferdinand de Habsburg, fratele împăratului Carol Quintul, cumnat al regelui. După moartea regelui Ludovic al II-lea pe câmpul de luptă, s-a deschis succesiunea la tronul Ungariei, iar pătrunderea turcilor până în inima țării nu a împiedicat împărțirea — imediată — a nobilimii maghiare în două tabere: cei care acceptau urcarea pe tron a Habsburgului și cei, grupați în jurul lui Ioan Zâpolya, care-l voiau pe acesta rege, chiar cu prețul unui ajutor din partea turcilor. Și ajutor de la turci însemna atunci supunere. A început o lungă luptă între partizanii lui Ferdinand și partizanii lui Zâpolya (cărora, am văzut deja, li s-a alăturat un timp și Petru Rareș — un timp numai, căci apoi a trecut de partea lui Ferdinand, ceea ce a provocat reacția sultanului în 1538). În cele din urmă au intervenit iarăși, masiv, turcii, în 1541, au ocupat Buda și au făcut din Ungaria centrală pașalâc. De atunci, timp de 150 de ani, Ungaria e împărțită în trei: la vest de Buda, precum și în mare parte a Croației și toată Slovacia, până în regiunea Satu Mare, rămân stăpâni Habsburgii; Ungaria centrală și Banatul cad sub administrație turcească directă; Transilvania, Maramureșul și Crișana centrală (regiunea a primit un timp numele latinesc de Partium) au fost lotul lui Ioan Zâpolya, apoi al fiului său minor Ioan-Sigismund, însă nu cu titlu de rege, ci numai de principe al Transilvaniei, vasal al sultanului și supus unui tribut, ca și domniii Munteniei și Moldovei. Transilvania, mai populată și mai bogată — și în plus mai ferită de atacurile turcești —, a avut în secolele XVI și XVII o soartă mult mai bună decât țările de la sud și est de Carpați, ba chiar se poate spune că din cauza conjuncturii internaționale (cum vom vedea) a cunoscut atunci momente de afirmare politică și de înflorire culturală — cel puțin pentru cele trei „națiuni” privilegiate.

105

<Titlu> Protestantismul. Schimbări mari în Europa

Al doilea element, pătrunderea protestantismului, e un fenomen de dimensiune europeană — și, mai târziu, mondială, căci o dată cu reforma Bisericii cerută, de Martin Luther începe cu adevărat o nouă fază în istoria întregii civilizații occidentale.

Primele efecte ale mișcării inițiate de Luther vor fi politice; pe măsură însă ce protestantismul

se va întinde, vor apărea schimbări profunde în mentalități, în cultură, și chiar în economie, căci s-a putut susține cu argumente destul de convingătoare că mentalitatea protestantă a jucat un rol hotărâtor în nașterea capitalismului.

Pe plan politic, mai bine de o sută de ani se vor purta războaie în toate țările occidentale, mai cu seamă în Germania și Franța, între catolici, care reprezintă încă majoritatea populației, și protestanții care sunt din ce în ce mai numeroși și se revoltă împotriva anumitor greșeli ale papalității.

Interesant, din punctul de vedere, să spunem, al filozofiei istoriei, e să vedem că încetul cu încetul, când se împart între catolici și protestanți aceste țări din Occident, aproape toate țările protestante vor fi de origine germanică și aproape toate țările de origine latină vor rămâne catolice. Se poate deci observa că elementul etnic are o anumită greutate, un anumit impact asupra alegerilor culturale și religioase pe care le facem. Au fost excepții, bineînțeles: în Elveția, de pildă, există populații franco-fone care sunt protestante, iar în Germania o parte care a rămas catolică, în Bavaria, pe Valea Rinului, dar, în genere, linia de despărțire între catolicism și protestantism a avut o bază etnică.

106

Ce se întâmplă când protestantismul ajunge și în estul Europei? La un moment dat e cât pe ce să devină protestanți și polonezii, în Cehia (unde apăruse cu un veac înainte un mare reformator, Jan Hus, condamnat ca eretic de conciliul de la Konstanz și ars pe rug în 1415, ceea ce provocase un lung război civil cu repercusiuni până în țările noastre) s-a dat o mare luptă între catolici și protestanți. Și la noi, în Transilvania, elementul etnic va juca un rol determinant. Astfel, una dintre bisericile protestante, cea luterană, va avea câștig de cauză în lumea sașilor, iar calvinismul, care se naște în Elveția francofonă, inițiat de un francez, Calvin, se dezvoltă la secui, pe când mulți dintre magnații unguri rămân catolici; desigur, masa populară română e ortodoxă. Așa se face că la mijlocul veacului, în Transilvania întâlnim patru religii, sau, mai corect, patru ramuri ale creștinismului. Dar iată că apare și o a cincea: se răspândește în Ardeal o credință, persecutată în alte țări pentru erezie, anume antitrinitarismul, care refuză noțiunea de Sfântă Treime, în Transilvania, din pricina confuziei politice, există și o oarecare lipsă de constrângere. Așadar, în veacul al XVI-lea asistăm la un fenomen interesant: Transilvania apare unui observator superficial ca un fel de oază de toleranță religioasă, unde pot conlocui, fără să fie siliți să-și schimbe religia, catolicul, protestantul luteran, protestantul calvinist și cel unitarian. Aceste patru credințe erau numite recepta, adică admise oficial, protejate, în schimb, ortodocșii români erau doar tolerați, tacit. De ei nu se va preocupa deocamdată nimeni, până își vor da seama curia romană și Habsburgii că masa română ortodoxă putea fi folosită ca aliat împotriva protestantismului.

<Titlu> Cultură și politică

Efervescența politico-religioasă, apărută ca urmare a influenței Renașterii italiene, pe care o favorizase Matei Corvin, și după introducerea tiparului, a avut efecte profunde asupra vieții culturale, mai cu seamă în mediul săsesc.

107

E de reținut numele brașoveanului Johann Honterus — cu patronim latinizat după o modă răspândită de atunci în Germania. Autor de cărți, om de mare influență printre sași, el a introdus reforma luterană la Brașov în 1541. Trezirea aceasta culturală se transmite și în mediul maghiar, în special la Cluj.

Asemenea vastă mișcare nu putea să nu se răsfrângă și asupra românilor, mai cu seamă că prozelitismul protestant era foarte activ. Un mijloc indirect de influență a fost tiparul, cu primele traduceri de texte religioase în română. Una dintre marile reforme aduse de protestantism a fost înlocuirea latinei, în slujba religioasă, cu limbile locale. Astfel, imprimeriile săsești din Ardeal au îndemnat și pe români să traducă în română, din slavonă, cărțile bisericești. Diaconul Coresi, care-și începuse opera de tipăritor în Muntenia, s-a mutat în Transilvania, unde condițiile tehnice erau mai bune și unde era ajutat de fruntașii sașilor. Curând însă autoritățile bisericești ortodoxe, atât în Ardeal cât și în Muntenia și Moldova, s-au alarmat de subtilele interpretări eretice care se strecurau în textele românești cu prilejul traducerii, vădit influențate de gândirea protestantă. "Această temere a frânat un timp elanul traducerilor, cu atât mai mult cu cât coincidea cu violenta reacțiune din Moldova lui Lăpușeanu, după domnia lui Eraclide Despotul, reacțiune care a lovit nu numai pe protestanți, siliți cu forța a se boteza din nou, după „pravoslavnică lege”, ci și în colonia armeană, deja importantă în Moldova (aici motivarea era nu numai religioasă — Biserica armeană fiind considerată eretică de ortodocși — ci și economică, din cauza reușitei comerciale a armenilor).

Trebuie adăugat însă că, cu toată această puternică, rezistență a ortodoxiei împotriva insinuării ideilor protestante în scrierile religioase, pornirea către o literatură religioasă în limba română a continuat, ducând, în veacul următor, la frumoase realizări și în Muntenia și în Moldova.

108

Pe plan politic, acea liberalizare a gândirii în Transilvania se combină în mod straniu cu o situație și mai rea pentru țărănime. Am vorbit în treacăt despre marea revoltă din 1514, condusă de Gheorghe Doja, care, după înfrângerea răscoalei, fusese executat în torturi groaznice (așezat pe un tron de fier încins și cu o coroană de fier roșu pe cap). Represiunea fusese condusă de Ioan Zâpolya. Țărănimea e după aceea și mai strivită de dări și corvezi — chiar și secuii — și, în orice caz, lipită de glie, adică țaranului nu-i este îngăduit să se mute de la un stăpân la altul. Dominația nobiliară în provincie devine și mai apăsătoare, iar slăbirea — apoi dispariția — puterii regale înlătură și ultima contrapondere la puterea nobilimii.

Dieta, adică noua adunare a stărilor, era larg dominată de nobilimea maghiară și fără aprobarea ei noul principe transilvan se găsea, practic, în neputința de a governa. Dieta alegea pe principe, dar, în urma acceptării suzeranității Porții, principii, ca și în Muntenia și în Moldova, trebuiau confirmați de sultan. Constatăm chiar, în 1571, că Ștefan Băthori fusese desemnat de Poartă înainte de a fi ales de Dietă. Ștefan Bathori este al treilea din neamul lui care urcă pe tronul transilvan, și vor mai fi încă patru după el. Să reținem din domnia lui că a încercat să frâneze decăderea catolicismului (între altele, a adus pe iezuiți în Transilvania) și — fapt excepțional — a fost ales și rege al Poloniei (1576), rămânând acolo până la moartea sa în 1586, ceea ce a dus la un anume dezinteres în ce privește principatul.

După moartea lui Soliman Magnificul (1566), pe tronul otoman se succedă o serie de sultani mediocri care, în plus, sunt confrunțați cu mari dificultăți la granița estică a împărăției: războaie cu persanii, aflați într-o epocă de grandoare sub domnia lui Șah-Abbas. Profitând de aceste împrejurări, noul împărat Rudolf al II-lea Habsburg (încoronat în 1576), îndemnat și de Papă, se hotărăște să inițieze o nouă încercare de alungare a turcilor din Europa, și caută să realizeze o mare coaliție, cu Spania, Veneția, alte ducate italiene, eventual Polonia, și în orice caz cu țările din linia întâi care erau tocmai Transilvania, Moldova și Muntenia

109

Acesta este contextul internațional în care apare la noi figura fulgurantă a lui Mihai Viteazul.

<Titlu> Mihai Viteazul și „vitejii” lui

S-au spus și se spun prea multe despre Mihai Viteazul, în jurul lui s-a născut o legendă în care nu se mai poate deosebi adevărul istoric de elementele adăugate de-a lungul timpului. Că a fost un căpitan strălucit și un geniu politic sunt lucruri incontestabile. Victoriile lui asupra turcilor au avut ecou până departe (regele Franței, Henric al IV-lea, scria ambasadorului său la Constantinopol ca să ceară informații asupra valahului), în țările balcanice, printre greci, bulgari, sârbi au apărut cântece populare despre vitejiile lui Mihai Viteazul. Dar, lucru paradoxal, la noi în țară nu a fost iubit. De ce? Fiindcă acest viteaz a vrut mai întâi să-și adune o armată puternică, iar rezultatul eforturilor sale militare a fost o gravă înrăutățire a stării țăranilor, în vremea lui, sfârșitul veacului al XVI-lea, nu mai puteai constitui o armată din țărani, o dată ce apăruseră tunurile și puștile. Aveai deci nevoie de lefegii, adică de mercenari care să știe să mânuiască armele de foc. Iar acest fenomen nu se petrece numai la noi, ci și în Occident.

Un singur exemplu: în 1525 Francisc I al Franței se luptă cu Carol Quintul, rege al Spaniei — devenit și împărat. Bătălia se dă între Spania, care de-acum posedă colorai în America de Sud și primește an de an zeci de corăbii încărcate cu aur și argint, și regatul Franței, care e cel mai populat și mai închegat din Europa. La bătălia de la Pavia, unde este făcut prizonier Francisc I, se înfruntă 25 de mii de oameni de partea franceză cu 25 de mii de cea spaniolă. E interesant de știut ce sunt acești participanți la bătălie. Avem de-a face cu de-abia 5 000 de cavaleri francezi și 5 000 de spanioli, dar spaniolii au 20 000 de lefegii, de mercenari germani, iar francezii 20 000 de mercenari elvețieni.

110

Așa încât s-a putut spune, mai în glumă, mai în serios, că bătălia de la Pavia a fost un fel de răfuială între mercenarii germani și mercenarii elvețieni.

Mihai Viteazul și-a purtat războaiele cu boierii din jurul lui, cu cetele pe care acești boieri le-au putut aduna de pe anumite moșii, cu câțiva răzeși, dar mai cu seamă, din păcate, cu lefegii străini, iar aceștia costau scump. Avem păstrate toate statele de plată, știm exact cine au fost. Știm câți mercenari sârbi, albanezi, unguri sau secui a avut Mihai Viteazul.

Despre Mihai Viteazul am spus deja că era considerat copil din flori al lui Pătrașcu cel Bun. Dar e foarte interesant de știut — lucrul a fost demonstrat de curând de mai mulți istorici, cu argumente convingătoare — că mama lui era o Cantacuzină, adică o coborâtoare din vestita familie bizantină care a dat doi împărați în veacul al XIV-lea și care se număra printre marile familii nobile ale Bizanțului. Decăzuți, după cucerirea Constantino-polului de către turci, ascunși timp de două-trei generații, reapar la începutul veacului al XVI-lea la Constantinopol; în special un personaj extraordinar, Mihail Cantacuzino, poreclit Șaitanoglu sau Șeitanoglu, adică, în turcește, „fiul Satanei”. Se zice că mama lui Mihai Viteazul ar fi fost sora lui Șeitanoglu. În orice caz, e aproape sigur acum, după documente recent descoperite, că a fost o Cantacuzină venită să facă mare negoț în Țara Românească, iar cu banii și insistențele rudelor ei pe lângă marele vizir a fost ales Mihai Viteazul domnitor.

<Titlu> Coaliția inițiată de împăratul Rudolf al II-lea

La sfârșitul veacului al XVI-lea, domnul nu mai era ales de către boieri. Intervenea și sultanul dacă voia, așa încât Mihai Viteazul este oarecum, la început, un om al acestor greci de la Constantinopol și al sultanului, dar, fiind ambițios și mare strateg, vrea imediat să poarte război. Reamintesc conjunctura internațională în momentul acela: o perioadă de criză la

Constantinopol, cu lupte în Asia și cu succesiuni la tron nu prea bine stabilite; și, în același timp, de partea creștinilor, un împărat la Fraga (Praga era atunci reședința împăratului) care hotărăște să reia ostilitățile împotriva turcilor și trimite de-acum mesageri pe lângă principele Transilvaniei, care era iar un Băthori, Sigismund Băthori, și pe lângă cei doi voievozi din Muntenia și Moldova (în Moldova, Aron zis Tiranul, în Muntenia, Mihai) pentru a-i convinge să facă o coaliție împreună cu el și să plece la război. Epopeea lui Mihai Viteazul începe într-un context european în care împăratul hotărăște să inițieze o cruciadă, cu bani și de la Papă, împotriva otomanilor.

Campaniile lui Mihai Viteazul nu reprezintă așadar un act nesăbuit, al lui și al boierilor lui, pentru a scăpa de asuprirea turcilor. Nu e mai puțin adevărat însă că această apăsare devenise din ce în ce mai grea. Împărăția turcă a ajuns la un maximum de extindere teritorială și începe să sărăcească. E un fenomen economic dovedit acum. De pildă, asprul turcesc își pierde din valoare, în termeni moderni, se devalorizează. Rezultatul este că sultanul cere un bir din ce în ce mai mare („haraci”-ul), înzecit, însutit, în Muntenia și-n Moldova. Consecința socială e că țăranii trebuie să plătească impozite (cum zicem astăzi) atât de ridicate, încât nu le mai rămâne nimic din recoltă. Au ajuns la sapă de lemn și, ca să poată trăi, mulți dintre țăranii liberi, moșneni și razeși, preferă să fie șerbi ai unui boier pentru a nu mai plăti ei birul și pentru a avea pe cineva care să-i protejeze. Vedem deci în veacul al XVI-lea cum începe un fenomen foarte dureros, anume că dintre țăranii liberi tot mai mulți devin șerbi ai marilor boieri. Dar și marii boieri sărăcesc și vor să scape de turci, ei fiind răspunzători de strângerea birului. Războiul purtat de Mihai Viteazul nu poate fi desprins de contextul internațional și de marile greutăți economice care cereau eliberarea de sub jugul otoman.

112

Înainte de a începe lupta împotriva turcilor, Mihai, din îndemnul împăratului, trebuie să încheie un tratat cu principele Transilvaniei. Tratatul din 1595 ni se poate părea astăzi umilitor, în sensul că principele Transilvaniei, acest Sigismund Băthori, un tânăr megaloman, nepot al regelui Ștefan Băthori, care-și zicea și el crai, adică rege, a vrut să fie principe peste cele trei principate românești; și, prin urmare, atât munteanul cât și moldoveanul, când și-au trimis boierii să iscălească tratatul cu Sigismund Băthori, au semnat de fapt un tratat de vasalitate, e clar. Principele Sigismund Băthori devine principe și în Transilvania, și în Moldova, și în Muntenia, voievozii acestor două ținuturi fiind vasalii lui. S-a zis: cum se poate ca boierii noștri trimiși de Mihai Viteazul să fi semnat așa ceva? L-au trădat pe Vodă! Sau n-au știut ce iscăleau! Nicidecum. Au semnat pentru că aveau și ei interesul s-o facă. Erau 12 mari boieri, mitropolitul și doi episcopi. Interesul mitropolitului și al episcopilor era legat de faptul că principele Transilvaniei a dat mitropolitului Munteniei jurisdicție și asupra ortodocșilor din Transilvania. Boierii, la rândul lor, au cerut în acest tratat ca voievodul lor să nu-i mai taie fără învoirea principelui Transilvaniei — exact ceea ce doriseră „majores terrae”, mai marii țării, din 1247, înainte de descălecat, când cereau regelui Ungariei să nu poată fi tăiați de către vasalul regelui fără a avea dreptul de a merge în apel la curtea regelui. Tratatul mai prevedea că puterea, zicem azi „puterea executivă”, trebuia exercitată de voievod împreună cu cei 12 mari dregători din Sfat.

Clerul și boierii au avut deci interes în iscălireă acestui tratat, iar Mihai Viteazul nu a avut altceva de făcut decât să accepte, fiindcă avea nevoie și de ajutorul financiar al lui Băthori și de ajutorul lui militar. Abia semnat acest tratat, a și început războiul, turcii trecând Dunărea, având în fruntea lor pe cel mai vestit căpitan al lor, Sinan pașa. Atunci are loc faimoasa bătălie de la Călugăreni, din 13/23 August 1595*, la jumătatea drumului între Giurgiu și București. Românii, deocamdată, s-au găsit singuri.

A fost o victorie, dar, ca și la Rovine, o victorie care nu alunga dușmanul din țară. Armata turcă nu era complet distrusă și nu s-a retras peste Dunăre, astfel încât Mihai Viteazul e hotărât să se tragă către munte și să aștepte ajutorul lui Sigismund. Sigismund Bâthori vine cu ajutor, și de-acum amândoi pornesc la luptă, cu forțe oarecum egale, și reușesc să-l alunge pe turc peste Dunăre. Bineînțeles că Sigismund, în Occident, și-a atribuit tot meritul acestei victorii. S-a întors la el în Transilvania, acceptând însă, la cererea lui Mihai, ameliorări în tratatul cu Muntenia, renunțând de pildă la controlul vistieriei țării.

În anul următor însă, turcii reiau ofensiva, de astă dată direct către centrul Ungariei, obținând în toamna 1596 o victorie asupra armatelor imperiale, ceea ce-i silește pe austrieci să facă momentan pace cu turcii. Același lucru reușește să-l facă și Mihai, care e recunoscut din nou de sultan ca domn al Țării Românești, în schimbul plății hameiului. Dar în același timp semnează un tratat cu împăratul (1598), de astă dată direct, nu prin intermediul lui Sigismund Bâthori. Megaloman, caracter instabil, Sigismund Bâthori abdică din cauza conflictelor cu marea nobilime din Transilvania, în locul lui Sigismund vine un văr de-al lui, cardinalul Andrei Bâthori, care nu mai urmează aceeași politică, nu mai vrea să facă alianță cu împăratul Rudolf, Muntenia și Moldova. El este prieten cu polonezii, iar polonezii doresc în momentul acela pace cu turcii, pentru a purta război în altă parte, împotriva germanilor sau a rușilor.

* Din 1582, la îndemnul Papei Grigore al XIII-lea, în Apus, calendarul iulian (de la Iuliu Cezar), care cu vremea adusese o întârziere de 10 zile față de timpul astronomic, a fost înlocuit cu calendarul gregorian. S-au adăugat atunci 10 zile față de calendarul iulian, apoi după 1700 11 zile, după 1800 12 zile, după 1900 13 zile. Bisericile din răsărit, în general, n-au urmat reforma, unele nici azi (la ruși sau la sârbi, de pildă). Noi am adoptat calendarul gregorian în 1924. (Cel care scrie aceste rânduri e destul de vârstnic ca să fi trăit evenimentul când era copil!)

Așadar polonezii fac pace cu turcii și alungă din Moldova pe aliatul lui Mihai, Ștefan Răzvan (alt bastard, fiul unei țigănci răspunzătoare, probabil, de introducerea la noi a acestei porecle iraniene, Rezvan, echivalentul Arhanghelului Gabriel!), și-l impun în Moldova pe Ieremia Movilă, care este un fel de client al regelui Poloniei. De aceea Mihai trece munții (octombrie 1599) și îl învinge pe Andrei Bâthori la Șelimbăr, lângă Sibiu. E de remarcat că aceia care i-au tăiat capul lui Andrei Bâthori au fost secui. Deschid iar o paranteză. E, repet, o greșeală să privim trecutul din perspectiva prezentului. Dacă acum conflictele au, în mare parte, cauze etnice, pe atunci conflictele aveau mai curând cauze sociale (șerbii împotriva boierilor sau a nobililor etc.) sau religioase. Or, după cum am spus, de când a apărut mișcarea protestantă, toată Europa catolică e un vast câmp de luptă între catolici și protestanți, în cazul de față, secuii au trecut aproape toți la calvinism, iar noul lor principe e catolic, în plus și înalt prelat, cardinal. Dar mai cu seamă — mai cu seamă! — motivul de îndârjire a secuilor împotriva lui Ștefan Bâthori e că, abia suit în scaun, restabilește niște grele impozite pe care predecesorul său le suprimase. Iată de ce acești țărani secuii sunt de partea lui Mihai și contra lui Bâthori. Uciderea acestuia, în orice caz, nu fusese ordonată de Mihai. Cronica spune că, văzând capul însângerat al lui Bâthori pe care secuii îl aduceau triumfători, Mihai ar fi exclamat: „Sărmanul popă!”

<Titlu> Mihai stăpân pe Transilvania și Moldova

Când Mihai Viteazul cucerește Transilvania, bineînțeles că favorizează pe ortodocșii români, în special preoțimea, dar nu a avut vreme să ducă prea departe această favoare. Pentru a putea governa provincia, avea nevoie de sprijinul Dietei dominate de nobilimea maghiară. A trebuit chiar să ia măsuri împotriva țăranilor care se revoltaseră. Când va intra în triumf la Alba Iulia, Dieta îi va recunoaște calitatea de *locum tenens* al împăratului (cel care ține locul împăratului), dar Mihai, în diplomele sale românești (recte slavone), și-a zis Domn al Țării Românești și al Transilvaniei.

115

Cum ar fi evoluat lucrurile dacă stăpânirea lui Mihai ar fi durat, e greu de imaginat. Fapt e că a fost sfătuit și de boierimea muntenă care se simțea probabil mai la adăpost în Ardeal și a început să râvnească la bunuri și privilegii de care se bucurau grofii unguri, ceea ce va fi mai apoi unul din principalele motive de ostilitate a nobilimii maghiare, în timpul scurtei sale domnii în Transilvania, Mihai a desfășurat o foarte subtilă politică de echilibru între diversele forțe și tendințe. Se poate distinge o apropiere față de instanțele catolice și, între protestanți, o preferință pentru luteranism față de calvinism.

Lucrurile însă se precipită, îngrijorat de veștile pe care le avea despre un plan al Poloniei de a-l răsturna în însăși țara lui, în Muntenia, pentru a instala pe un frate al domnului Moldovei, pe Simion Movilă, trece repede munții în Moldova (mai 1600) și alungă de-acolo pe Ieremia Movilă. Timp de câteva luni Mihai Viteazul este stăpân și pe Moldova; iar pe monedele lui scrie că-i Voievod al Munteniei, al Transilvaniei și al Moldovei. Primul moment când se află uniți toți românii sub același sceptru.

Momentul a fost efemer. Magnații unguri au început să se răzvrătească, polonezii au intrat în forță în Moldova (conduși de un personaj ilustru al istoriei lor, cancelarul Jan Zamoyski) și au izgonit garnizoana pe care o lăsase Mihai, așa că după câteva luni Mihai pierde Moldova. Totodată, într-o luptă nefericită, la Mirăslău (septembrie 1600), va pierde și Transilvania. Și iată că în toamna 1600 Mihai Viteazul nu mai este domn nici în Muntenia, căci polonezii au pătruns și acolo și au pus în scaun pe Simion Movilă. Mihai face atunci un demers disperat: se duce la Praga la împărat ca să-l convingă că e cel mai capabil de a fi aliatul lui.

De atunci avem imaginea lui Mihai Viteazul — s-a aflat la palatul lui Rudolf al II-lea un pictor renumit care a vrut să reprezinte o alegorie în care regele Cresus din legenda greacă își împarte averile, dar acest „Cresus” este împăratul Rudolf al II-lea, iar lângă el vedem, în zale, un personaj despre care știm că este Mihai Viteazul, alături de fiica lui, Florica, o frumusețe de față pe care-o adusese cu el la Fraga, împăratul îi promite că-l va ajuta din nou și ordonă generalului armatei sale imperiale, un albanez, Gheorghe Basta, să facă alianță cu Mihai Viteazul și să recucerească Transilvania împotriva ungarilor care-l rechemaseră pe Sigismund Báthori.

116

Se dă o nouă bătălie, la Gorăslău (3 august 1601), unde Basta și Mihai Viteazul sunt învingători, dar Basta hotărăște să-l ucidă pe Mihai Viteazul, sub cuvânt că Mihai Viteazul nu acceptă viitorul său plan de bătălie.

Basta voia probabil pentru el voievodatul Transilvaniei, în orice caz, prin înșelăciune, câteva zile mai târziu (19 august 1601), îl cheamă pe Mihai Viteazul în cortul lui, iar dincolo de cort se găsesc ascunși niște mercenari valoni. Aceștia-lucid pe Mihai Viteazul, care se apără cu sabia (era stângaci), dar cade străpuns de mai multe sulițe. Să fi fost și împăratul înțeles să-i suprimă pe Mihai considerându-l prea ambițios și temându-se că risca să zădărnicească planul habsburgic de a anexa Transilvania? Nu e clar.

Capul lui Mihai Viteazul este adus în țară pe ascuns de unul din boierii lui care se pare că îi era frate vitreg: Radu Florescu. Frații Buzești, desăvârșiți viteji între boierii mari ai Munteniei, alungaseră între timp din scaun pe Simion Movilă. Iată sfârșitul tragic al lui Mihai Viteazul. Dar nu s-a isprăvit încă lupta împotriva otomanilor. Succesorul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban (1602-1610), care și-a zis Radu Șerban Basarab pentru că se trăgea dintr-o soră a lui Neagoe Basarab, se luptă și el alături de imperiali împotriva turcilor, cu succes, timp de câțiva ani. Atunci a avut loc acel episod vrednic de legendă, când Marele Stolnic Stroe Buzescu, trimis cu un corp de oaste să oprească o năvală a tătarilor, îl provoacă pe hanul tătar ia luptă și, după un duel între cei doi ca-n povești, îl răpune pe tătar iar năvălitorii o iau la fugă. Dar și Buzescu e grav rănit. Dus la Brașov (vă închipuiți în ce condiții la vremea aceea!, pe cărări în munți și în păduri — calea obișnuită era valea Neajlovului), moare acolo, căci doctorii erau pe-atunci neputincioși în fața rănilor infectate.

117

Iată un lucru la prima vedere surprinzător: multă vreme, Radu Șerban a rămas mai prezent decât Mihai Viteazul în memoria populară. Iarăși, trebuie să ne situăm în contextul istoric. Mihai Viteazul nu a fost popular. Dăduse o lege, care s-a numit „legătura lui Mihai Viteazul”, după care țăranii nu mai puteau să fugă de pe o moșie pe alta, ci trebuiau să rămână acolo unde erau, cu alte cuvinte a legat de pământ pe țărani; mai precis, măsura privea în primul rând pe stăpânii ai căror șerbi fugiseră de pe moșia lor, interzicându-le de a mai încerca să-i găsească la alt stăpân și să-i recupereze. Măsura avea un scop exclusiv economic și fiscal. Mai trebuie adăugat că Mihai a favorizat extinderea marilor moșii boierești în dauna țăranimii libere, el însuși — atât în timpul când a ocupat înalte dregătorii, cât și ca domn — cumpărând zeci de sate. De aceea n-a fost iubit Mihai. Aici este și o explicație pentru care în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea foarte puțin se vorbește despre Mihai Viteazul la noi. A trebuit să vină Nicolae Bălcescu în veacul al XIX-lea pentru a redescoperi figura lui Mihai Viteazul.

<Titlu> Capitolul 4

<Titlu> Ev Mediu prelungit în Țările Române

<Titlu> Privire asupra Transilvaniei în secolul XVII

După episodul Mihai Viteazul, luptele, cum am văzut, continuă, dar nu numai între turci și imperiali, ci și între diversele partide maghiare, unele fiind sprijinite de austrieci, altele căutând ajutor la Poartă. Cu toate acestea, în perioada când turcii sunt mai puțin prezenți în Europa, câțiva principii transilvani reușesc să se mențină mai multă vreme la putere, ba unii chiar să se amestece în politica Europei centrale și occidentale. Din familiile de magnați unguri care au dat atunci principii Transilvaniei, merită reținute cel puțin trei nume: Bâthori (pe care l-am întâlnit deja), Bethlen și Rákoczi. În Războiul de Treizeci de Ani (care începe în 1618 în Cehia ca un război între catolici, susținuți de împărat, și principii protestanți, și se termină abia în 1648 după intervenția Franței catolice de partea protestanților — pentru a pune frâu puterii Habsburgilor în Germania), Bethlen Gábor, care domnește 16 ani, va juca un rol important, astfel încât Transilvania a apărut atunci occidentalilor ca o țară de oarecare însemnătate politică, între timp însă, românii, chiar când participă ca ostași, rămân în umbră, având doar dreptul să-și păstreze credința ortodoxă, dar nu să și participe la viața politică, în afară de puțini dintre ei, integrați nobilimii maghiare. Din familia Rákoczi, Gheorghe I și Gheorghe al II-lea domnesc succesiv între 1630 și 1660, iar ambii întrețin raporturi strânse cu voievozii din Țara Românească și Moldova; sub Gheorghe Rákoczi al II-lea, în 1659, are loc chiar o scurtă și ultimă încercare de răzvrătire împotriva turcilor, la care participă și Mihnea al

III-lea în Muntenia și Constantin Șerban în Moldova. Turcii restabilesc grabnic situația schimbând domni în toate trei principatele.

119

<Titlu> Asediul Vienei în 1683 și urmările lui. Pacea de la Karlowitz (1699)

La sfârșitul secolului are însă loc un eveniment cu urmări cu totul neprevăzute: într-un ultim elan de agresivitate, turcii, în 1683, sub impulsul unui mare vizir din dinastia albaneză Koprulii, pornesc o mare ofensivă împotriva Habsburgilor și împresoară Viena. (Armata turcească a trebuit să i se alăture, în silă, și domni Munteniei și Moldovei, Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca.) După ce a intervenit însă în luptă regele Poloniei Jan Sobieski, turcii au fost înfrânți, s-au retras de la Viena, și încetul cu încetul austriei, aliați cu polonii și venețienii, mai târziu și rușii, pornesc o lungă contraofensivă — războiul ține 16 ani! — cu continue succese de partea imperialilor, iar în cele din urmă în 1699 se încheie pacea la Karlowitz (pe sârbește Sremski Karlovci).

Principalul negociator al acestei păci a fost Alexandru Mavrocordat, Mare Dragoman al Porții, ajuns un fel de viceministru de Externe. Prin legăturile lui cu ambasadorii străini de la Constantinopol devenise un personaj de anvergură europeană, îndrăznește să poarte corespondență cu împăratul (care de altfel l-a făcut „conte al Sfântului Imperiu”, titlu foarte râvnit în toată Europa). Mavrocordat reușește să-i convingă pe imperiali că turcii vor pace, pe turci că imperialii vor pace, și în cele din urmă se semnează tratatul de la Karlowitz, dezastruos pentru turci: Veneția păstrează Moreea (Peloponezul) și o parte din coasta dalmată; Polonia, Pocuția și o parte din Ucraina; Rusia, Azovul; iar austriei capătă toată Ungaria, Slovenia, o parte din Croația și din Serbia, și toată Transilvania — după lungi tratative directe cu „stările” din principat.

Și fiindcă de mai mulți ani în centrul atenției se află gravele evenimente din fosta Iugoslavie (în urmă, drama din provincia Kosovo și intervenția Europei occidentale și a Americii prin NATO), vreau să semnaliez un fapt de excepțională dimensiune petrecut în cursul aceluia război, acum 300 de ani: la un moment, armatele austriece, care înaintaseră prea departe în Balcani, au fost silit de o contraofensivă turcă să dea îndărăt cu câteva zeci de kilometri.

120

Atunci — suntem în 1690 — sârbii, care se încumetaseră să ajute armatele imperiale, s-au temut de răzburarea turcilor și, în frunte cu patriarhul lor, Arsenic, au părăsit cu sutele de mii căminele lor de veacuri pentru a se pune la adăpostul graniței austriece. Această uriașă deplasare a rămas cunoscută la sârbi cu numele de „Marea migrație”. Aprecierile numerice variază între 200 000 și 500 000 de oameni. Singura cifră mai precisă dă 37 000 de familii. Or, o zadruga sârbească în acele vremi n-avea, ca o familie modernă, cu bunici și copii cu tot, vreo 5-6 membri, ci mai curând 10-15, ceea ce mă face să înclin mai curând către cifra de 500 000 (care corespunde probabil cu populația Munteniei întregi pe vremea aceea). Atunci s-au golit mai tot Kosovo și cea mai mare parte a Serbiei medievale. Austriei au colonizat pe acești refugiați, parte în Banat, în dauna românilor, parte în Voivodina, în dauna ungarilor, parte în Croația, în regiunea care s-a numit mai târziu Krajna. Aici se află originea multora din conflictele de azi.

<Titlu> „Unirea” cu Roma

De prin anii 1690, se petrece și în Transilvania o schimbare de importanță majoră: începând

de-acum „stăpânul” e la Viena. Țelul urmărit de Rudolf al II-lea cu o sută de ani în urmă, pe vremea lui Mihai Viteazul, este atins abia acum. Iată ce lungi pot fi scadențele în Istorie!

Bineînțeles, austriecii nu puteau impune schimbări radicale în noua provincie. Exista o Dietă în care domina nobilimea maghiară, și de asemeni cu greu s-ar fi putut atinge de privilegiile seculare ale sașilor și secuilor. Dar împăratul Leopold, care era un catolic convins și militant, s-a gândit că în Transilvania, unde protestanții — aparținând celor trei confesiuni: calvinistă, luterană și unitariană — erau de acum majoritari, singurul mijloc de a avea din nou o majoritate catolică era de a aduce pe românii ortodocși sub obediența Papei. După trei ani de dificile negocieri cu mitropolitul Atanasie, s-a ajuns, în 1701, la acceptarea de către Biserica română transilvană a punctelor Unirii stabilite la Florența în 1439, în schimbul tăgăduirii, pentru preoțimea ortodoxă, a unor privilegii egale cu ale preoților catolici. Iezuiții jucaseră un rol esențial în negocieri.

121

De atunci întâlnim în Transilvania pe cei ce s-au numit uniații. La început toată Biserica a trecut la uniatism. Cu trecerea anilor, s-a constatat însă că stăpânirea austriacă nu-și respecta toate angajamentele, fiindcă nu îndrăznea să treacă peste rezistența îndârjită a „Uniunii celor Trei Națiuni”. Într-adevăr, toată politica Habsburgilor — nu numai actul Unirii ortodocșilor — s-a izbit atunci în Transilvania de o violentă opoziție din partea nobilimii maghiare, majoritar protestantă, și nu numai a nobilimii. S-a ajuns astfel la o adevărată răscoală populară condusă de principele Francisc Rákoczi al II-lea și care a luat o mare extindere, fiind sprijinită de Franța lui Ludovic al XIV-lea, pe atunci în război cu Casa de Austria (războiul de succesiune la coroana Spaniei, care s-a sfârșit prin urcarea pe tronul Spaniei a dinastiei franceze Bourbon, care mai domnește și azi), Revolta lui Rákoczi a ținut din 1703 până în 1711 și a fost foarte populară, mai cu seamă printre secui, inspirând poeme și un marș rămas celebru (reluat de compozitorul francez Berlioz într-o operă), în 1711, majoritatea nobilimii maghiare s-a împăcat cu Habsburgii, Rákoczi însă s-a exilat, urmat de un grup de partizani fideli, și a murit în exil.

Au fost și români printre partizanii lui Rákoczi, în special dintre cei ostili Unirii cu Roma. Mai găsim și azi familii ardeline purtând patronimul Curuț. Curuți erau porecliți luptătorii din partida lui Rákoczi.

Când românii au văzut că nu erau respectate făgăduielile făcute în momentul Unirii, o parte din preoțime, în cele din urmă peste jumătate din biserică — îndemnați și de frații din Muntenia și Moldova și de insistente misiuni ale Bisericii ruse — au revenit la ortodoxie, cu toate măsurile de o cumplită brutalitate pe care le luau autoritățile pentru a opri acest proces. (Faptul că atunci armata austriacă a dărâmat biserici și a tras cu tunul în sate nu justifică măsurile de prigoană pe care le-au luat comuniștii români, două veacuri mai târziu, pentru a-i sili pe uniți să se lepede de credința lor, revenind la ortodoxie.

122

Cu aplicarea la nesfârșit a legii antice „ochi pentru ochi, dinte pentru dinte”, nu se va înainta niciodată către

Civilizație.)

Existau de-atunci în Transilvania două biserici, aproape egale: Biserica unită (sau uniată, sau greco-catolică) și Biserica ortodoxă. Cea din urmă nu mai avea însă mitropolit (depindea de un mitropolit sârb), iar uniații se găseau într-o situație mai favorabilă decât ortodocșii. Pentru a fi cu desăvârșire imparțiali, trebuie să recunoaștem că, cu toate că s-au exercitat presiuni revoltătoare asupra Bisericii ortodoxe ca să treacă la „uniatism”, rezultatele, pentru

românime, ale Unirii cu Roma au fost benefice. Câteva zeci de ani mai târziu, un episcop unit, Inochentie Micu-Klein, care se luptase pentru a obține într-adevăr drepturile promise, și în cele din urmă fusese exilat la Roma, a primit totuși, ca o compensație, dreptul de a trimite tineri preoți să studieze la Roma și la Viena. Iar acești tineri, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, se întorc entuziasmați de descoperirea făcută. Mai întâi, mândria de a fi de origine romană. Tinerii uniți vor aduce, primii, elemente de occidentalizare în țările române. Cei dinții învățați români care scriu istorie, care fac gramatici, literatură și știință în limba română sunt dar foștii elevi uniți de la Roma și din alte mari centre din Apus. Citez numai câteva nume, pe care le cunoașteți din cărți (în care nu se precizează însă niciodată că erau greco-catolici!): Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu-Klein; ei răspândesc ideea de romanitate, de origine nobilă a neamului, - ceea ce va constitui „ideea forță” care va trezi pasiunea națională la noi.

Putem găsi astăzi un cusur pasiunii lor de atunci: dorința de a afirma originea latină a limbii noastre i-a împins multă vreme către excese de „latinizare” a limbii, și în ortografie și în vocabular, care, îndepărtându-se, până la caricatură, de graiul popular, risca să sape o prăpastie între masa populară și cei școliți și să producă o limbă artificială, inaptă creației literare autentice. Din fericire, cu vremea, a învins bunul-simț iar excesele „școlii latiniste” s-au șters.

123

<Titlu> Marea răscoală din 1784

Între timp, situația țăranilor români, indiferent că erau ortodocși sau uniți, continua să fie jalnică și se va ajunge în 1784 la o mare răscoală țărănească împotriva clasei maghiare dominante, răscoală condusă de trei țărani mai cu vază, porecliți Horia, Cloșca și Crișan. Horia, cel mai îndrăzneț, s-a dus de mai multe ori la împărat (Iosif al II-lea, fiul Măriei Tereza, care trecea drept un suveran luminat — se crease tocmai expresia „despot luminat”) și a crezut în asigurările primite privind soarta iobagilor. Când Horia a văzut că aceste făgăduieli nu erau respectate, a ridicat steagul revoltei și a început o răscoală pe scară mare a țărănimii, cu atacuri împotriva conacelor grofilor unguri. Mișcarea a fost înăbușită în sânge de armata austriacă. Dintre cei trei conducători ai răscoalei, Crișan s-a sinucis în temnița lui, iar ceilalți doi au fost trași pe roată, pedeapsă groznică în care osânditului i se frâng picioarele și toate oasele cu răngi de fier — în prezența a mii de țărani, ca să vadă cum sunt pedepsiți cei ce îndrăznesc să se ridice împotriva ordinii stabilite. (Guvernator al Transilvaniei, însărcinat cu restabilirea ordinii, era atunci baronul Brukenthal, ale cărui prețioase colecții de artă pot fi și azi admirate în frumosul său palat de la Sibiu.)

Ne aflăm în ajunul Revoluției Franceze, există de-acum în toată Europa o mișcare liberală și o presă independentă, astfel încât „revolta valahilor” din imperiu a avut, pentru prima oară, un larg ecou în Europa apuseană.

Așadar, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, țărănimea română continuă să fie asuprită, dar există acum o intelectualitate, și la uniți și la ortodocși (care se trezesc stimulați de activitatea Bisericii unite), iar acești învățați români încep să trimită la Viena proteste și cereri de libertate mai mare și de egalitate pentru români. Intelectualii români trimit împăratului, în 1791, o petiție care și-a păstrat numele de *Supplex Libellus Valachorum*, adică expunerea revendicărilor românilor din Ardeal, revendicări foarte clar exprimate, cu argumente istorice, juridice, demografice și care revelă o influență probabilă a ideilor Revoluției Franceze.

124

Acest Supplex & rămas fără răspuns favorabil, iar situația românilor nu s-a îmbunătățit decât foarte încet. De pildă, preoții greco-catolici au căpătat treptat drepturi egale cu cele ale preoților protestanți sau catolici. Apoi s-au deschis din ce în ce mai multe școli, au plecat din ce în ce mai mulți studenți în Occident. Nu putem spune ca, cu vremea, nu a existat un progres.

Trebuie să ne întoarcem acum — cu aproape două veacuri în urmă — în principatele extracarpătice, care, sub un control mult mai apăsător din partea Porții Otomane, cunosc o evoluție foarte diferită.

<Titlu> Veacul al XVII-lea în Țara Românească și Moldova

În veacul al XVII-lea în Muntenia și Moldova nu mai avem figuri strălucite de conducători de oști. După Radu Șerban, un singur domnitor, Radu Mihnea al III-lea, în 1658, va îndrăzni pentru câteva luni să se alieze cu Gheorghe Râkoczi, voievodul Transilvaniei, și să poarte război cu turcii, însă fără rezultat. De-acum voievozii noștri au înțeles că trebuie să plece capul, nu mai au aproape deloc armată pământeană, ci doar lefegii. Apar însă, în ambele țări, câteva figuri care au jucat un rol important în cultură: Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu în Muntenia și Vasile Lupu în Moldova.

Matei își zice Basarab fiindcă este înrudit cu Craioveștii pe linie maternă. Era de fapt un Brâncoveanu; înainte de a fi domnitor i se spunea Aga Matei din Brâncoveni.

125

Este un bun ostaș, domnește timp de 21 de ani, iar domnia lui a fost liniștită, a clădit multe biserici, a refăcut alte biserici vechi. Spre nenorocirea țării însă, nu i-a dat pace vecinul lui din Moldova, Vasile Lupu, care era de origine albaneză; tatăl lui fusese boierit în Moldova. Și-a zis Lupu și s-a prenumit Vasile fiindcă „Vasilevs” înseamnă rege în greaca bizantină. Era deci ambiția lui nebunească să reînvie Imperiul Bizantin. Avea o Curte bogată, foarte pretențioasă, oarecum de parvenit, însă domnia lui a dat strălucire Moldovei; străinii erau uimiți văzând ce Curte cu lux occidental, cu podoabe, ce tacâmuri de argint avea voievodul Moldovei. Din păcate, ambiția l-a făcut să-și dorească fiul domn în Muntenia, pentru ca el să domnească de fapt peste ambele principate, și de aceea cele două principate, deja sleite de puteri, în loc să fie aliate, se bat. Vasile Lupu invadează Muntenia de mai multe ori. În bătălia de la Finta (1653), ultima dintre cei doi voievozi, învinge Matei Basarab, acum în vârstă de 70 de ani. În ambele armate luptă mulți lefegii și aliați străini: polonezi de partea muntenilor, cazaci de partea lui Vasile Lupu, care-și măritase o fiică cu fiul hatmanului cazacilor, Bogdan Hmelnițki.

Mercenarii lui Matei Basarab — în majoritate sârbi — se vor revolta în ultimul an al domniei sale, din pricina lefurilor, ucigând mai mulți înalți dregători (între care Ghinea vistierul și marele spătar Preda Brâncoveanu, bunicul viitorului domn Constantin Brâncoveanu) și provocând mari tulburări în toată țara, dovadă că și în popor mocneau profunde nemulțumiri împotriva regimului boieresc. Răzmerița nu va putea fi domolită decât după luni de zile, cu ajutor de la Gheorghe Râkoczi al Transilvaniei.

Dacă cei doi domnitori nu mai sunt în măsură să joace un rol politic și militar în afară, în schimb au o remarcabilă activitate pe plan cultural — și vor fi urmați în aceeași direcție de câțiva dintre succesorii lor, astfel încât veacul al XVII-lea ne apare, retrospectiv, ca un secol de mari prefaceri culturale și de frumoase realizări artistice.

126

<Titlu> Avânt cultural în veacurile XVI și XVII

E momentul să facem o pauză în înșirarea evenimentelor, pentru a evoca pe scurt unele aspecte ale vieții culturale.

E clar că la noi există de la începuturi două culturi, cu anumite interpenetrări, însă deosebite: o artă populară cu rădăcini străvechi și, în paralel, o cultură mai recentă, de origine bizantină, transmisă — nu întotdeauna, dar de cele mai multe ori — prin intermediari slave, bulgărești sau sârbești.

În tezaurul popular (costum, țesături, scoarțe, habitat, melodii, legende, poeme), le e foarte greu specialiștilor să stabilească originile, influențele, inovațiile locale... Ce ne vine din moștenirea autohtonă, preromană (s-a observat de pildă că croiala iilor este aceeași pe care ne-o arată Columna Traiană la femeile dace!), ce vine de la aportul mediteranean al coloniștilor romani (e surprinzător cazul aceluși descântec românesc identic cuvânt cu cuvânt cu un descântec citat de un autor galo-roman tardiv), ce ne-au adus slavii și ce le-am dat noi lor — căci în muzică și port popular, de pildă, ce a dat și ce a primit fiecare e adesea foarte greu de deosebit.

Alături de acest „stoc” local, ne vin deodată (aparent nu înainte de secolul XIII) modele bizantino-slave în arhitectură, pictură religioasă, literatură, care, în manifestările culte, ne fac să aparținem civilizației bizantine în formele ei tardive. Noi le vom imprima curând diferențieri caracteristice, fie prin creație pură, fie prin influență apuseană gotică, fie prin trecătoare influențe turco-arabe (mănăstirea Curtea de Argeș) sau armene (biserica Trei Ierarhi din Iași), în Muntenia, fidelitatea față de modelul clasic bizantin e mai evidentă, model apărut deja pe vremea împăratului Justinian cu monumentală biserică Sfânta Sofia, prefăcută în moschee, azi muzeu — stil aflat în ruptură totală cu arta greacă antică, al cărui tip nemuritor a rămas Parthenonul de la Atena. Noua artă creștină își avea rădăcinile în Siria și în Iran.

127

În schimb, în Moldova apare influența gotică, admirabil îmbinată cu modelul bizantin sud-dunărean. Și mai marcată e pecetea gotică la bisericuțele de lemn din Maramureș, care-și înalță îndrăznețele turlor de șindrilă spre cer.

În literatură, poezia și legendele autohtone rămân doar orale până la sfârșitul veacului al XVI-lea, literatura scrisă fiind exclusiv slavonă, fenomen care, în interpretarea mea, are și implicații sociale. Dar iată că apare ceva nou o dată cu tiparul și cu primele traduceri religioase în limba română. Tiparul fusese prima oară introdus în Muntenia de un ilustru refugiat muntenegrean. Dar adevăratul inițiator al tipăriturilor românești va fi diaconul Coresi. Cei precum Coresi și alți editori după el sunt conștienți, și o spun, că scriu pentru toată suflarea românească, pentru toți cei ce vorbesc românește, din Banat și până la Nistru. E una din primele dovezi că muntenii, ardelenii și moldovenii, deoarece vorbesc aceeași limbă, se simt un singur neam care „de la Râm” se trage.

Notați acest aspect, fiindcă nu e subliniat îndeajuns: suntem singura țară mare din Europa a cărei unitate e exclusiv întemeiată pe limbă (de altfel, pe vremuri chiar cuvântul limbă era sinonim cu neam sau popor). Mai toate celelalte state europene s-au constituit pe baza unei istorii comune, de cele mai multe ori cu populații de limbi sau dialecte diferite (ca Franța, Spania, Italia, Elveția, Anglia etc.).

Încetul cu încetul vor apărea scrieri în limba română, religioase mai întâi, istorice mai apoi, opera cronicărească, prin Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce, fiind mai bogată și mai de calitate în Moldova decât în Muntenia, în Muntenia a rămas de cele mai multe ori anonimă, cunoscută numai prin titlul lucrării (Letopisețul cantacuzinesc, Istoria Țării Românești etc.) — se rețin abia câteva nume, la început Goran din Olănești, spre sfârșit

un Radu Popescu, frații Greceanu, care sunt și traducători, la îndemnul lui Șerban Cantacuzino, ai Evangheliilor.

128

Renașterea, mișcare spirituală și artistică apărută în mai multe țări apusene, dar mai întâi concomitent în Italia (mai precis în Toscana) și în Țările de Jos în veacurile XIV-XV, apare tardiv și la noi. Imboldul inițial venise de la redescoperirea, entuziastă, a culturii grecești și romane, redescoperire la care au participat în veacul al XV-lea și numeroșii învățați greci fugiți către Apus după căderea Constantinopolului.

La noi, influența renașcentistă a pătruns prin Ungaria lui Matei Corvin, prin Polonia, adusă de Movești și de tinerii boieri care apucau să studieze la universitățile poloneze. O oarecare influență italiană ne parvine și prin grecii din insule, de veacuri în legătură cu Italia, sau chiar prin cei de la Constantinopol, de unde o anumită elită îndrăznește să-și trimită odraslele la învățătură la Universitatea de la Padova, posesiune venețiană, reputată pentru liberalismul învățământului, care atrăgea și protestanți și ortodocși (acolo studiasse Alexandru Mavrocordat, viitorul Mare Dragoman). Acolo se va afla, pentru scurtă vreme, și viitorul mare stolnic Constantin Cantacuzino, fratele lui Șerban Vodă Cantacuzino.

Un periplu care îl duce și mai departe, atât în Occident cât și în Orient, va face Nicolae Spătarul (cărui îi zicem Milescu după numele luat de fratele lui și urmașii acestuia, iar „Spătarul” și-a zis fiindcă fusese scurt timp mare spătar în Muntenia). Bănuind de ambiții domnești, fusese însemnat la nas (i s-a zis „Cîrnul”), căci tradiția voia ca un om cu gravă cicatrice să nu poată accede la domnie. Nicolae Spătarul se va retrage în Rusia, unde poliglotul nostru va face o carieră neașteptată la școala slavo-greco-latină înființată de Petru Movilă, și va inspira atâta încredere țarului Mihail încât îl va trimite în ambasadă în China, cu un întreg alai. Ani de zile va ține această expediție. Spătarul se va întoarce fără a-l fi putut vedea pe împăratul Chinei, fiindcă n-a acceptat, nici în ruptul capului, ceremonia pe care voia să i-o impună protocolul imperial chinez: ar fi trebuit — el, reprezentantul unui suveran ce se considera egal cu împăratul Chinei — să se ploconească cu capul până la pământ în fața acestuia.

129

S-a întors însă cu o relatare asupra drumului parcurs prin Siberia și Mongolia și asupra moravurilor chinezești, care mai e și astăzi unul dintre cele mai prețioase documente asupra Chinei acelor vremuri, în istoriografia rusă e cunoscut doar cu numele de „Nikolai Spătar” — nicăieri nu e menționat că era român. Onestitatea intelectuală ne silește să spunem că și el, ca și Constantin Cantacuzino, era, cel puțin dinspre tată, de origine greacă.

Efectele Renașterii în Muntenia și Moldova au rămas puțin vizibile: câteva elemente de ornamentație arhitecturală, mai nimic în pictura bisericească (pictură de șevalet, pictură „civilă” nici nu se practica), probabil o mai profundă influență în orchestrarea muzicală (la noi, ca și la ruși). Influență în literatură nu prea se putea de atunci exercita, atâta vreme cât scrierile în românește se limitau încă la scrieri bisericești sau traduceri de legende venite din Orient, ca Alexandria sau Varlaam și Iosafat. Dar răspândirea scrisului își croiește încetul cu încetul calea, provocând la domnii Munteniei și Moldovei dorința de a crea centre de învățământ, de unde vor ieși, la sfârșitul secolului XVII la București și la începutul secolului XVIII la Iași, vestitele Școli Domnești — despre care vom mai vorbi.

Influențele renașcentiste, mai cu seamă în forma finală a artei baroce, vor fi, bineînțeles, mult mai vizibile în Transilvania, atât în arhitectura religioasă cât și în arhitectura civilă, și nu

numai în mediile săsești și ungurești, ceea ce era firesc datorită legăturilor cu Occidentul ale bisericilor catolice și protestante, ci și — cu vremea — la români, în special la noile biserici greco-catolice.

A mai intervenit și alt obstacol în pătrunderea ideilor și artelor apusene la sud și răsărit de arcul carpatic: o intervenție din ce în ce mai apăsătoare a Porții Otomane în viața cotidiană a românilor, pe măsură ce primejdia înaintării austriecilor era mai evidentă. Prezența unor occidentali la Curtea voievozilor noștri era prost văzută, iar plecarea coconilor (fiilor) domnului sau a tinerilor boieri la studii în străinătate, practic interzisă. Antonio del Chiaro, secretar italian al lui Constantin Brâncoveanu, va povesti că, îndată după sosirea la Curtea de la București a vreunui străin angajat, acesta primea în dar câțiva stânjeni de postav ca să-și croiască straie ca pământeni, să nu fie văzut umblând afară „îmbrăcat nemțește”.

130

Iar când, la inițiativa unui boier Colțea, care fusese ofițer în armata lui Carol al XII-lea al Suediei, s-a clădit un foișor de foc în centrul Bucureștilor (lângă actuala Piață a Universității și în fața spitalului care mai poartă numele de Colțea), turcii au cerut să fie șterse frescele exterioare în care apăreau uniforme suedeze! în mod paradoxal, portul și moravurile în Principate au fost mai strâns legate de Constantinopol, de la sfârșitul secolului XVII încolo, decât în Evul Mediu.

<Titlu> Turcii ne impun domni străini

După cum am mai spus, chiar din veacul al XVI-lea suzeranul otoman începuse să numească domnitori în Principate, fără învoirea boierilor, adică fără a fi „aleși de țară”, în veacul al XVII-lea practica devine curentă. Așa ajung la domnie câteva dinastii străine, dintre care una, de pildă, se va împământeni foarte repede: Ghiculeștii. În 1658, Gheorghe Ghica, albanez ajuns boier moldovean sub Vasile Lupu, și el de origine albaneză, e impus boierilor ca domnitor de marele vizir Mehmed Koprulii — el însuși de origine albaneză, însă albanez musulman, pe când Ghica era creștin. Va domni, scurtă vreme, în Moldova și în Muntenia, și îi va urma fiul său, Grigore I (Grigorașcu Vodă); vor fi mai mulți din această familie în veacul următor, în epoca zisă „fanariotă”, despre care vom vorbi îndată, și încă trei în veacul al XIX-lea, când vor fi atât de bine împământeniți prin căsătoriile lor cu femei din vechea boierime și prin atitudinea lor patriotică, încât vor fi considerați ca „domni pământeni”, în opoziție cu domni fanarioți.

Au fost de asemeni doi domnitori Duca, în secolul XVII, greci de origine obscură, și doi Rosetti, în secolele XVII și XVIII, dintr-un neam ilustru la Constantinopol (la noi li s-a zis un timp Ruset sau Rusăt: Antonie Vodă Ruset).

131

Nu vă mai încarc memoria cu alte nume, dar rețineți că, în general, în veacul al XVII-lea Poarta își permite să numească domni în Principate fără a mai cere învoirea boierilor, astfel încât începutul perioadei fanariote n-a fost resimțit ca o schimbare de regim.

Înainte de a ajunge la epoca fanariotă, trebuie vorbit despre doi ultimi și iluștri domni pământeni în Țara Românească, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, și despre unul în Moldova, Dimitrie Cantemir.

<Titlu> Șerban Vodă Cantacuzino

Îi spun „pământean" și lui Șerban Cantacuzino, fiindcă ilustrul său neam bizantin se asimilase atât de bine în țara noastră, încât se afla în fruntea partidei boierești care lupta pentru a restrânge influența familiilor grecești de curând „aciuate" în țara noastră (pe când capul partidei pro-grecești era marele boier Gheorghe Băleanu de autentică obârșie românească!). E drept că tatăl lui Șerban Vodă, marele postelnic Constantin Cantacuzino (nepot de fiu al lui Șeitanoglu), se însurase cu o fată a lui Radu Șerban Basarab, așa încât fiii lui se simțeau oarecum moștenitori ai vechilor noștri domnitori.

Constantin postelnicul a fost o frumoasă figură de mare dregător înțelept, prețuit de domni, în special de Matei Basarab. Din nefericire, în 1663, Grigorașcu Vodă Ghica, venind în scaun, ascultă de unele zvonuri viclene cum că fiii postelnicului râvnesc domnia, și pune să fie su-grumat bătrânul sfetnic. De unde s-a iscat o cruntă dușmănie, de tip vendetta, între Cantacuzini și Ghiculești. Iar când ajunge la domnie Șerban Cantacuzino, în 1678, se răzbună cumplit pe boierii partizani ai lui Ghica. (Am și eu, din partea mamei, un strămoș, Valeu Grădișteanu, care a fost tras în țepă la mănăstirea Snagov din porunca lui Șerban Cantacuzino — cu toate că era rudă cu el! Iată deci că un domn luminat, ctitor de biserici și mănăstiri, putea fi cumplit la mânie; se mai trăgea în țepă la sfârșitul secolului XVII!...

132

Dar e drept că în toată Europa supraviețuiesc încă moravuri cumplite: un rege strălucit ca Ludovic al XIV-lea al Franței folosește metode sălbatice, și în războaiele din Germania, și înăuntru, contra protestanților.)

Despre Șerban Vodă se zice că nutrea speranța de a relua lupta împotriva turcilor, dar tocmai în timpul domniei lui (1678-1688) Imperiul Otoman are o ultimă zvâcnire de agresivitate și ajunge să asedieze Viena, în 1683, episod despre care am vorbit. Șerban Vodă, ca și domnul Moldovei și principele Apafi al Transilvaniei, fusese nevoit să însoțească armata turcă cu mica lui oștire; și s-a zis că trăgea cu tunul cu ghiulele umplute cu paie, ca să nu facă rău creștinilor asediați. Se mai află și azi lângă Viena o cruce de piatră ridicată de el pentru creștinii din armata turcă. Dar suntem încă departe de o luptă fățișă împotriva turcilor, în octombrie 1688, Șerban Vodă moare subit — s-au ivit fel de fel de zvonuri despre moartea lui.

Dintre frații lui, stolnicul Constantin Cantacuzino va fi un mare învățat, cu studii la Padova, iar spătarul Mihai Cantacuzino, după un hagiatic la mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, va fi ctitorul mănăstirii de la Sinaia, a cărei construcție în munții împăduriți, la 1 000 de metri altitudine, într-o trecătoare prea puțin umblată pe atunci, a fost, am zice azi, o adevărată performanță. El a clădit de asemenea, la București, spitalul Colțea și biserica din fața acestuia, unde i s-a ridicat, în veacul trecut, o statuie.

Tot în vremea lui Șerban Cantacuzino are loc și începutul unei revoluții... agricole și alimentare: se introducea la noi cultura porumbului, plantă descoperită de spanioli cu peste un veac și jumătate în urmă, în Mexic. Românul constată că făina scoasă din bobul de porumb e aidoma mălaiului de mei din care-și făcea mămăliga încă din vremea romanilor (e atestat documentar), și poate chiar dinainte. Meiul a rămas de veacuri cereala de predilecție a românului, cred, și din motivul că e cea cu germinația cea mai rapidă: dacă-l semeni la 1 mai, îl poți secera la 15 iunie.

133

Într-o țară bântuită de razii sălbatice și de războaie, dacă ai norocul să fie pace în acele șase săptămâni, ai pus deoparte hrana de bază pe tot anul.

Dacă năvălesc turcii sau tătarii, îngrămădești sacii și copiii în căruță și fugi la munte. Porumbul însă aducea deodată o serie de noi foloase: randamentul la pogon e mai mare,

gustul mălaiului e mai bun, iar grăunțele se potrivește mai bine pentru hrana cailor și orătăniilor — dar, mai cu seamă, coceanul poate fi pus pe foc și, chiar uscat, poate hrăni boii toată iarna. De aceea, încet-încet, în tot veacul al XVIII-lea cultura porumbului se întinde în întreaga țară până devine, an de an, cultura principală atât în Ardeal, cât și dincoace de Carpați, căci obiceiurile alimentare sunt foarte statornice la un popor, în Muntenia i se va zice porumb (din cauza asemănării știuletelui cu pasărea!), în Moldova păpușoi, iar în Ardeal, cu un nume nemțesc, cucuruz.

Unii autori consideră că introducerea culturii porumbului ar fi una din cauzele creșterii populației în Principate în secolul XVIII, în ciuda vitregiei vremurilor.

<Titlu> Constantin Brâncoveanu, iscusit om politic, ctitor și martir

La moartea lui Șerban Cantacuzino s-au adunat marii boieri ca să aleagă un nou domn — de data asta n-a intervenit Poarta — iar boierii, considerând că fiul lui Șerban e încă un copil, îl aleg pe nepotul răposatului domn, pe Constantin Brâncoveanu, om matur și experimentat care deținuse mai multe dregătorii. El a vrut să-și spună mai întâi, după maică-sa, Cantacuzino-Brâncoveanu, dar tot neamul cantacuzinesc, prea mândru, s-a împotrivit cu indignare, zicând că a vrut să se facă armăsar când era doar catâr! Atunci a urcat cu o generație mai sus, a luat numele bunicii (Elina lui Radu Șerban Basarab) și și-a zis: Basarab-Brâncoveanu...

134

Nu voi insista asupra domniei lui Constantin Brâncoveanu, dar e de știut că a fost un domnitor înțelept, șiret totodată, ascunzându-și acțiunile față de turci, austrieci și ruși; a căutat de asemeni să-și impună candidații lui în scaunul Moldovei, a fost deci un om ambițios și iscusit, și a domnit 25 de ani — e ultimul domnitor din țările noastre care reușește să rămână în scaun atâta timp. După el va veni lungul șir de domni fanarioți care, în general, nu vor fi lăsați în scaun, de turci, decât vreo 2-3 ani la rând. În timpul domniei sale a refăcut multe din clădirile și bisericile înălțate din vechime de neamul său, a construit multe noi monumente și chiar a „inventat” un stil (cunoscut azi sub numele de „stil brâncovenesc”) în care intră, pe lângă vechea tradiție locală sau balcanică, și o anumită influență italiană, adusă bunăoară de unchiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino. Mănăstirea Horezu, în Oltenia, sau palatul Mogoșoaia de lângă București (frumos restaurat în secolul nostru de prințesa Marta Bibescu, e azi singurul monument civil mai vechi și mai arătos din raza Bucureștilor) sunt reprezentative pentru stilul brâncovenesc.

A fost deci, din punct de vedere cultural, o domnie de cea mai mare importanță, continuând și încurajând dezvoltarea unor forme de expresie autohtone — deja sub unchiul său, Șerban Cantacuzino, se începuse traducerea Bibliei în românește și se înființase Școala Domnească. Sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, trebuie să recunoaștem, ne mai impresionează și azi. Turcii l-au bănuțit că ar unelti împotriva lor, încercând să se alieze în secret cu austriei sau cu rușii. Vom vedea mai jos ce se întâmplă în 1710-1711, în Moldova, când Dimitrie Cantemir trece fățiș de partea lui Petru cel Mare al Rusiei. Brâncoveanu, mai prudent, refuză să participe la această alianță, dar suspiciunea persistă după ce doi veri ai lui, Cantacuzini, trec la ruși (unde vor da naștere unei spițe de prinți ruși Cantacuzino). Turcii sunt încredințați că și Brâncoveanul e de partea apusenilor, în special a austrieicilor, o dată ce împăratul i-a conferit titlul de „principe al Sfântului Imperiu”.

135

El, de fapt, o știm acum, a dus în mai multe rânduri tratative secrete și cu țarul Rusiei și cu

împăratul, dar s-a ferit să facă pasul hotărâtor câtă vreme i s-a părut că turcul e încă prea tare. Ba chiar, în august 1690, a trecut Carpații către Ardeal alături de principele transilvan pro-turc Thokoly și i-a învins pe austrieci la Zărnești, pe când ginerele lui Șerban Vodă, Constantin Bălăceanu, murea ca general în armata austriacă!

Acum, în 1714, s-a zvonit chiar că unchii săi Cantacuzini, Mihai spătarul și Constantin stolnicul, îngrijorați că Brâncoveanu nu mai asculta de sfaturile lor înțelepte, l-ar fi pârât la Constantinopol. Atunci Poarta, în primăvara lui 1714, trimite la București un capugiu ca să-l aducă la Constantinopol pe Brâncoveanu cu toți ai lui. Iată în ce stare de slăbiciune se află de-acum Țara Românească, la numai un veac după faptele de vitejie ale lui Mihai Viteazul și ale lui Radu Șerban Basarab: e de ajuns să sosească un capugiu turc însoțit doar de câțiva ostași, să vină în palatul lui Brâncoveanu, să-i pună pe umăr panglica neagră, semn că este „mazilit”, și să nu miște nimeni, toată familia lui Brâncoveanu să fie urcată în rădvane și dusă la Constantinopol — fără nici un semn de împotrivire din partea curtenilor, din partea celor din jurul lor. Episodul e grăitor în privința gradului de decădere militară și politică la care ajunsese țările noastre.

Brâncoveanu e dus la Constantinopol, închis în Cetatea celor Șapte Turnuri (Iedikule), supus la chinuri ca să spună unde-și ascunde averile — căci se știa că era foarte bogat —, iar în ziua de 15 august 1714, ziua Adormirii Maicii Domnului, marea sărbătoare creștină, în fața sultanului, a tuturor vizirilor, pașalelor și ambasadurilor străine, este adus Constantin Brâncoveanu, în cămașă lungă albă, cu cei patru fii ai lui și cu sfetnicul său cel mai apropiat, Ianache Văcărescu. Acolo e călăul, cu securea și cu un butuc. Cade mai întâi capul lui Văcărescu, apoi vine rândul fiului mai mare al lui Brâncoveanu, urmează cel de-al doilea, apoi al treilea. Fiecăruia la rând i se spune că, dacă trece la Islam, dacă „se turcește”, cum se zicea, scapă cu viața. Al patrulea, un copil de 12-13 ani, răspunde că vrea să se turcească pentru a scăpa de moarte.

136

Tatăl îl dojenește atunci aspru: „Mai bine să mori de o mie de ori decât să te lezezi de credință.” Cel mic retractează și spune că va muri și el creștin, pune gâtul pe butuc, și cade și tânărul cap în nisip. După care l-au tăiat și pe al bătrânului domn. Moartea aceasta cutremurătoare a impresionat întreaga Europă — l-a impresionat și pe bardul popular care a cântat peste veacuri pe „Brâncoveanu Constantin / Boier vechi și Domn creștin...”

<Titlu> Dimitrie Cantemir, intelectual de talie europeană și politician nerealist

Pentru a înțelege instalarea, mai târziu, a regimului fanariot, trebuie să evocăm și un scurt moment din istoria Moldovei, scurt, dar de însemnătate majoră: domnia lui Dimitrie Cantemir în 1710-1711.

Dimitrie Cantemir era fiul unui voievod ales, Constantin Cantemir, care fusese un simplu ostaș, provenit din razeșimea moldoveana din Tigheci, la granița Bugeacului tătăresc, foarte viteaz; el fusese mai întâi mercenar la polonezi, ajuns la cele mai înalte grade militare, apoi boierit în țară și în cele din urmă înălțat la domnie de către boierii moldoveni, la bătrânețe, în 1685, oarecum accidental, fiindcă nu se putuseră înțelege asupra vreunui candidat coborâtor din foștii domni sau ieșit din marea boierime. Domnește din 1685 până în 1693 și, cu toate că a fost atâta vreme în slujba Poloniei, îi ține piept regelui Jan Sobieski când acesta încearcă să cucerească Moldova (de atunci datează legenda „Sobieski și plăieșii”).

Constantin Cantemir a avut doi fii care au domnit apoi pe rând, Antioh și Dimitrie. Acesta din urmă era de o inteligență ieșită din comun. Cronicarul povestește cum bătrânului domn, care nu știa carte, îi plăcea să-l pună pe copil să-i citească din slovele vechi. Dar, după o străveche

rânduială, domnitorul a trebuit să-l trimită pe tânărul Dimitrie ostatic la Constantinopol, ca garanție că voievodul nu se va răzvrăti împotriva turcilor; la fel fuseseră ostatici, chiar din veacul al XV-lea, Vlad Țepeș și fratele său, Radu cel Frumos.

137

Dimitrie stă ostatic la Constantinopol 20 de ani. învață toate limbile vorbite curent acolo la vremea aceea: araba, persana și turca, bineînțeles; limbile antice (greaca, latina); greaca modernă; dintre limbile apusene: italiana, germana și ceva franțuzește — astfel că, adăugind româna și rusa, pe care o va învăța în exil în Rusia, avem ceea ce se numește un adevărat poliglot. Cunoaște cultura bizantină, firește; cunoaște perfect cultura islamică, trăind în mediul ei (e inventatorul unui mod de transcriere a muzicii turcești! se mai știe și azi în Turcia că notele muzicale turcești sunt o invenție a lui „Cantemiroglu”, adică a fiului lui Cantemir Vodă tatăl); latina și greaca antică le cunoaște temeinic din cărți; cunoaște ceva și din cultura apuseană, căci e citit și frecventează pe ambasadorii străini: olandez, englez, francez, german... Când a ajuns să fie apreciat la Curtea Otomană, marele vizir a crezut că el e omul potrivit să fie trimis domn în Moldova, pentru că se zvonea că țarul Petru (căruia i se va spune „cel Mare”), după ce l-a învins pe regele Suediei Carol al XII-lea, ilustru căpitan, se pregătea de război împotriva turcilor.

Dar iată că abia ajuns în scaun la Iași, Cantemir caută să ia legătura cu țarul pentru ca, împreună, să pornească un război de eliberare de sub dominație turcă. În 1697, în vârstă de 24 de ani, asistase, în rândurile armatei otomane, la înfrângerea de la Zenta în fața imperialilor, înfrângere sfârșită în adevărată derută, de unde Cantemir trăsese concluzia pripită că puterea otomană era definitiv decăzută. Prin emisari de-ai lui, aleși din mica boierime care-i era mai credincioasă, încheie, în primăvara lui 1711, un tratat cu Petru cel Mare, prin care pune Moldova sub protecția țarului, într-un cuvânt făcea din Moldova o țară vasală Rusiei. Noi, care știm ce a urmat vreme de trei veacuri, ne dăm seama ce imprudență comitea: dacă rușii ar fi ieșit învingători atunci, Moldova toată ar fi avut, cu timpul, soarta Ucrainei, a Georgiei sau a Basarabiei, prefăcute în simple provincii sau gubernii ale imperiului rus.

138

Închipuiți-vă că de pe atunci s-au găsit câțiva mari boieri, ca Iordache Rosetti sau Lupu Costache, care au înțeles că politica lui Cantemir era nesocotită, că puterea rusă în plină expansiune reprezenta de acum pentru neatârănarea țării o și mai mare primejdie decât dominația turcă, și au făcut tot ce au putut pentru a sabota acțiunea domnitorului și întreaga expediție. Țarul Petru sosește cu armata lui la Iași, unde Cantemir a adunat în pripă 20 000 de oameni, nu prea bine pregătiți, dar iată că aprovizionarea — se folosea atunci cuvântul turcesc zaherea — cu care fusese însărcinat marele vornic Lupu Costache, aprovizionare de altfel greu de adunat într-o țară bântuită de secetă, nu sosește. Armata rusă, cu contingentul moldovenesc, coborând pe valea Prutului, e încercuită de turci la Stănilești, iar după două zile capitulează — nu învinsă de arme, ci de foame. Țarul încheie atunci o pace cu vizirul turc — o pace în condiții relativ ușoare: rușii cedează doar portul Azov de la Marea Neagră, pe care-l cuceriseră abia de puțini ani. Se zice că țarul l-a cumpărat pe vizir cu bani grei, țarina, prezentă, cedând și toate bijuteriile ei. Important pentru noi e că Dimitrie Cantemir, trădător în ochii turcilor, a putut să se retragă în Rusia cu toată familia lui și cu vreo 5 000 de moldoveni, boieri, curteni, simpli ostași voluntari. Destui dintre ei, nefericiți pe-acolo, s-au întors după câțiva ani în Moldova — între ei boierul Ion Neculce, viitorul cronicar, de la care aflăm multe despre această mare aventură.

Cantemir a rămas în Rusia până la moartea lui, în 1723, tot nădăjduind că țarul va relua lupta

împotriva otomanilor, ceea ce nu s-a întâmplat atunci. Țarul l-a ținut pe Cantemir la mare cinste, făcându-l prinț rus, sftinic de taină și membru în „senatul” său. De atunci ne-a rămas celebrul portret pe care-l vedeți în toate cărțile de istorie, unde ne apare fără barbă, în ținută apuseană, cu armură, perucă franțuzească și baston de mareșal — căci Petru cel Mare începuse deja în chip autoritar occidentalizarea Rusiei. La noi, înainte de pribegirea lui, îl vedem pe Cantemir ca pe toți voievozii noștri, cu barbă, ișlic și caftan...

139

Și trebuie să ne dăm seama că fără acea nefericită bătălie de pe Prut și cei 12 ani de pribegie în Rusia, Cantemir n-ar fi lăsat operele care au făcut faima lui în toată Europa, precum Istoria Imperiului Otoman sau Descrierea Moldovei, ambele scrise în latinește (iar ultima destinată Academiei din Berlin, al cărei membru fusese ales). Așadar, în perspectiva timpului, trebuie să recunoaștem că exilul lui Cantemir a avut urmări pozitive pentru posteritatea lui. Să mai adăugăm și celebritatea fiului său, Antioh, geniu precoce, care a fost primul poet rus de stil occidental, și, fiind trimis, tânăr încă, ambasador al Rusiei la Paris, apoi la Londra, a făcut mult pentru faima tatălui său, favorizând publicarea în engleză și franceză a Istoriei Imperiului Otoman și intrând în legătură cu cărturari de renume, de pildă, la Paris, cu Voltaire.

<Titlu> Pașalâc sau țară autonomă cu domni străini?

Aceste două momente cruciale în desfășurarea raporturilor noastre cu Poarta Otomană, trădarea lui Dimitrie Cantemir în 1711 și destituirea și tăierea capului lui Brâncoveanu în 1714, au avut drept urmare o înăsprire a controlului otoman asupra Principatelor. Nemaivând încredere în domnii pământeni pe care și-i alegeau boierii noștri, turcii au hotărât de-acum să numească ei domnitorii, alegându-i printre marii lor slujitori greci proveniți din acea oligarhie — aristocrație a banului și a nașterii — care se reconstituise în cartierul Fanar al Constantinopolului. De-atunci începe ceea ce s-a numit la noi în țară „Epoca fanariotă” — de la 1711 în Moldova, de la 1716 în Muntenia, după ce turcii au tăiat și pe succesorul lui Brâncoveanu, pe vărul său Ștefan Cantacuzino, împreună cu tatăl său, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, și cu unchiul său, marele spătar Mihai Cantacuzino. Dacă-i adevărat că ei uneltiseră căderea Brâncoveanului, atunci au plătit la rândul lor.

Pentru a înțelege mai bine situația Principatelor și dilema care se ridica, trebuie spus în două cuvinte ce era un pașalâc turcesc și ce era un ținut sub protectoratul Porții Otomane.

140

Am văzut cum au căzut rând pe rând țările creștine din jur: două tarate bulgărești, regatul sârb după faimoasa bătălie de la Kosoovo, rămășițele Imperiului Bizantin, în cele din urmă și regatul ungar — toate prefăcute în provincii ale Imperiului Otoman, guvernate fiecare de un pașă, general și guvernator turc, de unde numele de pașalâc pe care-l dăm fiecărei mari împărțiri administrative (turcii le numeau mai curând vilayef). În aceste pașalâcuri, deci în Grecia, Albania, Bulgaria, Macedonia, Serbia, Bosnia, turcii puteau stabili coloniști turci, puteau clădi moschei, puteau face, prin tot felul de metode, prozelitism musulman — ceea ce a avut urmări durabile, perceptibile și azi în mai multe zone din Balcani: două treimi din Albania, jumătate din Bosnia, o parte din Bulgaria și din Macedonia au fost islamizate, de unde, până azi, conflictele dramatice din Bosnia, din Kosovo etc.

De ce au rămas Muntenia și Moldova, mai apoi și Transilvania, cu o guvernare autohtonă și n-au fost transformate în pașalâc și guvernate direct de administratori turci? Aici istoricii nu

sunt toți de aceeași părere — nu există explicație unică și satisfăcătoare. Unii spun că rezistența îndârjită a unor voievozi ca Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare sau Petru Rareș e cauza. Alții, că turcii au înțeles interesul de a avea un fel de „zonă tampon” între ei și regatele ungar și polon, ținuturi fără prezență militară turcă directă care să îngrijoreze acele două state creștine, dar care, tributare Porții Otomane și silite să-i fie credincioase, nu mai prezentau o primejdie pentru Constantinopol. O a treia explicație originală a sugerat-o, în perioada interbelică, istoricul Petre P. Panaitescu: turcii ar fi constatat că ținuturile administrate de ei sărăciseră în scurtă vreme, nemaiputând fi folosite ca surse de aprovizionare a împărăției și în special a capitalei Constantinopol. În schimb, țările române, lăsate în semiindependență, în orice caz sub ocârmuire autohtonă, puteau rămâne grânarul Constantinopolului, ceea ce au fost într-adevăr timp de veacuri, Poarta impunând un monopol la export pentru grâne, vite, lemne, miere și ceară — la prețuri stabilite de ea.

141

Probabil că toate explicațiile au un sâmbure de adevăr, dar cred că dorința de a avea spre nord o zonă relativ neutră — mai întâi față de Ungaria, apoi față de Polonia, în sfârșit față de Rusia și Austria — trebuie să fi fost determinantă. S-a adăugat, în epoca fanariotă, un motiv suplimentar, mai puțin evident, și în orice caz nemărturisit, dar de mare importanță pentru turci: domnii fanarioți trimiși la București și Iași erau folosiți ca informatori privind cele ce se petreceau în Apus, în Polonia, în Rusia. Prin cunoașterea limbilor, prin lectura și interpretarea ziarelor din Occident, prin negustori și prin agenți de-ai lor, domnii fanarioți au fost, timp de generații, spionii oficiali ai Porții privind treburile apusene. Iar când devii informator, tentația de a face dublu joc e mare!

<Titlu> **Veacul fanarioților (1711-1821)**

Așa-numita „epocă fanariotă” a fost foarte hulită în veacul trecut și în veacul nostru. Dar trebuie spus că a fost cel mai mic rău dintre relele posibile, fiindcă în momentul când turcii s-au temut că noi am fi putut trece de partea Austriei sau a Rusiei, n-aveam șanse să redevenim independenți. Puteam ori să fim pașalâc, ori să avem guvernatori greci veniți de la Constantinopol. A doua variantă era de preferat, cu atât mai mult cu cât primii domnitori fanarioți nu au fost răi. Nicolae Mavrocordat avea o bunică mușatină și se considera os de domn. Tatăl său, vestitul mare dragoman Alexandru zis Exaporitul, adică „păstrătorul tainelor”, un fel de „secretar de stat” (n-avea voie să fie ministru, dar era al doilea în ministerul de externe otoman), era un om de o mare iscusință și inteligență, încât el a negociat tratatul de la Karlowitz, din 1699, prin care turcii părăseau toată Ungaria și Transilvania, precum și părți din Serbia și Croația. Iar turcii nu i-au tăiat capul. Au tăiat capul ministrului turc, dar el a rămas în viață, și amândoi fiii lui, Nicolae și Ioan, vor deveni voievozi ai Munteniei și Moldovei. Soția lui, Sultana Hristoscoleos, era fiica domniței Casandra a Moldovei, strănepoată a lui Ștefan cel Mare.

142

Acești Mavrocordați s-au considerat deci os de domn, nu se aflau ca niște străini la noi în țară. Interesant este că toate familiile fanariote care au venit pe urmă, în afară de un fel de nebun care s-a numit Nicolae Mavrogheni (1786-1790), toate aceste familii care au ajuns a da domnitori la noi erau înrudite cu Mavrocordații, ca și când ar fi fost os de domn „de gradul doi”, chiar și Ghiculeștii, care domniseră deja în secolul XVII, și cele două familii de origine română, Racoviță și Callimachi (Călmașul). Epoca fanariotă n-a început deci printr-o ruptură

totală cu trecutul. Boierii noștri, sau chiar poporul, nu au simțit o schimbare de regim. Cu vremea însă, situația a devenit din ce în ce mai grea. Toți acești domnitori fanarioți care, ca să ajungă domni, dădeau bani la Poartă, ba și peșcheșuri pe la viziri, au adus din ce în ce mai mulți oameni de-ai lor, din Fanar, rude sau creditori.

Fanarul era un cartier din Constantinopol, în afara zidurilor orașului, spre golful care se numește Cornul de Aur. Se pare că numele de Fanar vine de la franțuzescul „fanai”, adică un far care s-ar fi aflat acolo pe timpul așa-zisului Imperiu Latin, după cruciada de la 1204. În acest cartier al Fanarului, turcii, câteva decenii după cucerirea Bizanțului, când au început să repopuleze Constantinopolul, au permis grecilor să revină. Bunăoară, au lăsat mai întâi țărani din jurul orașului să vină să-și vândă marfa, să aprovizioneze, să hrănească noua populație turcească de funcționari, ostași, meseriași și negustori. Iar țărani greci, când erau opriți la porțile orașului de vameșul turc care-i controla și-i întreba: „Unde mergi?”, răspundeau în limba lor: (Merg) „în oraș”, pe grecește: is tin polin! De unde a ieșit numele actual al Constantinopolului: Istanbul! Grecilor care cu vremea au fost considerați folositori bunului mers al capitalei și al împărăției, li s-a îngăduit deci să se așeze în această mahala a Fanarului, care a devenit un fel de „ghetto” grecesc la Constantinopol. Aici vin unele familii vestite pe vremea Bizanțului, cum au fost Cantacuzinii, Nottara, Ralli.

143

Majoritatea însă sunt familii care fac comerț și acum se îmbogățesc, iar, pe de altă parte, Poarta — adică sultanul și vizirii săi — alege dintre ei administratori ai împărăției. De ce? Fiindcă turcii, din cauza unei interpretări integriste a religiei lor, nu învață limbile creștinilor, considerate ca „spurcate”. Au deci nevoie de acești greci care au învățat limbi apusene, italiana, franceza, precum și latinește, și-i folosesc ca tâlmaci și „funcționari”, cum am zice azi. La mijlocul secolului al XVII-lea ei înființează postul de „Mare Dragoman”, adică mare interpret pe lângă sultan și marele vizir, post care chiar de la al doilea lui titular, Alexandru Mavrocordat, capătă o importanță nebănuită, din cauza pătrunderii în mai toate secretele guvernului și a legăturilor cu toți trimișii puterilor străine (să nu le zicem tuturor „ambasadori”, în acele vremi titlul era rezervat numai pentru două-trei mari puteri).

Primii doi domni Mavrocordați au fost mai întâi mari dragomani, pentru a fi apoi numiți de Poartă voievozi în Muntenia sau Moldova — și a devenit aproape o regulă: fanariotul ambițios, care visa să ajungă domn în Principate, știa că trebuie să ajungă întâi mare dragoman.

În veacul al XVIII-lea — de la 1711, în Moldova, respectiv de la 1716 în Muntenia — încep vremuri foarte grele pentru țările noastre. De aceea a apărut ideea că tot răul vine de la domnii fanarioți, ceea ce în parte e nedrept. Nu ei au fost cauza răului, ci acel regim turcesc dur și corupt, caracteristic perioadei de decadentă a Imperiului Otoman. Din nevoia de a stoarce bani pe orice cale, s-a ajuns la vânzarea tronurilor de la Iași și București pe bani grei. Și la suma „oficială” se adăugau daruri, peșcheșuri, către marele vizir sau alți demnitari care înlesniseră „târgul”. Domnitorul, plin de datorii, își aducea creditorii cu el, îi făcea boieri la noi în țară, ca să se căpătuiască. S-a ajuns astfel la o situație și mai grea decât în veacul al XVII-lea, cu o și mai mare sărăcire a păturii țărănești, ba și cu nemulțumirea boierilor pământeni.

Întru apărarea domnilor fanarioți, trebuie să semnalăm și câteva aspecte pozitive — și este meritul lui Nicolae Iorga de a fi fost primul care a subliniat faptul.

144

Unii dintre acești domni fanarioți au fost oameni de cultură și s-au arătat dornici de a introduce unele reforme în administrarea țării, în special, de pildă, Grigore II Ghica și vărul

său Constantin Mavrocordat. Acesta din urmă, om de înaltă cultură și de netăgăduită cinste, a domnit de zece ori (în ambele principate) și s-a preocupat de soarta poporului. El e domnitorul care a suprimat la noi serbia. Mai întâi în Muntenia, în 1746, apoi în Moldova, în 1749, după îndelungi sfătuirii cu Adunările de stări, a decretat că țărani care lucrau pe moșiile altora nu mai erau legați de glie, și de asemeni a limitat numărul de zile de clacă la 6 pe an în Muntenia și 12 în Moldova (trebuie subliniat că în țările învecinate — Transilvania, Polonia, Rusia, chiar și în Prusia orientală, numărul zilelor de clacă urca uneori la mai multe pe săptămână! De altfel, serbia în aceste țări n-a fost desființată decât în veacul următor). Trebuie însă adăugat că, prin ușurarea controlului statului, peste capul boierimii, și concomitent cu creșterea exigențelor bănești ale turcilor, reforma a fost interpretată de dușmanii lui Mavrocordat ca o înăsprire a regimului fiscal, și pesemne că la fel îl vor fi interpretat adesea și țărani care fugeau de recensământ, astfel încât s-a putut crede multă vreme că populația țărilor, sub Mavrocordat, scăzuse efectiv la jumătate. De fapt, fusese numai fuga de recensământ.

Constantin Mavrocordat a reformat și cinul boieresc: conform noii sale orânduiri, nu mai erau considerați boieri decât dregătorii de diverse ranguri, de la Curte sau din țară, iar dacă într-o familie nu se mai alegeau dregători două generații la rând, membrii acelei familii decădeau la rangul de mazili, categorie mai puțin privilegiată, între boieri și moșneni (răzeși). Cu acest regim, boierimea a devenit mai dependentă de domnie.

În orice caz, Constantin Mavrocordat, în cele zece domnii, nu s-a îmbogățit. Ultima oară când i se dă domnia, în Moldova, în 1769, din cauză că a început un nou război cu rușii, iar Poarta are nevoie de un bun administrator, e atât de sărac încât sultanul îi dă mai multe pungi de bani ca să-și poată pregăti plecarea!

145

Mavrocordat sosește în Moldova, încearcă să apere cu armată turcă granița, dar nu reușește, cade prizonier și e omorât de un soldat rus care-l lovește cu patul puștii în cap. Comandantul rus, cam rușinat, i-a făcut totuși o înmormântare domnească.

O generație după el, mai avem doi domni Mavrocordați, amândoi numiți Alexandru. Al doilea fuge în Rusia, în 1786, pe vremea Ecaterinei a II-a, și cu el încetează dinastia domnilor Mavrocordați. Fanarioții au început să trădeze Poarta!

După „trădarea” Mavrocordaților, regimul fanariot mai durează vreo 35 de ani, cu domnitori din familiile Moruzi, Ipsilanti, Hangerli, Șuțu, Caragea și Callimachi (aceștia de origine moldoveana, Călmașul, cu numele elenizat). Opresiunea, corupția, nedreptatea sunt din ce în ce mai stridente, mai greu de suportat — și de atunci se păstrează amintirea că toate nenorocirile țării vin de la regimul fanariot. La acreditarea acestei versiuni au contribuit în veacul următor și boierii pământeni care încercau prin această afurisire retrospectivă să se spele de păcatul de a fi îndurat acel regim... Și uneori de a fi profitat de el.

Totuși, în acest răstimp se cuvine semnalată cel puțin o cârmuire mai umană în Muntenia, cea a lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782) care, împreună cu sfetnicul său, Ienăchiță Văcărescu, mare boier dar și mare învățat, a gospodărit bine țara în cursul unei domnii relativ lungi pentru acele vremi. De altfel, fanarioții au adus o tradiție de evergeți, adică de donatori pentru binele obștesc, în special pentru îngrijirea bolnavilor, în vremea lor s-au întemeiat mai multe spitale, gerate de eforii înzestrate cu întinse moșii — lucruri admirate de unii călători occidentali.

De semnalat de asemeni că în cursul a două dintre ultimele domnii fanariote, a lui Ioan Caragea în Muntenia (1812-1818) — cel vestit din cauza ciumei din zilele lui! — și a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1812-1819), s-au alcătuit primele două coduri relativ moderne din țările noastre — întâiul, rămas apropiat de tradiția bizantină, al doilea, mai influențat de dreptul austriac.

Un alt aspect care trebuie subliniat este efortul în domeniul culturii. S-a constatat de curând că în epoca fanariotă s-au tipărit mai multe cărți în limba română decât în grecește. Pe de altă parte, cele două Școli Domnești, înființate dinainte la București și Iași, au devenit în epoca fanariotă instituții de învățământ superior la care au venit să studieze tineri din tot sud-estul european. Profesorii, mai toți greci, erau oameni învățați, școliți în universități apusene, iar unele cursuri s-au predat și în italiană sau franceză. Una dintre realizările cu importante consecințe a fost introducerea studiului limbii franceze care devenise lingua franca — adică mijlocul general de comunicare — în Europa apuseană.

Un alt canal de penetrație a influenței franceze a fost, de la mijlocul secolului al XVIII-lea, instituția secretarilor francezi ai domnitorilor. Sub cuvânt că le trebuia în cancelaria lor un bun redactor în limba franceză, domnii fanarioți au început să aibă pe lângă ei secretari propuși de ambasadorul Franței la Constantinopol, dintre care unii au fost oameni de distinsă cultură, care au comunicat în Apus vești despre țările noastre; alții au rămas în țară și s-au amestecat cu boierimea noastră. Unii au fost poate și cei care au introdus francmasoneria la noi — fenomen despre care vom mai vorbi.

<Titlu> Războaiele austro-ruso-turce

Un lucru, în sfârșit, nu trebuie uitat pentru a înțelege lunga tragedie reprezentată de veacul fanariot: acest regim a apărut guvernului turc ca o necesitate din cauza noului pericol pe care-l reprezenta pentru Imperiul Otoman subita agresivitate a puterilor creștine, în speță Austria și Rusia. Aduceți-vă aminte: 1. pasul uriaș pe care-l făc Habsburgii între asediul Vienei în 1683, când însăși capitala lor e în primejdie, și pacea de la Karlowitz, când dobândesc Ungaria și Transilvania; 2. tentativa lui Petru cel Mare, sprijinit de Dimitrie Cantemir, în 1711.

Or, în toată epoca fanariotă războaiele între aceste trei puteri s-au ținut lanț, de cele mai multe ori pe teritoriul țării noastre, aducând de fiecare dată convoiul lor de mizerii, fără să mai vorbim de rechizițiile turcești.

Iată un „calendar” succint al războaielor austro-ruso-turce după pacea de la Karlowitz și încercarea neizbutită a lui Petru cel Mare din 1711:

—1716-1718, război austro-turc, încheiat cu pacea de la Passarowitz (în sârbă Pozarevac). Turcii cedează banatul Timișoarei și Oltenia. După ce au dobândit Banatul, care, ca toate fostele posesiuni otomane, era în mare parte depopulat, austriecii au purces la o intensă colonizare a ținutului în special cu germani din regiunea Suabiei, apoi cu germanofoni din Lorena (după ce au trebuit să cedeze, în 1738, acest ducat Franței — recte temporar socrului regelui Franței, Stanistaw Leszczyński). Această populație de limbă germană și religie catolică a căpătat la noi denumirea generică de șvabi.

—1735-1739, război austro-ruso-turc. Rușii înaintează în Ucraina către Marea Neagră; austriecii sunt mai puțin norocoși, iar prin pacea de la Belgrad trebuie să restituie Oltenia Țării Românești, în decursul a peste 20 de ani de ocupație, austriecii au introdus însă câteva reforme administrative, și în orice caz ne-au lăsat recensământuri prețioase, pe care nu le aveam înainte, sub dominație turcă. Românii însă nu s-au împăcat bine cu stăpânirea austriacă — în afară de câțiva boieri „colaboraționiști”. A existat o temere de a fi despărțiți de frații de dincolo de Olt, iar, în cercurile bisericesti, o teamă de presiunea catolicismului — astfel încât pacea de la Belgrad, negociată pentru partea otomană de Ioan Vodă Mavrocordat, a fost bine

primită.

— 1768-1774, război ruso-turc (deja pomenit în legătură cu moartea lui Constantin Mavrocordat). Pacea se încheie la Kuciuk-Kainardji. Rușii înaintează până la Bug și obțin libertatea de navigație în Marea Neagră, precum și drept de intervenție în treburile Principatelor române. Boierii români se folosesc de împrejurare ca să înainteze rapoarte politice la Sankt-Petersburg, cu o serie de revendicări care sunt precursorile programului politic al patrioților români din veacul următor: revenirea la vechile orânduiri ale țării, domni pământeni etc.

148

<Titlu> „Răpirea” Bucovinei (1775). Pierdem prima oară Basarabia (1812)

Din nefericire, pacea de la Kuciuk-Kainardji a avut și o urmare neprevăzută și dramatică: Austria, ca preț al intervenției sale diplomatice, a obținut de la Poartă, în 1775, cesiunea unei porțiuni a nordului Moldovei, chipurile pentru a-i ușura trecerea către sudul Poloniei, pe care-l căpătase la o primă dezmembrare a Poloniei în 1771, porțiune ce capătă de acum numele de Bucovina (pădure de fag, în limbile slave). Domnul Moldovei era atunci Grigore al III-lea Ghica. A protestat la Poartă împotriva acestei ciuntiri a țării, contrară înțelegerii tradiționale între puterea suzerană și țara „protejată”. A fost în zadar. Nu chiar în zadar, căci marele vizir a trimis un capugiuc care l-a sugrumat pe Grigore Vodă în palatul lui (1777).

Provincia Bucovina a fost bine administrată — ca toate ținuturile guvernate de austrieci —, însă fiind prea puțin populată, administrația a favorizat imigrarea rutenilor, deja prezenți, dar în număr mic, astfel încât cu vremea ponderea populației s-a schimbat în dauna românilor, cu atât mai mult cu cât tot pe acolo se va scurge, după 1830, marea migrație evreiască din Galiția și Rusia.

Între 1787 și 1792 are loc un nou război austro-ruso-turc. Austriecii, care înaintaseră adânc în țările noastre, s-au retras subit din cauza problemelor ivite în Occident o dată cu Revoluția Franceză (pacea de la Șiștov, august 1791). Rușii încheie la rândul lor pacea la Iași (ianuarie 1792). Atunci atinge pentru prima oară Rusia țaristă granița Nistrului. Vedeți deci că nu suntem dintotdeauna vecini cu rușii. Am fost vecini cu rutenii și, mai la răsărit, dincolo de stepe multă vreme pustii, cu cazacii, dar rușii moscoviți abia după Petru cel Mare au început să se apropie de Marea Neagră, și, în toate războaiele pe care le-am pomenit, de fiecare dată înaintează, ocupând ținuturi odinioară dependente de tătarii din Crimeea sau chiar direct de turci (Ucraina apuseană).

149

Așa ajung pe rând la Nipru, la Bug, iar acum, în 1792, la Nistru. Ei ar fi vrut ca pasul următor să fie anexarea ambelor „Principate dunărene”, cum ni se zice de-acum în cancelariile europene. Până atunci, din cauza ambițiilor rivale ale Austriei, rușii nu se încumetau să râvnească și la Muntenia. Dar iată că, o dată cu războaiele Revoluției Franceze și ale lui Napoleon, Austria e ținută la apus. Rusia profită de ocazie și dezlănțuie un nou război cu turcii, ocupând ambele principate timp de șase ani (1806-1812). Negocierile de pace târăgănează luni și luni de zile — în cele din urmă au loc la București în hanul lui Manuc, de curând construit de un negustor armean, figură de mare aventurier. Acum rușii se grăbesc, căci se vedește că Napoleon se pregătește să atace Rusia. Anglia, care e sufletul rezistenței antinapoleoniene, se străduiește din răzputeri să-i aducă pe ruși și pe turci la masa negocierilor. Și atunci asistăm la o incredibilă greșală a diplomației lui Napoleon: postul de ambasador al Franței la Constantinopol e deocamdată vacant, iar noul ambasador desemnat călătorește ca un crai și

sosește când pacea e semnată (16/28 mai 1812)! Rușii au renunțat la Muntenia, chiar și la jumătatea apuseană a Moldovei, dar capătă Moldova dintre Prut și Nistru, pe care o vor boteza Basarabia (nume purtat în Evul Mediu doar de extremitatea sudică a ținutului). Șase săptămâni mai târziu, „Marea Armată” a lui Napoleon intră în Rusia — dar diviziile rusești, care făceau față armatelor turcești de la Dunăre, sunt de-acum în drum spre Rusia și vor participa, pe râul Berezina, la dezastrul armatei napoleoniene în retragere.

De aproape 200 de ani, istoricii, diplomații, oamenii politici își pun întrebarea: cum au putut face turcii o pace atât de păguboasă cu numai câteva săptămâni înainte de atacul lui Napoleon contra Rusiei? Bineînțeles, chestiunea s-a pus îndată și la Constantinopol.

150

Și s-a găsit pe loc un țap ispășitor în persoana marelui dragoman Dimitrie Moruzi, fiu de domn fanariot și candidat la domnie, vinovat chipurile de a fi sfătuit încheierea păcii. Lucrul e poate adevărat. Știm însă astăzi, prin publicarea unor documente din arhivele otomane, că guvernul turc a avut atunci în mână toate elementele pentru a cântări alternativa: însărcinatul cu afaceri al Franței (locțiitorul ambasadorului) înmânase ministrului turc de externe o notă din partea guvernului napoleonian îndemnând stăruitor Poarta să nu încheie pacea, atacul împotriva Rusiei fiind iminent. Nota a fost îndelung discutată în Divan, cu sultanul, marele vizir, toți „responsabilii”, și după matură chibzuință s-a luat hotărârea de a semna îndată pacea, o eventuală victorie a lui Napoleon apărând acelor guvernanți turci, probabil pe drept cuvânt, ca reprezentând o mai mare primejdie pentru împărăția turcă decât vecinătatea Rusiei.

Așa a început drama Basarabiei, acum aproape 200 de ani. Să-i învinuim doar pe fanarioți? Sunt și astăzi istorici care susțin că grupul de familii fanariote care vreme de sute de ani au uneltit în culisele puterii otomane — plătind adesea cu capul ambiția și îndrăzneala lor — au urzit un complot „cu bătaie lungă”, în care scopul era să sape în ascuns puterea otomană până ar fi fost în măsură să reconstituie, sub conducerea lor, o împărăție creștină cu toate popoarele ortodoxe din regiune. Fapt e că grecii (toți grecii, nu numai fanarioții!), prea mândri de trecutul lor bizantin, au avut întotdeauna un complex de superioritate față de popoarele vecine, inclusiv, bineînțeles, românii, și era deci firesc să nu țină seama de interesele locale, regionale, deoarece numai ei (nu-i așa?) erau chemați să conducă toate națiunile ortodoxe. La perpetuarea acestei mentalități a mai contribuit și faptul că, la puțin timp după cucerirea Constantinopolului în 1453, sultanul Mehmet chemase pe noul patriarh Ghenadie (care se opusese Uniunii de la Florența) și-i încredințase păstoria tuturor creștinilor din fostul Imperiu Bizantin și din Balcani, astfel încât, în mod paradoxal, Biserica de la Constantinopol a avut mai multă influență politică sub turci decât în perioada anterioară.

151

<Titlu> Popoarele creștine se revoltă împotriva turcilor. Eteria și Tudor Vladimirescu (1821)

La începutul secolului XIX încep revolte de mai mare amploare printre popoarele creștine din Balcani. Impulsul a venit în parte de la Revoluția Franceză, care trezise la mai toate popoarele setea de libertate și adusese noțiunea de egalitate socială.

Primii care se răscoală sunt sârbii, minaiți pe rând de doi conducători ieșiți din țărâtimea chiabură de crescători și negustori de porci — ^ căci țara nu mai are nici aristocrație feudală, pierită o dată cu căderea statului medieval (în afară de cei ce s-au turcit sau au fugit, dintre care mulți la noi), deocamdată nici burghezie (care se va naște în mare parte printr-o imigrare aromână). Primul, Gheorghe Petrovici, poreclit Karagheorghe (Gheorghe cel Negru), se proclamă principe al sârbilor în 1808, dar e învins și în cele din urmă eliminat de un rival,

Milos Obrenovici, mai diplomat și mai șiret, care obține în 1817 o cvasi-independentă, el devenind un fel de pașă, adică țara rămâne sub suzeranitate otomană, fără mari schimbări, plătind tribut, dar fără prezența trupelor turce. Milos capătă în fața marilor puteri titlul de principe, Serbia peste care domnește e însă departe de a-i cuprinde pe toți sârbii. Milos duce, aparent, o viață de chiabur îmbogățit; în realitate, ca și pașalele cărora le succedă, cam confundă vistieria statului cu caseta lui particulară și cumpără întinse moșii în Muntenia. Urmașii lui vor da mai mulți principii, apoi regi — dinastia Obrenovici, cu regine alese din boierimea română, Keșcu, Catargi — alternând cu descendenții Karagheorghe viei, care în 1903 vor rămâne singuri, măcelărind tot neamul Obrenovici.

Mai importantă pentru urmările de la noi din țară a fost revolta grecilor, care începe în 1821 concomitent în Grecia propriu-zisă și la noi, în Principate.

152

De ce? Din cauza domnilor fanarioți și chiar a unor boieri români care au crezut că, aliindu-se cu grecii, vor ajunge să aibă mai multă libertate în Țara Românească și în Moldova. Asistăm deci la o dublă acțiune împotriva turcilor: în Grecia propriu-zisă (condusă de un descendent din domnitori fanarioți, Alexandru Mavrocordat, care a devenit celebru prin apărarea orașelului Missolonghi) și în țările române (unde vine din Rusia alt fiu de domnitor fanariot, Alexandru Ipsilanti).

Nu numai dintre boierii români s-au înscris unii în această „Eterie” grecească, dar și din popor sau dintre moșneni, cum a fost cazul lui Tudor Vladimirescu. Tudor Vladimirescu este un personaj excepțional. Mai întâi, ca tânăr, s-a înrolat voluntar în armata rusă. În timpul războiului din 1806-1812, care se desfășoară pe teritoriul țărilor noastre, Tudor Vladimirescu, împreună cu alte mii de români din toate clasele sociale, luptă alături de ruși și chiar capătă rangul de parucic, adică locotenent, cum s-ar spune astăzi, în armata rusă. El știe deci cum se luptă, cum se folosesc armele moderne, tunurile ș.a.m.d.

După pacea de la București din 1812 — catastrofală pentru Principate, după cum spuneam —, începe agitația și la noi și printre greci, și ne punem problema cum să scăpăm de dominația turcă. Tudor Vladimirescu este printre cei care visează la o luptă împotriva otomanilor, iar, atunci când izbucnește revoluția grecilor în 1821, se află alături de ei cu vreo opt mii de panduri, moșneni din Oltenia care, ca și el, fie luptaseră alături de ruși în război, fie se înrolaseră la noi în țară. Pentru prima oară după mai multe generații, oamenii se înrolau ca să constituie o pază împotriva incursiunilor unui fioros aventurier bosniac ajuns pașă de Vidin, Pasvantoglu, care devastase în mai multe rânduri Oltenia și chiar trecuse o dată Oltul, stârnind panică la București. (De pe vremea lui a rămas expresia populară: „Ca pe vremea lui Pasvante”!)

Tudor Vladimirescu pornește din Oltenia spre București, la îndemnul unor mari boieri favorabili Eteriei, ca Grigore Brâncoveanu, Grigore Ghica, Barbu Văcărescu, care l-au însărcinat să ridice „norodul”.

153

Când se apropie însă de capitală, mai toți boierii fug în Transilvania, la Brașov, de teama unei răscoale țărănești. Dar Tudor Vladimirescu este foarte disciplinat, păstrează o ordine chiar brutală în armata lui, așa încât pandurii sosesc la București fără să fi provocat dezordine. La București se întâlnește Tudor Vladimirescu cu comandantul armatei grecești care venea din Rusia, Alexandru Ipsilanti. Din păcate, ei nu înțeleg războiul în același fel; Ipsilanti voia o mare Greceie, care să se întindă până în țările noastre, pe când Tudor înțelegea să lupte numai pentru români. Și aici se petrece altă dramă: Ipsilanti, care fusese aghiotant al țarului, mințise

într-un fel pe români afirmând că vor intra în război din nou și rușii. Dar iată că țarul îl dezmente. De ce? Fiindcă puterile care-l învinseseră pe Napoleon în 1815, precum și Franța regală, formaseră ceea ce se numea Liga Sfântă, pentru a se apăra împotriva revoluțiilor. Țarul nu mai îndrăznește să sprijine o revoluție grecească, chiar dacă era îndreptată contra turcilor — ar fi însemnat să nu-și respecte cuvântul dat membrilor ligii suveranilor din Europa, care tocmai în acel moment sunt întruniți în Congres la Laibach (Ljubljana) pentru a hotărî o intervenție împotriva unei revoluții la Napoli! Țarul dezmente deci solemn că ar avea de gând să sprijine revolta grecilor. Vestea descumpănește grav pe toți eteriștii. Tudor Vladimirescu își dă seama că revoluția este pierdută, și intră în negocieri secrete cu turcii. Cele două armate înaintează de la București, spre vest, în paralel (cea a lui Ipsilanti trecând pe la poalele munților, cea a lui Vladimirescu prin câmpie), neștiind cum și când să se unească în cazul unui atac al turcilor. Dar Ipsilanti interceptează corespondența dintre comandantul turc de la Dunăre și Tudor. Atunci grecii îl prind pe acesta în conacul de la Golești și, după un simulacru de proces, îlucid mișelește și îi aruncă trupul într-un puț. Ne miră totuși faptul că mica trupă de eteriști, care l-au luat pe Tudor de la Golești, n-a întâmpinat nici o împotrivire din partea pandurilor. Excesiva lui severitate cu trupa — până la cruzime — poate fi o explicație, în momentul arestării, atârnav spânzurați într-un pom, din ajun, tânărul Urdăreanu, frumos, zicese, ca un arhanghel, și un alt căpitan, amândoi iubiți de trupă.

154

Am mai putea trage și alt învățământ din jalnicul sfârșit al lui Tudor Vladimirescu: Tudor, neam de moșnean din nord-vestul Olteniei, dintr-o regiune de plaiuri unde nu era nici un sat de clăcași, ci numai sate de țărani liberi, de moșneni, n-a avut alături de el în acțiunea revoluționară, totodată națională și socială, nici un „intelectual” pământean. Nu se încropise încă în Principate o „burghezie” națională. Exista deja o pătură destul de largă de negustori și meseriași (mulți dintre ei însă străini) care-și trimiteau copiii la Școlile Domnești, dar ei nu aveau încă simțământul clar că formează o clasă, cu dreptul la revendicări și, încă mai puțin, la conducere. Politica era treaba boierilor. De altfel și Vladimirescu trebuie să fi avut convingerea că, dacă ar fi ajuns la putere, tot cu boierii trebuia să guverneze țara. Nu se ridicase oare și el la un mic rang de boierie? Nu-și zidise culă și nu se lăsase zugrăvit în biserica satului în straie boierești? Că a sperat să ajungă domn al Țării Românești mi se pare neîndoielnic. Purta ișlic alb, culoare rezervată domnitorului, și lăsa pe panduri să-i zică „Domnul Tudor”. Exemplele lui Karagheorghe și Milos Obrenovici în țara vecină l-au putut încuraja — dar, repet, n-a avut pământeni printre locotenenții lui. Dintre tovarășii lui mai apropiați, nici unul nu-i născut „pământean”! Episcopul de Argeș, Ilarion, e născut în Bulgaria; frații Macedonski sunt probabil sârbi, în orice caz balcanici; Farmache și Iordache Olimpiotul sunt aromâni, ca și comandantul arnăuților, serdarul Diamandi Giuvara. După moartea lui Tudor, pandurii, rămași fără comandant, se împrăștie, unii continuă războiul alături de greci, alții se întorc la căminele lor. Turcii au intrat în țară, îi înving pe greci la Drăgășani („batalionul sacru” al „Ma-vroforilor” luptă eroic, până la ultimul, dar Ipsilanti fuge în Austria, unde va fi închis și va muri în captivitate). Iată Principatele din nou ocupate în mod crunt de către turci pentru cel puțin un an, cu răz bunări, jafuri și crime.

155

Și dacă au plecat după un an, este fiindcă puterile occidentale i-au silit să plece de la noi. Între timp, războiul continuase în Grecia continentală și în Peloponez, unde orașelul Missolonghi, apărat de Alexandru Mavrocordat, opusese o lungă rezistență turcilor. Acest

război din Grecia, datorită prestigiului Greciei antice, s-a bucurat în țările occidentale de un larg ecou și de multă simpatie, atrăgând luptători voluntari din Franța, Anglia, Germania — cel mai ilustru dintre ei fiind celebrul poet englez Lord Byron, care a și murit de friguri la Missolonghi. Văzând că nu răzlesc singuri, turcii au chemat în ajutor pe noul bei al Egiptului, Mehemet-Ali, de origine albaneză, care l-a trimis pe fiul său Ibrahim cu o flotă și o întreagă armată. Atunci au intervenit, pentru prima oară împreună (suntem în 1827), Rusia, Anglia și Franța — iar flotele lor reunite au distrus, la Navarino, flota turco-egipteană. Intervenția marilor puteri a con-strâns pe turci, în 1830, să acorde independență Greciei, care în 1832 a devenit regat, cu un rege din familia regală bavareză.

Aș vrea acum, în câteva cuvinte, să evoc rolul pe care și aromânii l-au jucat în această redeșteptare a Greciei.

<Titlu> Soarta romanității sud-dunărene. Aromânii în Grecia și în diasporă

Am spus, când am vorbit despre cotropirea de către slavi a întregii Peninsule Balcanice, începând din veacul al VI-lea, că locuitorii de limbă latină care ocupau pe vremea Imperiului Roman cam toată Iugoslavia contemporană plus Bulgaria la nord de Haemus (Munții Balcani) și formau nuclee compacte mai la sud, în Macedonia, în special de-a lungul fostului drum strategic de la Durazzo, pe malul Adriaticii, la Constantinopol, s-au găsit din ce în ce mai strâmtorați, mai izolați, înconjurați de o mare slavă către nord, iar mai la sud amestecați cu grecii și albanezii. Cu vremea s-au despărțit patru grupuri dialectale, cei din nordul Bulgariei și din Serbia vorbind același dialect ca românii nord-dunăreni — lingviștii îi zic dacoromâna.

156

Dintre aceștia s-au ridicat cei care au pornit revolta antibizantină de la sfârșitul secolului XII în frunte cu frații Asănești și au fost deci la originea renașterii politice a țaratului bulgar. Din ei n-ar mai rămâne decât câteva comune în nord-vestul Bulgariei și în Serbia, în special în Valea Timocului.

Tot de aceeași origine, probabil, sunt cele câteva comune din peninsula Istria, pe coasta Adriatică, azi fiind numai câteva sute de vorbitori ai acestui dialect zis istroromân.

În împrejurimile marelui port Salonic (pe grecește Thessaloniki) căruia pe graiul românesc de acolo i se zice Sărana (dovadă că le-a fost transmis direct din latinescul Salona, și că de la ei, iar nu de la greci, au preluat numele și slavii — bulgari și macedoneni — care îi zic Solun), acolo se află un grup de localități unde se vorbește alt dialect românesc, denumit de lingviști megleno-român.

În fine, gruparea cea mai compactă și mai numeroasă s-a aflat în tot Evul Mediu în regiunile muntoase ale Pindului, ale Gramostei și ale Olimpului. Ei sunt cunoscuți sub numele de aromâni sau mai corect armâni (cu toate că într-una din regiunile lor își zic și rumâni). Tuturor acestor latinofoni vecinii slavi, iar mai apoi grecii și albanezii, le-au zis vlahi, ca și românilor nord-dunăreni.

A mai existat în Peninsula Balcanică și un al cincilea grup de vlahi, de-a lungul Coastei Adriatice și mai cu seamă la portul Dubrovnic, care a fost în tot Evul Mediu un mare centru comercial, reușind, chiar sub dominația otomană, să păstreze o anumită autonomie. Lingviștii contemporani consideră însă că acest dialect dalmatic, al cărui ultim vorbitor, din insula Kîrk, a murit pe la 1900, era mai curând un dialect al italienei decât al românei. Se vede din acest exemplu cât de înrudite sunt româna și italiana, încât s-a putut pune întrebarea dacă un anumit dialect aparține uneia sau alteia.

Asupra aromânilor trebuie să insistăm mai mult. Mai întâi fiindcă au jucat un rol în istoria Balcanilor, apoi fiindcă mulți dintre ei au imigrat în România în ultimele două veacuri și au

dat țării personalități ale vieții culturale și politice, în fine, fiindcă situația lor actuală și perspectivele lor de viitor sunt, în ochii noștri, îngrijorătoare.

157

Acest grup etnic, din cauza prea marii sale împrăștieri și din cauza unei lipse de voință politică, n-a prezentat niciodată o reală unitate și un adevărat proiect politic. O singură dată, la sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV, avem o familie aromână, Buia Spata, care constituie un ducat în părțile Tesaliei și Epirului, adică în Albania și Grecia de nord, lângă Vlahia din Balcani — de unde confuzia cu Valahia nord-dunăreană, care a dat naștere unei lungi enigme cu privire la stema cu capete de negri, socotită ca fiind a unui „rege” de lângă Valahia, la Conciliul de la Konstanz (1414-1418), și care a indus în eroare mulți heraldiști și istorici români, printre ei și genialul Bogdan Petriceicu-Hasdeu (Hâșdău), care au crezut că era una dintre stemele Basarabilor. Enigma a fost rezolvată de curând de cercetătorul Constantin Rezachevici: era stema familiei Buia Spata din Balcani.

Sub turci, aromânii s-au bucurat de o relativă autonomie. Erau împărțiți în vreo 12 „căpităanii” având în fruntea fiecăreia un „căpitan de armatori”, răspunzător față de turci cu menținerea ordinii, în secolul XVII, o dată cu slăbirea autorității centrale la Constantinopol și cu o agresivitate crescândă a musulmanilor albanezi, asistăm la un început de revoltă printre aromâni: unii căpitani de armatori se transformă în clefți — pe grecește bandiți sau haiduci — dușmani ai puterii otomane. Documentele, dar și cântecele bătrânești, și aromânești și grecești, pomenesc pe mai mulți dintre ei, de pildă Iani Bucovală, Iani Belu, Nicolo Giuvara, Panu Meitani; numele lor s-au regăsit uneori printre familiile emigrate apoi către țările române. Paralel cu aceste îndepărtate preliminarii ale revoluției grecești, asistăm la o remarcabilă înflorire a talentelor negustorești ale acestor vlahi. Un oraș în special a făcut faima lor, Moscopole, în Albania. Când acest centru prosper a fost distrus de musulmani, în special după un cumplit atac în 1789, moscopolitanii și alți aromâni din regiune s-au împrăștiat în Macedonia, în Serbia, în Ungaria, în țările române, în Serbia au constituit sâmburele viitoarei burghezii din Belgrad și din Serbia întregă; la Viena și Budapesta au dat generații de mari bancheri și industriași, Șina, Dumba, Darvari, Belu, Mocioni (Moc-sony), probabil și Karajan.

158

În țările române aportul lor va fi și mai însemnat. E de ajuns să pomenesc, în Ardeal, pe poeții Octavian Goga și Ștefan Iosif, dar mai cu seamă frumoasa figură a renovatorului Bisericii ortodoxe, mitropolitul Andrei Șaguna, care era născut în Ungaria de nord din părinți aromâni stabiliți acolo de mai multe generații. Și predecesorul lui Șaguna, episcopul Moga, fusese aromân — din familia lui se trage și ascendența maternă a poetului și filozofului Lucian Blaga.

În timpul războiului grec de independență, aportul aromânilor a fost masiv. Unul din marii precursori ai revoluției a fost Constantin Rhigas Pheros Velestinlis (Riga Fereu din satul aromânesc Velestin), autorul cântecului denumit „Marseillaise a grecilor”. Pătruns de ideile Revoluției Franceze, el visa la un mare stat condus de greci, dar înglobând pe toți creștinii din Balcani. Predat de austrieci turcilor, a fost executat la Belgrad în 1798. Celui mai vestit dintre căpitanii aceluia război, Coloco-tronis, i s-a zis „Regele Vlahilor”, fără ca să putem dovedi că el însuși, originar din Peloponez, era vlah. În schimb, alt general, Coletti, mai târziu și prim-ministru, e cert că a fost aromân.

Pe măsură ce s-a dezvoltat regatul Greciei, într-o epocă de intens naționalism în toată Europa, vorbitorii de aromână s-au simțit din ce în ce mai marginalizați, dacă nu se lăsau complet elenizați, renunțând la graiul strămoșesc. E adevărat că de veacuri, și prin biserică și prin

școală, cei mai răsăriți dintre ei erau de cultură greacă și țineau la acea țară care fusese dintotdeauna a lor. Astfel, mai toți „vlahii” îmbogățiți prin străinătăți, în bănci, industrie și comerț, ca Șina, Maruzzi, Averoff și atâția alții au fost mari binefăcători (evergeți) ai Atenei și Greciei în general. Pentru cei rămași la vatră însă, exclusivismul național grecesc a fost din ce în ce mai apăsător și a dus, către sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului nostru, la grave și sângeroase ciocniri.

159

Interesul pe care România l-a arătat acestor frați îndepărtați, de la Cuza Vodă încoace, cu ministrul său Dimitrie Bolintineanu (el însuși de origine aromână), a luat probabil o cale greșită: s-au deschis și întreținut în regiunile locuite de aromâni — mai întâi în Turcia, apoi în țările succesoare, Grecia, Bulgaria, Albania — zeci de școli și licee, unde s-a predat însă în româna noastră, nu în dialectul local, ceea ce a produs un rezultat diametral opus celui dorit: absolvenții școlilor românești, în loc să întărească comunitatea lor, s-au dovedit inadaptabili mediului local și deci doar buni de imigrare în România!

Azi, după două războaie balcanice și două războaie mondiale, cu grave consecințe în toate domeniile, situația aromânilor din Balcani e dramatică. Dacă nu se reușește să se impună statelor din zonă, foarte curând, școli sau clase cu predare în aromână, limba care a rezistat pe acele meleaguri mai bine de două mii de ani se va stinge de tot, sub ochii noștri.

160

<Titlu> Capitolul 5

<Titlu> Români în faza modernizării

<Titlu> Domniile pământene în Principate

Revolta lui Tudor Vladimirescu, în ciuda tragicului ei sfârșit, a avut totuși consecințe faste în Principate: turcii, nemaivând încredere în greci, au hotărât să asculte cererea boierilor români de a li se da din nou un domn pământean. În 1822 începe deci la noi o nouă eră prin alegerea a doi domni pământeni. De fapt, la început a fost o numire de către sultan, dar o delegație de boieri din Muntenia și alta din Moldova veniseră cu propuneri, iar astfel sultanul pune domn în Moldova pe Ioan Sandu Sturdza, coborâtor dintr-o veche familie de boieri moldoveni, și în Muntenia pe Grigore IV Ghica, a cărui familie, cum am spus, era de îndepărtată origine albaneză, acum însă cu totul românică prin înrudiri cu vechile neamuri boierești române, încât se găsea chiar în fruntea „partidei naționale”, începe acum era modernizării în țările noastre.

Cu greu ne mai închipuim azi cum arătau oamenii și locurile la începutul veacului al XIX-lea, adică spre sfârșitul epocii fanariote. Desigur viața la țară, mai cu seamă la poalele munților, cu așezări mai numeroase de moșneni și răzeși, era neschimbată de veacuri, urmând ritmul anotimpurilor și muncilor la câmp, la vie sau la pădure. Portul țăranilor, al bărbaților și al femeilor, se păstra cu sfințenie din tată în fiu — sau mai bine zis de la mamă la fiică —, iar călătorii străini observă toți, cu mirare, într-o țară atât de năpăstuită și săracă, frumusețea broderiilor și curățenia cămășilor chiar și la cei mai săraci. La oraș însă, boierii, după ei și negustorii mai avuți, apoi și târgoveții, umblă în straie în stil oriental, după moda de la Constantinopol — Țarigrad i se spunea în graiul popular, și așa ne-a rămas până azi în cântecele bătrânești.

161

De aceea străinii apuseni, care poposeau mai mult la oraș, aveau la prima vedere, când veneau din Apus, impresia de a se afla deja într-o provincie a Imperiului Otoman — sau dacă veneau de la Constantinopol, de a se afla încă într-o provincie turcească.

Dar deosebirea de Occident nu stătea numai în acest aspect exterior, al costumului oriental — uneori chiar exagerat de „exotic”, cum a fost un timp calpacul, ca un dovleac uriaș pe capul boierilor, pentru un ochi occidental destul de urât și caraghios. Deosebite erau instituțiile, moravurile și vocabularul (care nu era „internațional” decât față de lumea otomană sau de moștenirea bizantină), și prin urmare mentalitățile. Deci când deodată au început boierii, clericii și toți cei mai avuți și cu carte să citească romane traduse din franțuzește ori nemțește, sau ziare venite de la Viena și Paris, apoi când nu s-a mai putut opune turcul ca cucoanele noastre să se îmbrace după moda apuseană, după ele luându-se și tinerii bărbați, și când au putut unii dintre aceștia să călătorească și să învețe în Apus, atunci s-a petrecut o adevărată revoluție cu consecințe incalculabile în toate domeniile. Trebuie insistat asupra profundeii mutații care are loc la acel început de veac și care se va prelungi în decursul mai multor generații, ca să înțelegi chiar anumite probleme ale României de azi. În general, se trece prea repede asupra acestei adânci schimbări de acum 150-200 de ani, ca și când ar fi oarecum rușinos să arăți că pe-atunci mai făceam parte din altă lume decât cea căreia îi aparținem acum.

<Titlu> Influența franceză dominantă

Deja în epoca fanariotă începe influența franceză la noi, fiindcă Franța avea pe-atunci un prestigiu enorm în întreaga Europă. Se vorbea franțuzește în sferele înalte, de la Lisabona la Sankt-Petersburg. La noi marea cotitură se petrece în timpul ocupației rusești de la 1806 la 1812. Convinși de victoria finală a rușilor împotriva turcilor, tinerii boieri — și mai cu seamă boieroaicele! — au început să se îmbrace după moda apuseană, să danseze vals în loc să joace hora, și să învețe toți franțuzește, pentru că franțuzește se vorbea cu ocupantul rus!

162

Ceea ce nu i-a împiedicat pe unii boieri bătrâni, mai iscusiți în politică, cum a fost marele vornic Constantin Filipescu (deportat în cele din urmă la capătul Rusiei), să urzească intrigi împotriva rușilor și în favoarea turcilor, pe care-i considerau de-acum ca o pavază necesară contra expansionismului rusesc.

Când românii încep să călătorească în Occident, căutând sprijinul unei puteri străine împotriva rușilor sau a austriecilor, se îndreaptă fatalmente spre francezi. Nu doar pentru că Franța părea să rămână puterea cea mai mare, cu toată căderea lui Napoleon, dar mai cu seamă pentru că limba franceză se înrudește cu româna, aparținând amândouă familiei limbilor romanice. Așa începe la noi o extraordinară influență pașnică din partea unui stat străin, în așa măsură încât limba noastră, cea pe care o vorbim în fiecare zi, cuprinde, în majoritate, cuvinte de origine franceză, unele tranzitate prin italiană, care seamănă mai mult cu româna, altele preluate direct din latină. Prin faptul că tinerii intelectuali români (chiar cei care nu învățaseră în străinătate) vorbeau limba franceză, ei ne-au furnizat aproape toate cuvintele moderne. Trebuia să schimbăm cuvintele venite pe linie turcească sau grecească, pentru noul nostru sistem de administrație, pentru drept, politică, economie. Astfel, ispravnicul a devenit prefect, a chivernisi s-a zis de-acum a administra, zapcii au fost înlocuiți cu jandarmii (fr. medievală: gens d'armes, fr. modernă: gendarme), vistieria a devenit ministerul finanțelor etc., etc. În mod fatal trebuia să împrumutăm asemenea cuvinte dintr-o limbă străină, iar aceasta a fost franceza. Și această influență nu s-a șters, a rămas în limbă și este acum infiltrată în felul nostru de a gândi și a trăi. Noi nu ne mai dăm seama cât de mare a fost influența franceză în

veacul al XIX-lea și chiar până la mijlocul veacului al XX-lea. Toată societatea românească, toți intelectualii vorbeau franceză. Boierimea vorbea franceză acasă.

163

Sunteți șocați? Nedumeriți? Nu e cazul. Este un fenomen universal: când o limbă se impune ca limbă de cultură, e vorbită de aristocrațiile altor țări fără complexe. Dacă citiți Război și pace de Lev Tolstoi, veți vedea cum dialogurile intime ale acelor ruși care-l învinseseră pe Napoleon sunt împănate cu fraze franceze. Mai surprinzător: Frederic cel Mare, geniul militar și făuritorul puterii prusace la sfârșitul secolului XVIII, strămoșul împăraților germani de la 1870 la 1918, era atât de îndrăgostit de limba franceză, în care făcea și versuri, încât a spus butada că el nu vorbește nemțește decât cu grăjdarii! Dar iată un exemplu și mai revelator (și prea puțin cunoscut): Cezar, marele Cezar al cărui nume a devenit sinonim cu împărat, el, adevăratul fondator al Imperiului Roman, când s-a prăbușit străpuns de 23 de lovituri de pumnal, văzându-l printre ucigași pe Brutus, fiul soției sale, a rostit acele cuvinte care ne mai tulbură adânc, după două mii de ani: „Și tu, fiul meu!” — dar le-a spus pe grecește, dovadă că vorbea grecește acasă!

Acestea fiind zise, vă mai supără ideea că elitele noastre vorbeau, până nu demult, franceză?

Așadar, în momentul când începem să preluăm științele, filozofia, dreptul, în general cultura Occidentului, lucrurile se schimbă radical și relativ brutal la noi în țară, oarecum sub presiunea străinătății, în urma războaielor duse de austrieci și ruși împotriva turcilor. Am fost un teatru de război, războaiele au adus multe nenorociri la noi în țară, dar în cele din urmă au adus și posibilitatea de a ne dezbăra de dominația otomană.

<Titlu> Ocupația rusă din 1828-1834. Regulamentul Organic

Ne aflăm din nou în fața unui fenomen ciudat: rușii, în timpul cât ocupă Principatele după încă un război (1828-1829), care se termină cu pacea de la Adrianopol (septembrie 1829), vor impune în Principate un fel de nouă constituție care se va numi Regulamentul Organic.

164

Iată ironia: rușii, aflați sub un regim autocrat, fără libertăți, fără parlament la ei în țară, vor impune în Principate un regim relativ mai liberal decât al lor. Apărând și în Rusia, pe la începutul secolului XIX, mișcări liberale, guvernatorul rus numit în Principate, generalul Pavel Kiseleff (al cărui nume îl păstrează o șosea din București), un conte relativ liberal, împreună cu cei din jurul lui, s-a gândit să experimenteze în Principatele Române un regim ceva mai liberal decât în Rusia și în orice caz mai liberal decât cel pe care turcii îl impuseseră Principatelor. Să ne înțelegem asupra cuvintelor. Când zic liberal, aceasta nu înseamnă că era de-acum democratic. Constituția era foarte aristocratică — în parlament nu apăreau decât boieri mari și mai mici —, dar se inspira după unele modele europene: se ținea seama de independența justiției, iar parlamentul era separat de executiv; iată deci aplicat, pentru prima oară la noi în țară (e drept, cam șchiop), principiul lui Montesquieu din veacul al XVIII-lea: separarea puterilor; executivul, legislativul și judiciarul trebuie să fie separați, independenți unul de altul, pentru ca o țară să poată fi cârmuită într-un mod oarecum liberal, adică ferită de despotism și arbitrar. Acest principiu apare pentru prima oară în Regulamentul Organic.

Soarta țărănimii, în schimb, se înrăutățește în urma Regulamentului Organic, în 1829, prin pacea de la Adrianopol, turcii sunt siliți să liberalizeze navigația pe Marea Neagră și pe Dunăre, forțați bineînțeles de ruși, dar și de englezi, căci englezii dominau mările și voiau să

liberalizeze comerțul. De la o zi la alta, libertatea comerțului în Principatele noastre face ca boierimea, care poseda majoritatea pământurilor, să se intereseze de o exploatare mai intensivă ca să producă grâne pentru export. Până atunci țăranul putea să cultive într-o oarecare libertate pământul boierilor, boierul era silit să dea cel puțin două treimi din moșia lui țăranilor, care o cultivau cum voiau și îi dădeau boierului o cincime, o pătrime sau o treime, dar dijma nu ajungea la jumătate din recoltă. Din momentul când boierii nu mai sunt siliți să dea grâul turcilor la preț redus, ci îl pot vinde francezilor sau englezilor, pe Dunăre, țăranii încep să fie mult mai exploatați de marii proprietari decât erau înainte de epoca Regulamentului Organic.

165

Iată cum progresul își are și reversul lui. Prima constituție românească reprezintă embrionul unei legislații de tip occidental, dar, pe de altă parte, înrăutățește soarta țăranilor în așa măsură încât, mai târziu, unii gânditori socialiști vor spune că avem de-a face cu o epocă de neoiobăgie. Degeaba era țăranul liber (nu mai exista serbie la noi de la mijlocul secolului XVIII, am pomenit mai sus despre reforma lui Constantin Mavrocordat), faptul că era silit să folosească pământul boierului și să-i dea jumătate din munca efectuată cu mâna, cu plugul și cu boii lui, a făcut ca situația țăranimii să se degradeze. Iar aceasta în contextul în care, datorită îmbunătățirii condițiilor de igienă și a progreselor medicinei (vaccinul împotriva variolei — căreia i se spunea „altoi de vărsat” — se introdusese la începutul veacului), populația la sate a crescut mult în secolul al XIX-lea.

Pe plan politic, aplicarea Regulamentului Organic a însemnat și o intervenție permanentă în treburile țării a reprezentanților ruși la București (până în 1834, generalul conte Pavel Kiseleff, apoi consulii ruși de la București și Iași), în așa măsură încât cele două principate deveniseră practic țări aflate sub protectorat rusesc. Situația domnilor, Mihăiță Vodă Sturdza (1834-1849) în Moldova, Alexandru Ghica (1834-1842) și Gheorghe Bibescu (1842-1848) în Muntenia, a fost extrem de grea, mereu învinuiți de liberalii dinăuntru că nu rezistă destul presiunilor rusești, și de consulii ruși că cedează prea mult opoziției dinăuntru. În Muntenia în special, Alexandru Ghica s-a confruntat în Adunarea legislativă cu o puternică opoziție, de tendință antirusă. Unul dintre șefii acestei opoziții, Ion Câmpineanu, a și plecat în Occident pentru a trezi interesul marilor puteri în problema românească și e de mirare cum a putut fi primit în audiență de prim-miniștri apuseni, Lord Palmerston la Londra și Adolphe Thiers la Paris. Aparținând unei familii boierești de prim rang, înrudit cu Cantacuzinii și cu Cantemireștii, el a fost introdus în cercurile occidentale de prințul Adam Czartoryski, fruntaș al emigrației poloneze și fost consilier al țarului.

166

Altă explicație a relativului succes al lui Câmpineanu au fost legăturile sale cu masoneria. Întors în țară, a fost închis un timp — ca și tânărul Mitică Filipescu, primul nostru doctor în drept de la Paris și care, cu toate că aparținea uneia dintre cele mai puternice familii boierești din Muntenia, poate fi considerat, prin proiectul său politic, ca primul om politic socializant din țara noastră. Filipescu a murit în închisoare. O dată cu el fusese închis și tânărul Nicolae Bălcescu, care va juca un rol de frunte în revoluția de la 1848. În închisoare se îmbolnăvește el de tuberculoza („oftica” i se zicea pe atunci) care-l va doborî de tânăr.

Mai abil și mai iubit de ruși, Sturdza s-a menținut mai mult pe tron. Cu toate slăbiciunile de care toți trei domnitorii au fost învinuiți, se poate spune, obiectiv, că în timpul guvernării lor ambele principate au făcut progrese mari în domeniul economic și în domeniul cultural. S-au clădit orașe întregi, ca Brăila (privită, o vreme, de străini, ca mai frumoasă decât Bucureștii),

Alexandria (după numele lui Alexandru Ghica); s-au deschis drumuri, s-au pavat și iluminat cele două capitale. La Iași, Mihăiță Vodă a inaugurat o universitate (Academia Mihăileană) și a întreținut un teatru francez. Comerțul în ambele principate a luat avânt, ca urmare a clauzelor tratatului de la Adrianopol, care liberalizase comerțul pe Dunăre și Marea Neagră și suprimase monopolul turcesc pe cereale și vite. Atunci a început să se închege cu adevărat o burghezie românească, din negustorime și din mica boierime. O consecință neprevăzută a fost însă și imigrarea din ce în ce mai masivă în Moldova a evreilor din Galiția, Polonia și Rusia, atrași de o nouă piață comercială în stare oarecum „virgină”.

167

<Titlu> Revoluția de la 1848 în Principate — avortată în Moldova, victorioasă timp de trei luni în Muntenia. Rolul francmasoneriei

Iată-ne ajunși la revoluția de la 1848. Trebuie spus mai întâi că în toată Europa, după căderea lui Napoleon, între 1815 și 1848 se petrec modificări adânci în ordinea economică și socială. Industria ia avânt la început în Anglia, iar Franța urmează, la rândul ei, modelul englez. (Deschid aici o paranteză pentru a veni în întâmpinarea celor ce se simt umiliți că facem apel la străini pentru dezvoltarea țării noastre — născându-se astfel un complex de inferioritate, în Franța, marea Franță care avea o întârziere de câteva zeci de ani față de Anglia în privința dezvoltării industriale, statisticile arată că în 1848, momentul izbucnirii revoluției, se aflau 60 000 de „cooperanți” englezi! Francezii au avut nevoie de acești ingineri și muncitori englezi ca să înceapă să se industrializeze la rândul lor, să construiască uzine, căi ferate ș.a.m.d. Vedem deci că nu e o înjosire ca, pe măsură ce adopti metode și tehnici noi, să fii pentru un timp ucenicul unui străin.) Dezvoltarea industrială creează noi probleme grave în toate statele occidentale, în 1848 se răscoală populația pariziană împotriva regelui burghez, cum i s-a zis lui Ludovic-Filip, care nu știuse să facă din vreme reforme mai democratice și lăsase puterea capitaliștilor, de data asta de origine mai mult burgheză decât aristocratică.

Revoluția din 1789 din Franța avusese aspecte populare și momente sângeroase, dar în cele din urmă a adus la putere o altă clasă, burghezia în locul aristocrației, în 1848 asistăm la o încercare de a răsturna și burghezia de la putere, o încercare populară. Interesant este că tinerii noștri studenți de la Paris sunt entuziasmați de această revoluție populară, cu toate că în majoritatea lor erau fii de boieri; de pildă, frații Golescu, și mai cu seamă frații Brătianu se pare că au luat parte la luptele de stradă alături de populația răsculată a Parisului. Ei sunt ucenicii revoluției din Franța și o importă în țările noastre, în Muntenia și în Moldova.

168

Aici trebuie să spunem câteva cuvinte despre o problemă care nu prea se discută în cărțile noastre de istorie: rolul jucat de o societate secretă, francmasoneria, în aceste revoluții, atât în cea din 1789 în Franța, cât și în cea de la 1848, la noi. Tineretul nostru, aflat în Franța sau în alte țări occidentale, nu se putea simți atras de conservatori — prea puțin preocupați de un principat considerat provincie turcă, în schimb liberalii, doritori să răspândească ideile de democrație și libertate și în țările din răsăritul și sudul Europei, au captat interesul acestor tineri români. Ceea ce a făcut ca cei mai mulți dintre ei să se înscrie în lojile masonice.

Ce era masoneria? Este un lucru destul de greu de explicat, fiindcă multă vreme masoneria s-a acoperit cu un văl de mister, în Evul Mediu, cei care clădeau vestitele catedrale și care învățau din tată în fiu, sau de la maestru la ucenic secretele construcției, au creat niște societăți secrete pentru ca numai ei să cunoască tainele meseriei. Și pe franțuzește „franc-macon” înseamnă „zidar liber”. Ei formau companii care se plimbau în toată țara și clădeau la comandă ce li se

cerea, dar nu voiau să destăinuie decât după o ucenicie foarte lungă secretele meseriei lor. Acest cuvânt de francmason a fost preluat pe la începutul secolului al XVIII-lea de un pastor anglican care înființează o nouă societate secretă. Societatea nu avea drept scop nici zidăria, nici arhitectura, ci dărâmarea unei societăți mult prea dominate de aristocrație și de Biserica catolică. S-au născut deci, mai întâi în Anglia, apoi foarte repede s-au răspândit pe continent, societăți secrete care aveau scopul, pe de o parte, de a slăbi puterea Bisericii prea voluntare a catolicilor (care controla în mare măsură educația copiilor și avea o influență prea puternică asupra guvernelor), iar, pe de altă parte, de a distruge monopolul aristocrației asupra guvernelor. Se pare că masoneria a jucat un rol important în izbucnirea revoluției franceze de la 1789. Este o chestiune controversată, dar cred că e multă dreptate în această teză, de n-ar fi decât o singură dovadă: toate caietele de doleanțe — cerințele de reformă adresate, din toate provinciile Franței, regelui Ludovic al XVI-lea — se asemănau ca și când ar fi fost scrise de aceeași mână secretă, iar singura explicație plauzibilă este că toate au fost redactate în lojile masonice și apoi preluate de deputații Stării a Treia, care ajung la Paris.

169

Același lucru se repetă la noi în 1848. Acești tineri români care studiaseră la Paris, aproape toți (avem dovezi acum, de când s-au deschis arhivele masoneriei) au fost recrutați pentru a intra în masonerie, și au venit ca masoni la noi în țară. Revoluția de la 1848, ca și Unirea Principatelor de la 1859, a fost opera tinerilor masoni.

Adevărul trebuie spus, dacă este dovedit prin documente. Ce s-a întâmplat mai târziu? Masoneria a degenerat oarecum într-o societate de sprijin reciproc și de acaparare a puterii; extrema stângă a preluat, în mare parte, conducerea masoneriei, mai cu seamă în Franța, și au intrat în masonerie foarte mulți evrei, dornici, pe această cale, să spargă ostracizarea ce-i lovea de veacuri. Unii dintre ei, venind la noi, au încercat să forțeze țările române să acorde imediat cetățenia română evreimii care intrase după 1830 în principatele noastre, mai cu seamă în Moldova. De-atunci s-a născut un fel de reacție negativă împotriva masoneriei, o reticență a intelectualilor români, fiindcă ei au avut impresia că se încerca să li se forțeze mâna în direcții care nu mai corespundeau intereselor naționale ale momentului, așa cum le vedeau ei.

Când izbucnește revoluția la Paris, în februarie 1848, unii dintre tinerii noștri, cum sunt frații Brătianu, se află la Paris. Se întorc la noi în țară unde domneau, la București, Gheorghe Bibescu și la Iași, Mihai Sturdza, și încep să completeze pentru a răsturna aceste guverne sau pentru a impune domnitorului reforme democratice, în martie 1848 se pregătește un complot în Moldova, dar este descoperit și imediat înăbușit de Vodă Mihăiță Sturdza. Unii sunt închiși, alții reușesc să fugă în străinătate, astfel încât revoluția din Moldova este avortată de la început, în Muntenia în schimb, unde exista de altfel o burghezie mai dezvoltată decât în Moldova, tineretul revoluționar reușește să mobilizeze populația, să meargă până și la sate cu câțiva revoluționari ieșiți din păturile țărănești, cum a fost Popa Șapcă, începe o adevărată revoluție, cu proclamația de la Islaz (9 iunie 1848); se întinde apoi la București, unde impune domnitorului Bibescu o proclamație pentru a face schimbări, pentru a organiza alegeri, cerând de asemenea suprimarea boierimii etc. Vodă Bibescu, dându-și seama că exista riscul unei intervenții străine pentru a înăbuși această mișcare, după două zile abdică și pleacă în străinătate.

170

Timp de trei luni va rezista un guvern condus de acești tineri revoluționari dintre care citez câteva nume. Am pomenit deja de Ion Câmpineanu, din generația precedentă. Avem apoi pe

nepotul său, Ion Ghica, frații Golescu, Nicolae Bălcescu, Christian Teii, Eliade Rădulescu, generalul Magheru. Guvernul a încercat imediat să ia măsuri radicale. De pildă decretează libertatea țiganilor, care veacuri de-a rândul trăiseră într-o situație subalternă, jignitoare, erau maltratați, bătuți, asta explicând multe năravuri căpătate de ei. Nu este vina lor, ci a veacurilor de durere și înjosire pe care le-au îndurat. Au fost eliberați în principiu în 1848, dar după înăbușirea revoluției măsura n-a apucat să fie aplicată, începuseră însă câțiva boieri, cum au fost Ion Câmpineanu sau Mihăiță Vodă Sturdza, să-i elibereze pe propriii lor țigani; mânăstirile și-au dat seama că robia nu mai corespundea cu milostenia creștină, și i-au eliberat și ele — așa încât prin anii 1850 nu mai rămâneau decât vreo 5 000 de robi țigani în Muntenia și tot atâția în Moldova, numai robi particulari, la boieri, pentru care făceau toate meseriile prin casă, erau bucătari, lemnari, fierari, potcovari, spoitori etc. Dar și lăutari! Eliberarea lor totală n-a început decât în 1856. Pare de neînchipuit ca în veacul al XIX-lea să mai fi existat încă robi la noi, dar gândiți-vă că Statele Unite ale Americii au mai așteptat încă 6-7 ani pentru a-i dezrobi pe negri, în domeniul acesta am fost înaintea SUA!

Au apărut atunci alte dificultăți: cum să fie țiganii inserați în viața normală a țării, să devină proprietari de pământ, să practice liber meserii. Libertatea de principiu nu rezolva toate problemele.

Să ne întoarcem la momentul 1848, când s-a decretat libertatea țiganilor. Cum guvernul nu a durat decât trei luni, planurile lui au rămas literă moartă.

171

De pildă, s-au dus timp de săptămâni discuții între proprietarii de pământ (să le spunem boieri — dar nu mai erau toți boieri vechi, ci și nou îmbogățiți, târgoveți, burghezi) și țărani, în privința împrumutării. Iar aici lucrurile au fost oprite. O asemenea revoluție nu putea fi admisă de Rusia, care s-a înțeles cu Turcia, puterea suzerană, și pentru prima oară, de comun acord, au intrat în țară, rușii dinspre nord, turcii dinspre sud, și au înăbușit revoluția în septembrie-octombrie 1848. Au ocupat țara, fiecare câte o jumătate. Până și Bucureștii au fost împărțiți în două, cum a fost Berlinul împărțit, după al doilea război mondial, între ruși și occidentali. Iată deci această mare speranță a noastră înăbușită. Capii revoluției, mai toți, cei care n-au fost luați de ruși și deportați în Siberia, au putut fugi, unii în Turcia, dar cei mai mulți în Franța. Astfel a început o propagandă intensă care a schimbat în timp perspectiva guvernelor occidentale privind Principatele Române.

<Titlu> 1848 în Ardeal: ungurii și românii în tabere opuse

Trebuie să vorbim acum și despre ce s-a întâmplat în acest răstimp în Transilvania. Acolo lucrurile au stat cu totul altfel. Revoluția începuse și în Ungaria. Unii dintre revoluționarii din principate, mai cu seamă Nicolae Bălcescu, ar fi vrut să ne aliem cu ungurii, fiindcă dușmanul nostru, al tuturor, în gândul lui, era Rusia. Din păcate, ungurii, reprezentați mai ales de aristocrația lor, au avut alte scopuri naționale. Nobilimea maghiară, chiar de pe vremea Măriei Tereza, era foarte puternică și forma o mare parte din armata austriacă. Așa se explică cum a reușit revoluția ungară să țină piept austrieților timp de un an. S-a crezut chiar că vor forma o Ungarie liberă. Austrieții au continuat însă lupta contra lor, și i-au chemat în ajutor pe ruși. Între timp, românii din Transilvania ar fi spus ungarilor: noi suntem alături de voi pentru a lupta împotriva împărăției, cu condiția să ne acordați, în Transilvania, egalitate în drepturi. Ungurii n-au acceptat, ba au mers, dimpotrivă, mai departe: au proclamat în 1848 unirea Transilvaniei cu Ungaria. Până atunci, sub dominația împăratului, cu toate că puterea era în mâna Dietei maghiare, Ardealul reprezenta o unitate aparte.

Românii n-au putut admite unirea cu Ungaria — ar fi devenit minoritari în unitatea administrativă nou creată. Degeaba s-a dus Nicolae Bălcescu să discute cu Kossuth, pentru a face legătura între Kossuth și Avram Iancu, șeful revoluționarilor români. Nu s-a putut ajunge la o înțelegere, așa încât țărani români, în jurul lui Avram Iancu, au luat armele împotriva ungarilor, deci oarecum în alianță cu stăpânul de la Viena. Același lucru s-a întâmplat și cu croații, așa încât două mari minorități din împărăția austriacă, croații și românii, se aliază cu guvernul central de la Viena împotriva revoluționarilor unguri. Iar când, în fine, maghiarii înțeleg că interesul lor e să se alieze cu românii și semnează cu Bălcescu o înțelegere conform căreia acordă românilor egalitate de drepturi în Transilvania, e prea târziu. Armata rusă intră în Ardeal condusă de generalul Paskievici, iar armata ungară este nimicită. Deși înfrântă, revoluția maghiară din 1848-1849 a servit, în mod paradoxal, ungarilor. Austriecii nu i-au răsplătit pe croați și pe români care îi ajutaseră împotriva ungarilor, nu le-au acordat drepturi suplimentare, în schimb, după mai puțin de 20 de ani, văzând că această împărăție nu mai poate rezista condusă doar de austrieci, au creat în 1867 o uniune austro-ungară, adică au dat ungarilor autoritate asupra jumătății de răsărit a imperiului, ceea ce a fost o nenorocire pentru minoritățile din zona ungară. S-a reconstituit într-un fel coroana Ungariei din Evul Mediu, iar ungurii, care nici măcar nu erau majoritari în teritoriul atribuit, au avut astfel autoritate asupra slovacilor, românilor, rutenilor din Ucraina subcarpatică și asupra unei părți a croaților și sârbilor; pe când austriecii, în partea apuseană a imperiului, păstrau, în plus față de Austria propriu-zisă, Boemia (Cehia), sud-vestul Poloniei, Bucovina și o parte din Croația. Acesta a fost „compromisul” de la 1867, care a primit denumirea de „Dubla Monarhie”, cu două capitale, Viena și Budapesta, două parlamente, două guverne, numai Externele, armata și câteva administrații fiind comune. Pentru românii transilvăneni a fost o nenorocire, fiindcă maghiarii deveniți stăpâni au încercat să maghiarizeze prin tot felul de mijloace populațiile minoritare.

Aici aș mai deschide o paranteză. Am spus deja că, după pacea de la Adrianopol, evreii imigrează cu zecile de mii în Moldova. Un fenomen asemănător se petrece la aceeași epocă în Ungaria. Reacțiile românilor și ungarilor vor fi însă diferite. La noi nu exista o burghezie, iar reacția a fost, așa-zicând, aceea a unei scoici care se închide. Noi vorbeam românește, ei vorbeau idiș, iar timp de zeci de ani românizarea lor a decurs foarte lent. Așa se face că, la mulți dintre români, a apărut sentimentul că exista un corp străin în țara lor. Ungurii, în schimb, au avut dibăcia să-i maghiarizeze pe evrei și să le acorde imediat cetățenia. Explicația ține de interesul lor național. La recensământ, doar adăugând populația evreiască celei maghiare, au ajuns ungurii să fie majoritari în propria lor țară. Rezultatele acestor reacții diferite se simt și azi. Deși în ultimul război mondial ungurii i-au predat nemților pe evreii lor, care au ajuns să fie exterminați în camerele de gazare, totuși, în mare parte, evreimea internațională simpatizează mai curând cu Ungaria decât cu România.

<Titlu> Principatele între 1848 și 1859. Preliminariile Unirii. Războiul din Crimeea (1854-1856)

Să ne întoarcem la Muntenia și Moldova după momentul 1848. Iată amândouă țările ocupate de ruși și de turci timp de câțiva ani. Guvernul revoluționar n-a durat deci decât trei luni și s-a instalat un regim de genul celui din epoca Regulamentului Organic, însă diaspora română de la 1848, atât la Constantinopol, cât și la Paris, a jucat un rol decisiv, iar când, în 1854,

izbucnește un nou război în Balcani (pe care l-a declanșat Rusia, sub pretextul apărării unor drepturi ale creștinilor din Palestina), puterile occidentale, în special Anglia și Franța, nu mai acceptă să lase Rusia să se extindă în Balcani și să închidă eventual strâmtoările de la Constantinopol.

174

Și iată că izbucnește războiul unei coaliții — Anglia (regina Victoria), Franța (Napoleon al III-lea) și Piemontul (nucleul viitorului regat al Italiei), în alianță cu Turcia — împotriva Rusiei. Rușii sunt obligați să evacueze Principatele pe care le ocupaseră; Principatele sunt ocupate în schimb de Austria, care se declară neutră, iar războiul se poartă în Rusia, în peninsula Crimeea, unde flota franco-engleză debarcă trupe. Luptele durează doi ani (1854-1856) și sunt foarte grele pentru aliați, dezavantajați de marea distanță față de bazele lor — apoi, în afara turcilor, ostașii coaliției nu prea știau de ce se bat atât de departe de patrie. Apar și grave epidemii, iar sistemul sanitar e aproape inexistent. (Crucea Roșie se va naște câțiva ani mai târziu, din inițiativa unui tânăr elvețian, Henri Dunant, îngrozit de spectacolul văzut în cursul altui război dus de Napoleon al III-lea, în 1859, de data asta împotriva Austriei, pentru unificarea Italiei.)

Spre norocul aliaților, între timp moare țarul Nicolae I, iar succesorul lui, Alexandru al II-lea, este mai înțelegător, își dă seama că n-are interes să continue războiul foarte costisitor cu aceste două mari puteri occidentale și încheie pace la Paris, în 1856, unde, pentru prima dată, de veacuri, Rusia cedează teritorii. Puterile occidentale îi silesc pe ruși să restituie sudul Basarabiei principatului Moldovei. Iar aceasta nu pentru a face dreptate țărilor române, ci pentru a împiedica Rusia să controleze gurile Dunării. Paradoxul face ca noi să fi căpătat numai cele trei județe din sudul Basarabiei unde românii erau minoritari, pentru că timp de veacuri otomanii aduseseră acolo turci și tătari. Partea cu populație majoritar românească a Basarabiei, adică centrul și nordul, rămânea Rusiei.

Unirea Principatelor (1859)

Este totuși un moment favorabil țărilor noastre, fiindcă Rusia cedează, iar reprezentanții marilor puteri se întrunesc la Paris în 1858 și hotărăsc să permită Principatelor Române să se unească (propaganda tineretului nostru în Occident aducea acum roade), însă cu condiția să aibă doi domnitori și numai câteva instituții comune la Focșani; era o combinație federală destul de ciudată.

175

Dar noi am știut să profităm de această ocazie. Tot prin hotărârea occidentalilor se organizează în Muntenia și Moldova două așa-numite adunări ad-hoc, pentru alegerea domnitorului. Din păcate, alegerile sunt truate în Moldova de caimacam (caimacam însemna pe turcește locțiitor domnesc numit de sultan), Nicolae Vogoridi, un fanariot de origine bulgărească. Românii se plâng lui Napoleon al III-lea al Franței care, cu greu, o convinge pe regina Victoria a Angliei să facă presiuni asupra sultanului ca alegerile să fie anulate. Sultanul acceptă, sub presiunea militară a Franței și Angliei, și alegerile reîncep în Moldova, iar de data aceasta dau o majoritate covârșitoare unioniștilor.

Iată-ne în ianuarie 1859: alegeri mai întâi la Iași, apoi la București. E aici un exemplu minunat de inteligență a clasei noastre politice de-atunci. Cei de la Iași, după multe tergiversări, aleg pe un om aproape necunoscut, colonelul Alexandru Ioan Cuza. S-a scris în anumite cărți că a fost ales fiindcă era și el mare mason. Am consultat persoanele cele mai competente care au căutat prin documentele masoneriei de la Paris, deschise recent (s-a căutat de pildă în loja care fabrica, așa-zicând, pe masonii români). Cuza n-a fost găsit, așa încât îmi cer și eu iertare

pentru că, într-o carte franceză, am repetat același lucru pe care l-am citit într-o carte de istorie a masoneriei. Nu s-a dovedit până acum că ar fi fost mason Cuza. Dar un lucru este cert, tinerii unioniști care i-au propus candidatura și care l-au votat erau, mai toți, masoni. El a fost creația masonilor la început. Vom vedea mai târziu că tot masonii l-au răsturnat după șapte ani!

Iată-l pe Alexandru Ioan Cuza, domnitor al Moldovei, la 5 ianuarie 1859. Ce vor face bucureștenii? Aici, după cum am spus, încă de la 1848 exista și o mișcare populară în mâna revoluționarilor, ca de pildă frații Brătianu, care văzuseră cum se face o revoluție la Paris și știau să apeleze la mase. Poporul manifestă violent și silește parlamentul la 24 ianuarie/5 februarie 1859 să-l aleagă tot pe Alexandru Ioan Cuza, domnitorul Moldovei.

176

Am pus astfel Europa în fața unui fapt împlinit: alegerea aceluiași domn în cele două principate. A fost nevoie de vreo trei ani de discuții diplomatice grele și de ajutorul lui Napoleon al III-lea, un fel de naș la făurirea României, pentru a se admite, în fine, că avem un singur domnitor, cu condiția ca situația să dureze numai pe timpul domniei lui, de șapte ani. După vreo trei ani ni s-a permis ca această țară, care se numea la început „Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei”, să se numească „România”. Numele țării noastre este deci recent. De la numele de român am fabricat în 1862 un nume: România. De asemenea în epoca aceea, deja din 1848, se alege steagul — de fapt un amestec al unor steaguri mai vechi ale voievozilor din Muntenia și Moldova. Albastru, galben, roșu a devenit steagul țării noastre, sper, pentru totdeauna.

<Titlu> Domnia lui Cuza

Deși nu era pregătit să fie domn, iar alegerea sa a părut mai curând surprinzătoare, Cuza s-a dovedit un domnitor remarcabil. De o bunătate și de o cinste rare, în scurta sa domnie de șapte ani a adus în România mari reforme, întâi de toate a încercat să facă un lucru la care se opunea statul rus (care în general favoriza bisericile din Orient): secularizarea bunurilor mănăstirești. Cu veacurile, domnitorii români, și mulți dintre boieri, credeau că se împacă de-a pururi cu Dumnezeu, înainte de moarte, făcând daruri mari bisericilor de la muntele Athos, de la Locurile Sfinte din Palestina sau de la Sfânta Ecaterina din Egipt, la Muntele Sinai. Și încetul cu încetul s-a ajuns la situația în care o șeptime din pământul arabil al țării, sub formă de moșii ale unor mănăstiri zise „mănăstiri închinată” (Sfântului Munte, de pildă), era dedicată acestor mănăstiri străine care avuseseră cu vremea, din epoca fanariotă, dreptul să trimită un egumen de-al lor la fiecare mănăstire pentru a ține socotelile și a veghea ca, după ce se păstrau cele de folosință traiului călugărilor locului, tot restul, venitul agricol al acestor imense întinderi de pământ, toți banii aceia să plece la Muntele Athos, în Palestina sau în Egipt.

177

Demult se spunea în cercurile mai înaintate și mai liberale că e inadmisibil ca atâta parte din averea țării să plece an de an în străinătate, chiar pe motive religioase. Se încercase o primă dată oprirea acestei „hemoragii”, imediat după revoluția de la 1821 (administrator al bunurilor mănăstirești fusese atunci, în Moldova, tatăl lui Vasile Alecsandri); dar, după puțini ani, sub presiunea guvernului rus, ai noștri au trebuit să renunțe. Acum însă, sub Alexandru Ioan Cuza, cu Mihail Kogălniceanu ca prim-ministru, se ia această hotărâre în ultimele zile ale lui decembrie 1863, profitându-se de faptul că la acel moment, ca urmare a războiului din

Crimeea, Rusia nu mai este aceeași mare putere nestăvilită: parlamentul votează Legea secularizării bunurilor mănăstirești — am zice astăzi „naționalizarea”. Bineînțeles că mănăstirile străine, lovite de această măsură, precum și toți grecii de la Athos și de aiurea, au protestat, au asmuțit pe ruși și toate marile puteri, dar guvernul lui Cuza n-a cedat. S-au dus tratative ca să-i despăgubim în bani, punând la dispoziție o sumă de 50 de milioane de franci-aur — sumă destul de importantă la acea vreme — dar „târgul” a fost respins cu obstinație, așa că în cele din urmă nu s-a plătit nimic. (Foștii beneficiari nu ne-au iertat nici azi. Când am fost eu însumi la Muntele Athos, mi s-a spus, din surse de toată încrederea, că și astăzi egumenii greci mai trag nădejde că li se vor restitui bunurile „mănăstirilor închinată”, pe care, chipurile, „le-am furat” acum 150 de ani!)

Secularizarea n-a lovit însă numai bunurile mănăstirilor închinată, ci toate bunurile mănăstirești și bisericesti din țară, ceea ce a avut consecințe grave asupra independenței Bisericii. Preoții și monahii de ambele sexe s-au găsit dintr-o dată salariați de stat. Și mai grav: s-au luat atunci măsuri guvernamentale ținând de canoanele Bisericii, ca de pildă fixarea unei vârste minime pentru intrarea în călugărie, care a fost rezervată de-atunci numai bătrânilor și invalizilor — măsuri cu caracter vădit anti-clerical, probabil de inspirație masonică.

Secularizarea i-a permis lui Cuza să procedeze la o primă distribuire de pământuri țăranilor, nu însă înainte de a fi silit — ca să treacă Legea agrară — să dizolve parlamentul.

178

S-au împărțit atunci vreo 2 milioane de hectare la peste 500 000 de familii de plugari. Cum însă cu vremea s-a înmulțit populația rurală, iar lotul de pământ ce se dăduse fiecărei familii era în orice caz prea mic, situația țăranimii n-a fost ameliorată substanțial de reforma lui Cuza. Mai importantă, din punctul de vedere al consecințelor, a fost adoptarea codurilor moderne în legislația românească. Luând ca exemplu în mare parte Franța și Belgia, s-au elaborat coduri moderne: cod civil, cod penal, precum și legi privind învățământul modern, alfabetul latin etc. Poate că nu toată lumea știe că de-abia din 1863 se scrie la noi în țară cu caractere latine, înainte scriam la fel ca bulgarii, sârbii sau rușii, cu litere chirilice, ceea ce dădea impresia în Occident că eram un popor din altă familie decât cea neo-latină. Demult se vorbea de o schimbare de alfabet, însă bătrânii nu voiau să învețe un nou alfabet. S-a procedat așadar treptat în timpul domniilor lui Mihai Sturdza și Grigore Ghica în Moldova, și Alexandru Ghica, Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei în Muntenia: s-au introdus cu încetul litere latine printre literele chirilice în actele publice și prin publicații timp de peste 20 de ani. I s-a zis mai târziu, oarecum ironic, „alfabetul de tranziție”. Obiceiurile vechi nu se leapădă cu una cu două! Sub Cuza Vodă s-a luat hotărârea definitivă și s-a adoptat alfabetul latin și la noi — ortografia fiind schimbată de mai multe ori până azi.

O altă hotărâre de mare însemnătate s-a luat sub domnia lui Cuza: alegerea capitalei Munteniei, București, drept capitală a Principatelor Unite, în primii trei ani după dubla alegere a lui Cuza, fuseseră două guverne deosebite, la Iași și la București. Dar când Principatele Unite s-au prefăcut în „România”, cu un singur guvern, trebuia și o singură capitală. Oamenii noștri politici de atunci, atât de înțelepți și de îndrăzneți, n-au avut totuși curajul — politic și mai cu seamă economic! — de a crea o nouă capitală în orașelul-graniță Focșani. Și au ales deci Bucureștii.

179

De ce? Mai întâi fiindcă București era un oraș mai mare, de două-trei ori mai populat decât Iașii; era un centru comercial mai important, între Turcia și Austria, decât Iași, aflat într-o

poziție excentrică, în fine, și mai cu seamă (uitați-vă pe hartă), de când pierduserăm Moldova dintre Prut și Nistru, lașul, care înainte se afla cam în mijlocul Moldovei, acum se afla la doar 15 kilometri de granița rusă — cum este și astăzi față de granița cu noua „Republică Moldova”. Bucureștiul era deci mai departe de Rusia, puterea de care ne temeam.

<Titlu> Detronarea lui Cuza

Dacă această domnie de șapte ani a lui Cuza a fost atât de înțeleaptă și de benefică cum am spus, vă veți întreba „dar de ce a fost răsturnat?”, „de ce a fost adus un domn străin?”. Aici trebuie să dau câteva explicații. Mai întâi, exista totuși în țară o partidă care găsea că reformele lui Cuza veneau prea repede, că nu eram pregătiți să acceptăm toate aceste legi în stil occidental; apoi unii mari proprietari s-au temut că va merge mai departe cu împărțirea pământurilor către țărani; pe urmă, viața privată a principelui Cuza era criticată. Dar, mai cu seamă, de multe zeci de ani intrase în mentalitatea acestor șefi politici pe care i-am avut în veacul trecut, că țara noastră nu va căpăta un statut de țară cu adevărat liberă, independentă și de stil occidental decât în ziua când va avea un rege sau un principe dintr-o dinastie străină, pentru a înceta luptele dintre diversele familii mari de la noi, între Ghica sau Bibescu, Cantacuzino sau Mavrocordat. Și dorința de a avea un principe străin era unul din punctele care apărea nelipsit în doleanțele pe care ai noștri le prezentau marilor puteri ca să explice care erau năzuințele poporului român.

Cuza se angajase să nu stea în scaun decât șapte ani și să favorizeze alegerea unui domn străin. Se împlineau acum șapte ani, iar Cuza nu făcuse aparent nici un gest, nici un pas către găsirea și alegerea unui domn străin. Acesta a fost argumentul major pentru care oameni politici din tabere diferite au făcut un fel de coaliție, lucru care a mirat pe toată lumea.

180

S-au apropiat conservatorii cei mai de dreapta (pentru a vorbi în termeni moderni) de liberalii cei mai de stânga (frații Brătianu și C. A. Rosetti) și li s-a spus, în mod peiorativ, „monstruoasa coaliție”. Adevărul este că această coaliție a fost realizată de masoni. S-a creat chiar o lojă masonică specială pentru răsturnarea lui Cuza, în care au intrat și conservatori și liberali, și s-a pregătit o lovitură de stat cu complicitatea comandanților unor unități militare, în noaptea de 11/23 februarie 1866, au pătruns în palat un grup de ofițeri cu pistolul în mână și l-au silit pe principele Cuza să-și semneze abdicarea. Cuza s-a purtat extrem de elegant, a iscălit, a plecat a doua zi spre Austria și niciodată n-a făcut vreo plângere sau vreo încercare de revenire, repetând mereu că și el dorise venirea unui principe străin. A murit în exil, relativ tânăr, în 1873.

<Titlu> Cum s-a ales un domn străin în 1866

Guvernul provizoriu, grabnic constituit a doua zi sub președinția lui Ion Ghica (omul de la 1848, apoi de mai multe ori prim-ministru pentru scurtă vreme, căci nu știa să fie om de partid; iar la bătrânețe s-a revelat, în scrisorile lui către Vasile Alecsandri, ca unul dintre marii noștri prozatori), oferă coroana României principelui Filip de Flandra, al doilea fiu al regelui Belgiei, care însă refuză. Nu-l interesa să domnească peste o țară din Răsăritul Europei, încă vasală a Turciei! Ne aflăm deodată într-o situație dramatică: „puterile garante” care nu consimți-seră Unirea din 1859 decât pentru durata domniei lui Cuza, puteau profita de ocazie ca să denunțe acordul — se știa că nici Turcia, nici Austria, nici Rusia nu vedeau cu ochi buni eventuala instalare în România a unei dinastii străine. Ion Ghica trimite atunci grabnic la Paris, ca „agent al guvernului provizoriu”, pe Ion Bălăceanu pentru a-i cere lui Napoleon al

III-lea un principe străin. Bălăceanu e ales fiindcă-l întâlnise odată pe împăratul Franței pe câmpul de război de la Solferino, în 1859, trimis fiind de Cuza. Iată versiunea lui Bălăceanu. (Vă povestesc aici un lucru încă inedit, pe care îl cunosc din memoriile lui Bălăceanu, care, din diverse motive, n-au fost încă publicate, iar eu am avut norocul să obțin o copie de la o nepoată a lui Bălăceanu, o baronesă franțuzoaică, decedată între timp.)

181

Ministrul francez de externe îl primește pe Bălăceanu foarte rece: „Cine-i acest agent al unui guvern revoluționar care a răsturnat pe un protejat al împăratului? Nu vrem să-l primim.” Bălăceanu reușește, prin manevre de culise, să fie totuși primit de împărat, îi cere mai întâi iertare pentru răsturnarea lui Cuza, explicându-i motivele, și îi spune apoi: „Maiestate, românii vă cer să ne dați un domn.” Napoleon al III-lea, luat prin surprindere, a cerut răgaz să se gândească. A solicitat pe doi dintre mareșalii lui, care au refuzat. Trec peste amănunte. Săptămânile se scurgeau în disperare. Bălăceanu cerea sfaturi în dreapta și în stânga. După sugestia unui ziarist de origine italiană, Ubinini, mare simpatizant al românilor — scrisese articole și cărți în favoarea cauzei noastre —, merge s-o vadă pe „Madame Cornu”, soția unui pictor francez, fata unei foste cameriste a mamei împăratului — copilărise cu acesta, când erau în exil. Republicană fiind, era supărată acum că Napoleon al III-lea se proclamase împărat! — dar păstrase cu el legături prietenești, ca acelea din copilărie, care nu se sting. Doamnei Cornu, după o vreme, i-a venit ideea să-l propună pe tânărul Carol de Hohenzollern, nu fiindcă era rudă (foarte depărtată) cu regele Prusiei Wilhelm de Hohenzollern, viitor împărat al Germaniei, ci fiindcă se întâmpla a fi nepotul lui Napoleon al III-lea pe linie maternă! Cele două bunici ale lui Carol erau franțuzoaice și rude apropiate cu familia lui Napoleon. Doamna Cornu s-a dus la Napoleon al III-lea și i-a zis: „Maiestate, de ce nu-l propuneți pe nepotul dumneavoastră Carol de Hohenzollern, care-i locotenent în armata prusacă?” Napoleon al III-lea a primit această idee cu toate că miniștrii lui nu erau de acord să se propună un neamț, dar lui Napoleon al III-lea i-a plăcut foarte mult ideea de a propune o rudă a lui, și l-a îndemnat pe Bălăceanu să ia legătura cu familia Hohenzollern și cu cancelarul Prusiei, Bismarck. A venit apoi Ion Brătianu, șeful partidului liberal, și de asemenea a insistat pe lângă familia Hohenzollern, care la început nu prea era dispusă să accepte propunerea.

182

Când zic familia, mă refer la tatăl principelui Carol — căci la ei domnea încă un sistem patriarhal; iar tânărul locotenent de 26 de ani stătea pe un taburet la picioarele tatălui său când s-a dus Bălăceanu să-l vadă pe bătrânul prinț Anton de Hohenzollern. În sfârșit, acesta convine să-l trimită pe Carol în România, unde avusese loc un plebiscit pentru ca tot poporul să-l accepte. A urmat o adevărată aventură a sosirii în România, fiindcă ne găsim într-un moment de extremă tensiune între Prusia și Austria (care nu devenise încă Austro-Ungaria). Era cât pe ce să izbucnească războiul — care a și izbucnit câteva zile mai târziu. Carol de Hohenzollern nu îndrăznea să vină pe față în România, traversând toată împărăția austriacă, fiindcă risca să fie arestat. Atunci, sub un nume fals, a luat un pașaport elvețian și, însoțit de un prieten și de nepotul lui Bălăceanu (stagiar într-o școală militară în Franța), s-a urcat pe un vapor care călătorea pe Dunăre (pe vas se găsea și Ion Brătianu) și a ajuns în țară la 10 mai 1866.

Iată-ne deci cu un domnitor de origine străină, rudă îndepărtată a regelui Prusiei, rudă mai apropiată cu împăratul Franței. De-acum istoria României intră într-o nouă fază.

<Titlu> Ce este monarhia

Pe cei care nu înțeleg de ce e nevoie de monarhie, și mai cu seamă de ce e nevoie de un monarh de origine străină, îi invit pur și simplu să privească harta Europei și să urmărească toate monarhiile care mai există astăzi: aproape nici una nu este originară din țara unde domnește. În Spania avem un Bourbon de origine franceză, în Anglia și în Belgia regii sunt de origine germană, în Suedia sunt de origine franceză, în Norvegia de origine daneză; numai în Danemarca mi se pare că regii sunt de origine daneză — fără a ține seama că, la fiecare generație, prin căsătorie se înrudesc cu familii domnitoare străine. Vedeți deci că nu are importanță originea, fiindcă, o dată ce regii preiau puterea, țara devine un fel de moșie a lor și, în scurt timp, devin mai patrioți decât autohtonii.

183

Pentru a da un exemplu a contrarior, singura țară din Europa noastră contemporană care avea o monarhie autohtonă a fost Iugoslavia, cu un rege sârb — și nu i-a purtat noroc. Acest rege sârb, în loc să-și respecte cuvântul dat în 1918 când s-a creat „Regatul sârbilor, croaților și slovenilor”, l-a transformat într-un „regat al Iugoslaviei” aflat, în exclusivitate, în mâna sârbilor. Dacă ar fi fost un rege de origine străină, ar fi știut să țină echilibrul între sârbi, croați, sloveni, bosniaci musulmani, albanezi, într-un cuvânt, între toate popoarele conlocuitoare. Iată deci explicația pentru care era un lucru normal în veacul trecut să ai un domn de origine străină, care însă știa să apere interesele noii sale țări ca și cum ar fi fost țara lui de origine.

<Titlu> Carol I domnitor

La numai patru ani de la urcarea pe tronul României a lui Carol I, izbucnește războiul între Prusia și Franța. Or, el, deși rudă cu Napoleon al III-lea, era totuși neamț, crescut în Germania, fost ofițer prusac — și în sufletul lui a ținut partea Germaniei. Cum românii simpatizau cu Franța, s-au ivit atunci fel de fel de mișcări ostile, a apărut o tendință foarte serioasă de răsturnare a lui Carol. Simpatia pentru împărăția germană, principele mai întâi, apoi regele Carol a purtat-o toată viața și a împins țara noastră către o înțelegere cu Germania și cu Austro-Ungaria.

Trebuie să constatăm că această lungă domnie de 48 de ani, cea mai lungă din istoria României, cu un an mai lungă decât a lui Ștefan cel Mare, ne-a fost benefică, în acest răstimp, țara noastră a făcut un salt înainte uimitor. Poate că, dintre toate țările moderne, numai Japonia a făcut un salt comparabil cu cel al României de la mijlocul veacului trecut și până la primul război mondial. Din punct de vedere economic s-au făcut progrese uriașe, dar, bineînțeles, nu se putea ca într-o singură generație să ajungem la nivelul țărilor occidentale. Mai toate căile ferate de la noi datează de pe vremea regelui Carol. S-au construit șosele, au apărut uzine, a început exploatarea petrolului; am fost a doua țară din lume, după SUA, în privința industriei extractive a petrolului.

184

În planul politicii interne, regele Carol a fost iscusit, a știut să păstreze echilibrul între cele două mari partide care s-au creat, Partidul Liberal (al Brătienilor) și Partidul Conservator — echilibru politic asemănător celui din Anglia. Votul nu era universal, ci cenșitar — numai cei ce plăteau impozit erau admiși să aleagă — sistem care ne apare azi ca nedemocratic, dar nu trebuie uitat că acest sistem funcționa aproape peste tot în Europa, cu deosebirea că la noi era mai restrictiv din cauza gradului de analfabetism și a concentrării bogăției în anumite straturi

ale societății. Apoi electoratul nu era încă educat, nu înțelegea că de el depindea schimbarea, așa încât, la fiecare alegere, partidul desemnat de rege pentru a forma guvernul obținea majoritatea în alegeri. Regele Carol, după împrejurări, a reușit să mențină alternanța: 3-4 ani un partid, 3-4 ani celălalt. O singură dată au stat liberalii la putere aproape 12 ani (1876-1888), cu Ion Brătianu ca președinte — în afară de o întrerupere de două luni, când s-a aflat în fruntea guvernului fratele lui, Dumitru Brătianu. Ion Brătianu, fără îndoială cel mai mare om politic al nostru din veacul al XIX-lea, a adus cele mai importante înnoiri din punct de vedere economic — sistemul bancar, sistemul industrial, toate acestea datează din vremea președinției lui.

<Titlu> Războiul de independență (1877)

În 1876 se ivesc în Peninsula Balcanică mișcări ale populațiilor creștine împotriva dominației turcești, în Muntenegru, în Bulgaria, în Serbia, iar toate mișcările sunt reprimare în mod sălbatic de turci. Europa este indignată de aceste masacre, dar nu reacționează decât o singură țară, care avea întotdeauna interesul să intervină în Balcani luând ca pretext aceste revolte, și anume Rusia, în primăvara lui 1877, Rusia ne dă un adevărat ultimatum: „vom trece prin țara voastră ca să atacăm Turcia”.

185

Principele Carol, primul său ministru Ion Brătianu și ministrul de externe Mihail Kogălniceanu se găseau într-o dilemă. S-au sfătuit și și-au dat seama că nu pot decât accepta această trecere a rușilor, cerându-le în schimb, dacă ne luau ca aliați, ca noi să căpătăm independența față de Imperiul Otoman. La început, rușii au fost disprețuitori, „n-avem nevoie de armata voastră, noi vă promitem că nu ne atingem de granițele voastre când trecem prin România”. Și a început să se scurgă marea armată rusă prin țara noastră.

Rușii au trecut Dunărea, însă după câteva săptămâni s-au izbit de o rezistență turcă atât de dârză, mai cu seamă la cetatea Plevna (pe bulgărește, Pleven), apărată de un general turc de valoare, Osman Pașa, încât în cele din urmă ne-au cerut să trecem Dunărea cu mica noastră armată de 35 000 de oameni, care începuse să fie bine organizată deja de pe vremea lui Cuza de către generalul Ion Florescu, iar acum era comandată de acest domnitor, fost ofițer în armata prusacă. Și, rețineți acest lucru, este prima oară că principatele noastre, care începând cu vremea lui Mihai Viteazul fuseseră silite să aibă doar ostași mercenari și să nu mai participe direct la nici un război (în afară de aventura lui Dimitrie Cantemir din 1711), este prima dată după sute de ani când putem să ne afirmăm prezența militară și mândria națională. Războiul din 1877 reprezintă deci revenirea românilor pe plan european într-un război internațional. Și s-a luptat atât de curajos armata noastră, încât independența, pe care am proclamat-o chiar în ajunul intrării noastre în război (la 9 mai 1877), a trebuit să ne fie recunoscută după ce Turcia a capitulat.

Înaintarea rușilor către Constantinopol după căderea Plevnei este atât de rapidă, încât Turcia capitulează, iar în orașelul Sân Stefano de pe malul Mării Marmara (azi Yeşilkoy) se semnează un prim tratat între ruși și turci, prin care se crea o Bulgarie mare, de la Dunăre la Marea Egee, și se prevedea un drept al rușilor de intervenție în toate treburile creștinilor din Imperiul Otoman. La vestea acestui tratat între turci și ruși, marile puteri europene s-au speriat.

186

Bismarck, cancelarul noului imperiu german, omul cel mai influent din Europa după ce Prusia

învinse Franța în 1870-1871, convoacă un congres internațional la Berlin, neadmițând această pace directă între Turcia și Rusia. Și are loc (iunie-iulie 1878) un congres internațional care încearcă să mărginească libertatea fiecărei mari puteri de a face orice, în caz de victorie, împotriva altei puteri. La acest congres de la 1878 sunt invitați și românii, dar sunt „ținuți în anticameră”. Ion Brătianu și Kogălniceanu nu au fost admiși în sala unde s-a discutat decât o dată, ca să expună punctul de vedere al țării. La discuții au participat numai reprezentantul Rusiei, prințul Gorceakov, cel al Turciei, apoi Bismarck, inițiatorul congresului, Disraeli, primul-ministru britanic, ministrul de externe francez Waddington și reprezentantul Austro-Ungariei, contele Andrâssy (la puțini ani după ce se crease dubla monarhie austro-ungară, ministrul de externe al acestei monarhii era un mare aristocrat ungar). Deci iată marile puteri întrunite în 1878 la Berlin ca să-i silească pe ruși să revină, să se modifice tratatul inițial de la Sîn Stefano și să nu se creeze o mare Bulgarie până la Marea Egee (o Bulgarie „clientă” a Rusiei!). Noi, românii, ceream, bineînțeles, să ni se recunoască independența și să nu ni se ia din nou sudul Basarabiei, cum voiau rușii.

Dar iată că marile puteri, mai cu seamă la îndemnul cancelarului Bismarck, care era în termeni foarte buni cu un mare bancher evreu din Germania, condiționau recunoașterea independenței de acordarea cetățeniei române tuturor evreilor din țară, în bloc. Ion Brătianu și Kogălniceanu n-au vrut să accepte această condiție, conșiderând că masa de imigranți a evreilor din Moldova, relativ recent sosită, nu era încă destul de asimilată și, în orice caz, reprezenta în gândul lor, dacă primea egalitatea de drepturi, o piedică pentru dezvoltarea burgheziei române autohtone. (Am spus mai sus cum au reacționat ungarii, și mă întreb acum dacă n-am fi făcut mai bine să urmăm exemplul lor!) Reprezentanții noștri n-au cedat, acceptând doar ca evreii să poată fi naturalizați individual, de la caz la caz.

187

S-a adoptat deci un articol cam ambiguu, iar Brătianu și Kogălniceanu s-au întors în țară fără a avea certitudinea că independența noastră va fi recunoscută. Din fericire, același Ion Bălăceanu despre care am pomenit mai sus, fiind trimisul nostru la Viena, a reușit să obțină recunoașterea guvernului austro-ungar, care avea interesul de a fi primul a avea legături politice și comerciale cu România. Austro-Ungaria a fost deci întâia țară care a recunoscut independența României, și încetul cu încetul celelalte puteri s-au văzut obligate să recunoască la rândul lor independența, cu toate că nu îndeplineam ad litteram condițiile pe care ni le pusese Congresul de la Berlin. Vedeți ce greu ne-am născut noi ca stat, ce lupte diplomatice a trebuit să ducem, după ce ne bătuserăm în război pentru a ne cuceri independența.

La Berlin, în 1878, nu s-a discutat numai despre acordarea independenței României, s-a vorbit, bineînțeles, și despre granițele țării.

Rușii au insistat să recapete sudul Basarabiei, care ne fusese acordat în urma păcii de la Paris din 1856, pentru a se afla din nou la gurile Dunării, iar în compensație ni se dădea Dobrogea, care de fapt, de sute de ani, nu mai aparținea principatului Munteniei. Brătianu și Kogălniceanu au fost indignați de pierderea Basarabiei de sud, dar n-au avut nimic de făcut. A trebuit să cedăm în fața presiunii marilor puteri, deci în 1878 pierdem pentru a doua oară sudul Basarabiei, în schimb dobândim cele două județe din Dobrogea, cu portul Constanța, provincie unde populația românească nu se mai găsea decât pe malurile Dunării, înspre mare și spre sud fiind majoritari turcii, tătarii și bulgarii. A început, încetul cu încetul, repopularea Dobrogei.

188

<Titlu> Capitolul 6

<Titlu> România contemporană
<Titlu> Carol I, rege al României

Trei ani după 1878, în 1881, principele Carol ia titlul de rege — fapt acceptat de toate puterile, ceea ce ne ridică, din punct de vedere protocolar, la rang de egalitate cu celelalte monarhii din Europa. Este un moment crucial pentru statutul nostru internațional.

În ciuda imperfecțiunilor sistemului de vot cenzitar, despre care am vorbit, s-a ajuns la un regim destul de echilibrat, liberalii guvernând mai mult decât conservatorii, dar regele Carol a fost destul de iscusit pentru a ști când era momentul să-i înlocuiască pe liberali și să dea din nou puterea conservatorilor, sau invers. Iată câteva nume de politicieni care merită reținute: printre liberali trebuie negreșit să-i cităm pe Ion C. Brătianu și pe C. A. Rosetti care, cu toate că purta un nume ilustru, era foarte la stânga, de fapt era republican, nu îndrăznea s-o spună deschis, dar știm din scrisorile lui și din anumite mărturii că ar fi preferat republica. După moartea lui I. C. Brătianu, președinte al Partidului Liberal a fost un Sturdza, deci un om provenit din marea boierime, dintr-o familie care dăduse doi domni Moldovei, în Partidul Liberal n-au fost deci numai burghezi, cum s-a spus multă vreme, au fost și boieri, sau boiernași. Dar, în general, e drept să se spună că Partidul Liberal a favorizat burghezia născândă, adică a reprezentat partidul celor care voiau să se îmbogățească făcând din România o țară mai modernă, cu industrii și cu un comerț mai dezvoltat, pe când Partidul Conservator era susținut mai mult de marii proprietari agricoli. Printre președinții Partidului Conservator trebuie să-l cităm pe Lascăr Catargi (un bulevard din București îi poartă numele). Trebuie să recunoaștem că a fost un excelent guvernant și că, după ce liberalii luau câteodată măsuri prea pripite de modernizare a țării, venea un guvern conservator și, printr-o administrare mai severă, stabilizea situația.

189

Lascăr Catargi a rămas un model de om integru și bun organizator. Despre el se povestește că regele Carol îi cere odată să ia nu știu ce măsură pe care Catargi nu o găsea potrivită, iar atunci, cu accentul lui moldovenesc, Catargi răspunde: „Aiasta nu se poate, maiestate!” (Aș fi vrut să i se fi spus la fel și lui Ceaușescu, din când în când, de către oamenii care erau sub ordinele lui. Pe vremea aceea oamenii noștri politici aveau mai mult curaj.) Mai citez printre șefii conservatori pe marele moșier Gheorghe Cantacuzino, zis „Nababul”, pe generalul Mănu, pe Petre Carp și, mai târziu, pe Titu Maiorescu, marele critic literar, cel care crease Junimea, în fine un conservator mai democrat, Take Ionescu, care va juca un rol însemnat în timpul primului război mondial și imediat după; vedeți deci că exista și atunci un amestec al intelectualilor de seamă în politică. Și Maiorescu, și Eminescu, și Caragiale au fost conservatori!

În schimb, ideile socialiste își fac o apariție mai timidă în publicistică sau prin agitație socială, și aproape nulă în Parlament, în afară de integrarea în Partidul Liberal a unor personalități cu opțiuni categoric socializante, într-o țară cu o industrie abia incipientă, deci cu o clasă muncitoare urbană foarte redusă, socialismul de inspirație marxistă nu putea pătrunde decât încet și marginal, și era de altfel în concurență cu un curent zis „poporanist”, partizan mai mult al dezvoltării unei agriculturi mici și mijlocii, în această privință, numele a doi teoreticieni și luptători politici, ambii veniți din Rusia, sunt de reținut: „poporanistul” Constantin Stere, mic boier basarabean — care va juca un rol politic și după război —, și marxistul, spirit ascuțit, Dobrogeanu-Gherea.

Disputa între partizanii unui efort axat pe dezvoltarea industriei ca imperativ absolut în vederea intrării României în rândul națiunilor moderne, și cei care puneau accentul pe ocrotirea agricultorilor mici și mijlocii (care a dus la formula ușor ironică: „România e o țară

eminamente agricolă!") s-a dus nu numai la nivel doctrinar, dar și, într-o oarecare măsură, la nivel parlamentar, între cele două mari partide, conservatorii favorizând mai mult latura agricolă — întâlnindu-se, paradoxal, pe acest teren cu populaștii și viitorii țărâniști, pe când liberalii erau categoric sprijinitorii ai dezvoltării industriale.

190

<Titlu> Începe înflorirea culturală a României

Fiindcă am pomenit de Titu Maiorescu, e momentul să facem un scurt popas în domeniul cultural, căci am vorbit numai despre politică, economie, războaie, schimbări în legislație, dar n-am spus nimic despre viața culturală. Or, în această a doua jumătate a veacului al XIX-lea asistăm la o bruscă înflorire a culturii românești.

Când adopti un nou model de cultură, cum a fost cazul românilor la începutul veacului trecut, îți trebuie în general două-trei generații ca să „mistui”, să „rumegi” — pentru a vorbi popular — această nouă cultură. Iată cazul rușilor, de pildă. Petru cel Mare decretează occidentalizarea țării prin ucaz, în 1700, dar va trebui să așteptăm 120 de ani ca să apară prima mare creație în stil nou, poeziile lui Pușkin; și mai bine de 150 de ani ca să apară Dostoievski și Tolstoi și marea muzică rusă. La noi, lucrurile au mers mult mai repede, putem spune chiar că din prima generație avem scriitori de mâna întâi, cum au fost Negruzzi sau câțiva dintre poeții de la mijlocul veacului, care sunt deja remarcabili, ca Vasile Alecsandri sau Grigore Alexandrescu. Totuși, marea înflorire are loc în a doua jumătate a veacului, când se cristalizează cea mai frumoasă limbă românească — cu toate neologismele necesare, alese —, și totuși autentică, elegantă, echilibrată între tradiție și modernism. Eminescu, bineînțeles, în rândul întâi, apoi mulți alții — poeți sau prozatori — Coșbuc, Vlahuță, Ion Creangă, Ion Ghica, Odobescu, Caragiale — apar la urmă și romancierii, Slavici, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu. Apoi, în generația următoare, mari poeți — Arghezi, Bacovia sau Ion Barbu. Trebuie subliniat că în a doua jumătate a veacului al XIX-lea s-au împlinit condițiile pentru înflorirea marii culturi române, începem să avem pictori de nivel european, ca Grigorescu sau Andreescu; apar la noi sculptori și muzicieni — pentru ca în secolul următor geniul lui Brâncuși și cel al lui Enescu să fie universal recunoscute.

191

Se vede dar că pentru asimilarea culturii occidentale a fost nevoie doar de una sau două generații ca să ne situăm la nivelul celor din Vest. Iată un fenomen care ține de miracol — și care trebuie subliniat.

În ce privește rolul diverselor culturi apusene (franceză, italiană, germană, engleză) în această „aculturare” a noastră, spre sfârșitul secolului — observați coincidența cu venirea la domnie a lui Carol I! — cultura germană începe să intre în concurență cu influența franceză, mai cu seamă în poezie și filozofie. Cel puțin trei dintre marii noștri creatori, Eminescu, Caragiale și Maiorescu, sunt mai apropiați de cultura germană decât de cea franceză. De asemeni filozoful Vasile Conta. Și să nu-i uităm pe marii precursori din Școala ardeleană, de formație aproape exclusiv germană, însă cu vii simpatii pentru „limba soră”, italiana.

Elanul creator va continua viguros și în prima jumătate a secolului nostru, atingând chiar — în perioada dintre cele două războaie mondiale — o extraordinară intensitate și diversitate în mai toate domeniile științei și artei, în medicină, mai cu seamă, dăm câțiva savanți de reputație europeană — dar, încă o dată, trebuie să evit enumerarea, știind că n-aș putea să nu comit grave omisiuni. Și vom ajunge deodată la momentul istoric când comunismul produce un fel de paralizie în evoluția noastră atât de promițătoare, o relativă stagnare a creativității națiunii

noastre. Din acel moment creativitatea nu se mai poate manifesta decât în domenii limitate, mai puțin vulnerabile față de tirania dogmatismului politic, ca poezia și muzica — sau se regăsește la talente refugiate în străinătate, ca un mare număr de artiști plastici sau ca scriitorii și filozofii Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran și Ștefan Lupașcu.

Să revenim, după această digresiune, la domnia regelui Carol I. Un alt aspect pozitiv, vizibil încă astăzi, este progresul arhitectonic și urbanistic al capitalei.

192

De la Carol I avem mai tot centrul modern al Bucureștiului: Bulevardul Carol, Bulevardul Elisabeta (azi și Kogălniceanu), Calea Victoriei, aproape tot ce vedeți e clădit pe vremea regelui Carol, cele mai frumoase monumente mari, clădiri administrative: pe Calea Victoriei Poșta Mare (azi Muzeul de Istorie), în față, Casa de Depuneri și Consemnațiuni (azi CEC); Ministerul Agriculturii (poate cea mai frumoasă clădire), Universitatea, Palatul Justiției, pe cheiul Dâmboviței, Palatul Parlamentului în curtea Mitropoliei, în cartierul băncilor, câteva clădiri impunătoare, Banca Națională, Banca Chrissoveloni, Banca Marmoroș-Blank etc. Calea Victoriei și Bulevardul Carol — Bulevardul Elisabeta au fost axele în jurul cărora s-a redesenat capitala țării. Apoi bogătașii și-au făcut case mai mult sau mai puțin arătoase și elegante, semănând cu ce se construia pe arunci la Paris și Viena. Mai vedeți câteva din ele pe bulevardele Lascăr Catargi și Ana Ipătescu și pe străzile limitrofe, pe bulevardul Dacia și în jurul parcului Ioanid. De asemeni, câteva mici palate luxoase în sus de Calea Victoriei — toate acestea dând atunci călătorului care venea din Orient impresia (oarecum exagerată) că Bucureștiul era „Micul Paris”, Orașele de provincie sunt cam neglijate, în afară de Iași — care, cu mijloace proprii, avea ambiția să-și mențină rangul de fostă capitală: clădirea Universității și Palatul Administrativ sunt mai arătoase decât echivalentele bucureștene! (La nord de Carpați continua, ca mai înainte, stilul dominant în toată împărăția austriacă, solemn, dar uneori greoi.)

<Titlu> O umbră mare în tablou: cheștiunea agrară

În viu contrast, trebuie să evocăm acum fațeta cea mai sumbră a epocii Carol I: încetineala cu care s-a abordat cheștiunea reformei agrare.

Populația rurală se înmulțea (aveam, înainte de al doilea război mondial, rata de natalitate cea mai înaltă din Europa... dar și cea mai ridicată rată de mortalitate infantilă!), iar puținul pământ ce-i fusese împărțit sub Cuza era insuficient. Majoritatea trăia deci din ce lucra, în dijmă sau pe plată, la marele proprietar vecin. Cheștiunea „învoielilor agricole” revenea sporadic în discuțiile Parlamentului, cu rezultate uneori cu totul nemulțumitoare pentru țărani.

193

Ei reprezentau încă, la începutul secolului XX, peste 80 % din populația țării — dar un milion de țărani proprietari nu-și împărțeau decât circa 3 300 000 de hectare (și mai erau peste o zecime din ei care nu posedau nimic), pe când alte 3 000 000 de hectare erau proprietatea a 6 500 de mari proprietari. Desigur, disproporția pare monstruoasă — dar și printre acești 6 500 de mari proprietari deosebirile erau enorme, căci, dacă ar fi existat o anumită egalitate, am fi avut proprietăți medii de circa 450 hectare, ceea ce nu e încă foarte mare proprietate (latifundiu). În realitate, doar câteva sute de proprietăți se întindeau pe mii de hectare.

Dar România nu era un caz izolat. Același lucru se întâmpla în Rusia, iar același lucru va continua în Polonia și Ungaria, în epoca în care la noi se înfăptuise deja reforma din 1918-1920. Proporțiile latifundiilor în acele țări erau mult mai mari decât la noi: dacă la noi cele mai

întinse moșii aveau vreo 10 000 de hectare, în aceste trei țări vecine întinderea marilor proprietăți depășea sute de mii de hectare, județe întregi. (Contele Mihály Károlyi, care va fi în 1919 președinte provizoriu al unei republici ungare socializante, posedă peste 100 000 hectare!)

Chiar dacă acest sistem era atunci normal în toată Europa răsăriteană, rezultatul la noi, la nivel individual, era dezastruos și s-a ajuns la o nemulțumire din ce în ce mai acută în toată țărâtimea. La dezechilibrul între mica și marea proprietate mai trebuie adăugat și alt fenomen agravant: de când tratatul de la Adrianopol din 1829 deschisese în țările noastre marele comerț cu țările apusene, și noi deveniserăm — așa zice: peste noapte — mari exportatori de cereale, am spus deja că relațiile între țărani și proprietarii de latifundii se deterioraseră; aceștia din urmă nu mai lăsa mari porțiuni din proprietățile lor la libera dispoziție a plugarului, ci căutau să impună, în condiții mai avantajoase, culturi cerute la export: grâu, răpită etc. în al doilea rând, posibilitatea călătoriilor în Occident, ca și subita proliferare a unor profesii liberale pe care proprietarul de pământ era ispitit să le exercite, a provocat în același timp o creștere a sistemului arendașiei.

194

Până și boierii moldoveni, care până atunci avuseseră reputația de a sta mai mult la țară decât la oraș (și la Curte!), au devenit „absenteist!”. Or, arendașul, adesea străin de sat, și uneori chiar de națiune, deținător al unui contract de scurtă durată și fără garanții de stabilitate, se arăta un „patron” mult mai dur și mai neînduplecat cu țăranul decât fusese boierul. Arendașul a devenit cu vremea dușmanul natural al țăranului. Nu e deci de mirare că primele violențe exercitate de țăranii răsculați vor fi împotriva unor mari arendași.

O primă gravă revoltă are loc în 1888. Una și mai gravă și dramatică a izbucnit în 1907 — inspirând și marea literatură (Rebreanu, Panait Istrati) — și s-a întins ca focul pe o miriște uscată, pornind din nordul Moldovei și ajungând până în Oltenia, încât statul s-a crezut în pericol. Conservatorii, aflați la guvernare, au cedat puterea liberalilor și aceștia au făcut ce nu îndrăzniseră să facă conservatorii: au folosit armata și tunurile ca să oprească marșul țăranilor asupra capitalei. A fost o tragedie. S-a vorbit de 12 000 de morți. Chiar dacă cifra e exagerată (n-a fost chip să se obțină niciodată un raport integral — și integru!), șocul a fost adânc în toate păturile sociale. Dar s-au deschis ochii clasei politice. S-au luat imediat, și în anul următor, câteva măsuri de protecție a țăranului și de limitare a arendașiei — și, mai cu seamă, în programul Partidului Liberal la alegerile din 1913 a figurat reforma agrară, adică transferarea unei însemnate părți a marii proprietăți către țărani. Și s-ar fi făcut poate chiar de-atunci reforma, dacă n-ar fi izbucnit în august 1914 primul război mondial, între timp au apărut însă conflicte chiar lângă noi.

<Titlu> Cele două războaie balcanice (1912-1913). Pacea de la București și anexarea Cadrilaterului

La începutul lui octombrie 1912 izbucnește un nou război în Balcani, de astă dată între o alianță balcanică (Bulgaria, Grecia, Serbia, Muntenegru) și Turcia. Rusia nu intervine, în 1904-1905 suferise o surprinzătoare și umilitoare înfrângere din partea Japoniei, care cu 40 de ani înainte se trezise dintr-o lungă izolare medievală și — după un formidabil efort de modernizare — izbutise, spre mirarea lumii întregi, să învingă pe mare și pe uscat una dintre marile puteri europene.

195

Neprevăzuta înfrângere în Extremul Orient avusese grave repercusiuni interne în Rusia, în 1905, cu rebeliuni pe navele din Marea Neagră și mișcări revoluționare în muncitorime — prevestitoare ale revoluției din 1917.

Micile țări din Balcani, de data asta nesprijinite de marea țară protectoare, se luptau singure împotriva Imperiului Otoman îmbătrânit, fiindcă nici una dintre ele nu atinsese încă granițele pe care le considera „naturale”.

Acest prim război balcanic împinge granița turcă foarte aproape de Constantinopol, dar abia terminat războiul —care, spre mirarea Europei întregi, e câștigat de aceste mici țări împotriva Turciei —, se ivește imediat zăzania între cei patru învingători. Bulgarii, cel mai bine organizați din punct de vedere militar, un popor foarte ordonat, foarte disciplinat, având instructori germani, s-au crezut în măsură să reclame grecilor și sârbilor regiuni pe care aceștia le râvneau. De pildă, bulgarii voiau o ieșire la Marea Egee, lângă Salonic, sau chiar Salonicul, ținuturi pe care grecii le considerau moștenire istorică, pe lângă faptul că visau de-acum să redobândească și Constantinopolul, și, dacă ar fi dat Bulgariei acces la Marea Egee, drumul către Constantinopol le-ar fi fost tăiat. Bulgaria ar mai fi vrut și toată Macedonia, sub cuvânt că limba macedoneană este mult mai apropiată de limba bulgară decât de limba sârbă, ceea ce este adevărat. Și astfel izbucnește al doilea război balcanic în 1913, iar dintr-o dată mica Bulgarie îi învinge și pe sârbi și pe greci. Atunci România intervine ca un fel de a patra putere care să restabilească echilibrul, alături de greci și sârbi împotriva bulgarilor. Intervenția noastră în 1913 a fost o simplă plimbare militară, bulgarii fiind luați prin surprindere. Nu a existat nici o rezistență, românii nu au avut de dat lupte împotriva bulgarilor, iar aceștia capitulează în fața atacului tripartit al grecilor, sârbilor și românilor. Pacea se încheie la București, Titu Maiorescu fiind președintele Consiliului de miniștri.

196

E un moment când României i se pare că devenise o putere importantă care joacă rolul de arbitru în Balcani.

Mă adresez tinerilor de astăzi, cu o libertate de spirit care în general nu se găsește în cărțile de istorie. Ni se spune că tot ce s-a făcut în trecut a fost bine. Și e impresionant să notăm astăzi că, atunci, aproape unanimitatea clasei politice a aprobat acea acțiune a guvernului român — reiese din discursurile epocii, din memorii și din alte documente că singurul regret al liberalilor era „că nu erau ei la putere” ca această „glorie” să se răsfrângă asupra lor! Eu cred că s-a făcut rău în 1913 când nu ne-am mulțumit numai să îi împiedicăm pe bulgari de a obține hegemonia în Balcani, dar le-am cerut și o porțiune de teritoriu în Dobrogea, unde de altfel nu erau majoritari nici bulgarii, nici românii, ci turcii și tătarii. Pentru România nu era indispensabilă această mărire a Dobrogei, pentru Bulgaria era vitală din punct de vedere agricol și fiindcă țara era mai mică. Ne-am făcut prin aceasta dușmani din oameni care au fost întotdeauna alături de noi în cursul istoriei. Eu cred că preluarea Cadrilaterului de la bulgari în 1913 a fost o greșeală politică. Am plătit-o foarte scump în 1916, când i-am avut pe bulgari împotriva noastră, și chiar până astăzi au rămas urme dureroase. Totuși, trebuie să adaug că era prevăzută o contraparte. Obținerea Cadrilaterului era legată de ideea de a-i aduce acolo pe vorbitorii de limbă română, pe aromâni și pe meglenoromâni, cei vorbind dialecte românești și aflați în Balcani. Era însă un proiect prost înjghebat și, după părerea mea, chiar imoral, fiindcă noi am fi luat niște aromâni din Grecia sau din Albania pentru a-i așeza într-o parte a Bulgariei, sau într-o regiune ce s-ar fi convenit Bulgariei. De fapt, proiectul nu s-a putut realiza decât la o scară foarte redusă, câteva mii de familii, iar tragedia pe care am trăit-o în 1940 ne-a silit să retrocedăm Cadrilaterul și să mutăm grabnic pe imigrați în alte zone ale țării. Să fim cinstiți: aducerea unui număr de aromâni în Cadrilater a fost un eșec politic grav — nici

aromânii n-au fost mulțumiți, întrucât noi, în schimbul acestui „târg”, am renunțat să-i forțăm pe ceilalți semnatari ai tratatului de la București să accepte un articol asigurând ocrotirea vorbitorilor de dialect românesc acolo unde se aflau.

197

<Titlu> Poate fi „obiectiv” istoricul contemporaneității?

Constat deodată că nu m-am ținut de cuvânt, nu mi-am respectat angajamentul, luat implicit în scurta prefață, de a fi nepărtinitor; nu m-am putut împiedica de a „lua poziție”, de a exprima o părere critică asupra unei decizii politice din trecutul nostru recent. Să vă cer iertare? Nu. Fiindcă știu că voi mai „recidiva” de câteva ori până vom ajunge la epoca prezentă. Atunci să încerc să mă justific.

Când te apropii de perioada cu adevărat contemporană, adică de cea trăită de oameni dintre care unii mai sunt în viață, perspectiva se schimbă, închipuiți-vă că în 1913 când se petreceau aceste evenimente, tatăl celui care vă vorbește era om matur și a fost mobilizat. De asemeni în 1916, și a murit sub uniformă în 1918. Eu însumi, copil în brațele mamei, am străbătut Rusia în toamna lui 1917, în plină revoluție bolșevică. Atunci evenimentele parcă ar prinde altă coloratură, altă dimensiune. Te simți direct implicat. Nu mai poți doar povesti, ești tentat să și judeci. Pasiunea istoricului de a reînvia trecutul și de a-l explica se împletește cu preocuparea politică a omului implicat în viața țării și îngrijorat de viitorul ei. În contemporaneitate, istoricul nu se poate abține — orice ar zice — de a fi și om politic, adică cetățean preocupat de soarta cetății, căci asta înseamnă în greaca antică politika, anume știința și arta de a governa cetatea (polis). Și, de când a apărut scrierea istorică, curiozitatea de a cunoaște și înțelege trecutul s-a născut din dorința de a ști mai bine cum să te călăuzești în prezent, cum să-ți alegi viitorul. Mă veți ierta deci dacă uneori, evocând momente de grea cumpănă când se putea alege o cale sau alta, nu mă voi putea împiedica de a depăși narațiunea pentru a exprima și o judecată de valoare (căci voi avea simțământul de a mă afla eu însumi în situația celui ce trebuie să ia hotărârea).

198

<Titlu> Considerații asupra întregii perioade 1914-1991: „Războiul de 77 de ani”

Ajungem la marea înclăstare mondială care începe în 1914. Și aici veți fi iarăși mirați pentru că voi spune lucruri care nu se găsesc în cărți, adică păreri ale mele, personale. Vi s-a vorbit despre primul război mondial (1914-1918) și despre al doilea război mondial (1939-1945), cam cu aceiași participanți, doar configurația este alta, ca și cum ai juca șah și ai pune piesele ba într-o parte, ba în alta. Pe urmă vi s-a vorbit despre războiul rece, de după 1945. Ei bine, eu cred că în veacul viitor istoricii vor numi perioada care începe la 1914 și se termină cu prăbușirea imperiului sovietic, în 1991, „războiul de 77 de ani”, așa cum se vorbește despre războiul de 100 de ani între Franța și Anglia, în Evul Mediu, de războiul de 30 de ani, războiul religios din Germania, în secolul XVII, sau de războiul din Peloponez, în antichitatea greacă. Și aici, n-a fost decât un război. Ultimul dintr-o lungă serie. Un război între marile puteri europene la origine, pe urmă adăugându-se America și Japonia, dar și ele fac parte de acum din civilizația occidentală. Vedeți deci, dacă priviți istoria în lungă durată, de îndată ce a înflorit civilizația occidentală, prin epoca Renașterii, s-a născut în același timp, pe rând, ambiția fiecărui mare popor de a fi el acela care domină Europa. A început Carol Quintul, care era, ca rege al Spaniei, bogat prin aurul și argintul din America de curând descoperită, și era, în același timp, împărat în Germania; dar s-a izbit de Franța, pe-atunci țara cea mai bogată și

cea mai populată din Europa, și n-a putut înfăptui „Europa unită”, după cum a vrut. Astfel, acest război de hegemonie asupra Europei a început pe la 1520; Spaniei îi va lua locul Franța, de la Ludovic al XIV-lea până la Napoleon, care încearcă să facă din Europa o Europă franceză. Din veacul al XIX-lea, germanii încearcă, la rândul lor — începând cu Bismarck (victoria împotriva Franței în 1870) și până la căderea lui Hitler —, să obțină hegemonia asupra Europei. Această ultimă încleștare a marilor puteri pentru dominația asupra civilizației noastre pare să se termine în 1945, o dată cu prăbușirea Germaniei, dar suntem doar la jumătatea drumului.

199

Toate puterile mari din trecut, Spania, Franța, Anglia, Germania, Italia, Austro-Ungaria, sunt la pământ. În picioare au rămas cele două mari puteri exterioare, cele mai periferice: Rusia pe de o parte, SUA pe de alta. A fost un moment pe care cineva mai vârstnic, cum sunt eu, l-a trăit cu înfrigurare din 1945 până în 1989: care din acești doi uriași va fi învingătorul, cine va domina civilizația noastră? Din fericire, au învins americanii, acea construcție artificială care era imperiul sovietic prăbușindu-se de la sine. Și-avem acum, de la 1991, o singură mare putere mondială (în orice caz hegemonică asupra civilizației occidentale) care sunt SUA. Iată cum văd eu, în perspectivă largă, ce s-a petrecut de la 1914 încoace.

200

<Titlu> Primul război mondial (1914-1918)

Marile puteri din Europa se grupaseră de câțiva ani, simțind că trebuie să izbucnească ceva, mai cu seamă din cauza dorinței Germaniei de a fi hegemonică în Europa. Se formaseră două mari blocuri: în centrul Europei, Germania și Austro-Ungaria (li se zicea „Puterile Centrale”), cărora li se alăturaseră prin tratate Italia și România.

În vest, Franța și Anglia se apropiaseră, după lungi dispute datorate rivalităților coloniale, și formau așa-zisa „înțelegere cordială” (Entente cordiale). Anglia (să-i zicem de-acum Marea Britanic) deținea supremația absolută asupra mărilor, în schimb avea o armată puțin numeroasă, formată exclusiv din voluntari. Apoi, pentru a avea cât de cât șanse împotriva Puterilor Centrale, alianța cu Rusia era indispensabilă, pentru a le prinde „în clește”. Dar apropierea între Rusia țaristă, cu regimul cel mai despot din Europa, și Franța, singura țară mare din Europa cu regim republican, era dificilă. De asemeni între Marea Britanie și Rusia erau serioase rivalități de influență în Asia: în Afghanistan, India, China, Japonia (flota japoneză care a scufundat flota rusească la Tsushima în 1905 fusese construită și instruită de englezi!). Așadar în 1914 „Aliații” nu erau încă uniți.

200

Și iată că în iunie 1914 se întâmplă un accident: un patriot sârb omoară la Sarajevo pe principele moștenitor al Austro-Ungariei, Franz-Ferdinand. De ce la Sarajevo? Fiindcă austrieicii, la pacea din 1878, de la Berlin, luaseră Bosnia de la turci. Austria căuta ca, înaintând încetul cu încetul, să-și întindă dominația asupra tuturor sârbilor. Iredentiștii sârbi de la Belgrad susțineau, dimpotrivă, dorința sârbilor din celelalte părți ale Austriei, Ungariei și Bosniei de a se uni cu Serbia. Așa se explică mișcarea patriotică, secretă, care îl ucide pe Franz-Ferdinand la Sarajevo, în 1914. Această dramă, acest atentat politic ar fi putut rămâne minor dacă s-ar fi ajuns la o înțelegere, dacă ar fi putut fi prinși și condamnați vinovații. Fapt este însă că sârbii n-au acceptat unul din punctele unui ultimatum pe care l-a adresat guvernul

austro-ungar, anume n-au acceptat ca ancheta asupra ucigașilor să fie condusă de polițiști austrieci în Serbia. Ei aveau impresia că prin aceasta se știrbește independența țării. Fiind susținuți de ruși, cu care aveau un tratat, au rămas fermi pe poziție. Rusia le-a promis că-i ajută, Germania a declarat că sprijină Austro-Ungaria și astfel rușii procedează la o mobilizare generală (la ei, din cauza întinderii imperiului și rețelei limitate de căi ferate, mobilizarea dura mai multe zile). O dată pornită mobilizarea generală a Rusiei, ordonă mobilizare generală și Germania, așa încât trece la mobilizare și Franța — și iată cum, printr-o înlănțuire fatală, la începutul lui august 1914 izbucnește cel mai mare război de până atunci.

Germanii, convinși de superioritatea lor militară, au crezut că vor câștiga în câteva săptămâni, în Franța mai întâi, și că se vor întoarce apoi contra Rusiei. Spre surpriza lor însă, s-au izbit de o rezistență neașteptată în Franța, ajutată de Anglia, un război pe care credeau că-l câștiga în patru săptămâni a durat mai bine de patru ani și s-a terminat cu prăbușirea Germaniei.

Pentru a înțelege rostul nostru în acest război, trebuie să ne amintim de momentul 1877-1878, când rușii, pasămi-te aliați cu noi, ne fură o provincie. Din teamă față de Rusia, am făcut din alianța cu Austro-Ungaria și Germania, la îndemnul regelui Carol, dar și cu complicitatea lui Brătianu, un fel de axă a politicii noastre externe.

201

Am semnat un tratat cu Austro-Ungaria, la care pe urmă s-au aliat Germania și Italia, și am încheiat un acord, care a rămas însă secret la noi în țară. Doar, de fiecare dată când se schimba un guvern, primul-ministru era pus la curent de rege cu acest tratat pe care-l ținea în seiful său. Marele public n-a știut că eram legați de Austro-Ungaria și Germania pentru ca, în caz de război, să luăm partea lor. De ce s-a ținut secret? Fiindcă regele Carol nu putea ignora solidaritatea care exista la noi față de românii din Transilvania și că cea mai mare dorință a noastră era să se-ntregească țara cu Transilvania. Bineînțeles, era și problema Basarabiei, legată de ruși, dar parcă în inima românului atârna mai puțin greu decât problema transilvană. A doua zi după izbucnirea războiului din 1914, regele Carol își adună guvernul și un Consiliu de Coroană — organism excepțional de consultare, alcătuit de foști prim-miniștri și câteva personalități civile și militare — și scoate tratatul: noi trebuie să intrăm în război alături de Puterile Centrale. Fiul lui Ion Brătianu, Ionel Brătianu, care era de-acum șeful Partidului Liberal și prim-ministru, și majoritatea membrilor guvernului și ai Consiliului de Coroană (în afară de fostul prim-ministru conservator Petre Carp) se opun categoric intrării în război alături de Puterile Centrale și împotriva Rusiei. Regele Carol, cu durere în suflet, acceptă neutralitatea României. A fost adânc afectat de faptul că nu și-a putut ține cuvântul față de împăratul Austriei și împăratul Germaniei, iar după câteva săptămâni a și murit, în septembrie 1914. Lui Carol I îi succedă un nepot al lui (Carol I nu avusese decât o fată, care murise la o vârstă fragedă, iar regina Elisabeta — Carmen Sylva, după numele ei de poetă — n-a mai putut avea copii). Carol adoptase pe fiul unui frate mai mare al lui, îl adusese în țară la o vârstă matură, iar acesta învățase românește. El va fi regele Ferdinand I, cel mai bun rege pe care l-am avut. Se urcă deci pe tron în 1914. Este căsătorit cu o prințesă pe jumătate engleză, pe jumătate rusoaică, viitoarea regină Măria, nepoată de fiu a reginei Victoria a Angliei și nepoată de fiică a țarului Alexandru al II-lea.

202

Femeie cu mult cap politic și foarte energică, în mare parte sub influența ei, dar și fiindcă își dă seama care este adevăratul interes al poporului român, regele Ferdinand își calcă pe inimă, el, născut și crescut în Germania, devine mai român decât mulți români și hotărăște, în august 1916, să intre în război împotriva propriei sale patrii de origine.

<Titlu> România în război

După lungi negocieri, în august 1916, Ionel Brătianu încheie cu francezii, englezii și rușii un tratat deocamdată secret în care ni se promet Transilvania, Banatul și Bucovina (luată de austrieci în 1775). O dată acceptat acest plan de către aliați, românii intră în război la 28 august (15 august pe stil vechi) 1916. Trecem munții, intrăm în Transilvania, la început, cum nu era apărută, pătrundem destul de adânc, suntem primiți cu flori și urale de românii din Transilvania, însă nemții aduc imediat divizii de pe alte fronturi, cu doi dintre mareșalii lor cei mai de vază, Mackensen pe de o parte, Falkenheim pe de alta, iar mica noastră armată, prost pregătită, prost înarmată, este de la început respinsă peste Carpați, în Muntenia; pe frontul de sud, la Turtucaia, suferim din partea armatelor bulgare și germane o teribilă înfrângere. Încetul cu încetul, pierdem toată Muntenia într-un adevărat dezastru militar, cu toată rezistența pe văile Jiului și Prahovei, până ce suntem respinși, la sfârșitul anului 1916, la granița dintre Muntenia și Moldova. Dar în acel moment se petrece o schimbare. Mai întâi vine iarna, francezii reușesc să ne trimită prin Rusia armament și instructori, iar în timpul iernii armata română se reface, astfel încât în primăvara și în vara lui 1917 putem rezista în mod victorios pe linia Focșani-Nămoloasa-Galați. Uitați-vă pe hartă! Veți vedea că între Muntenia și Moldova, adică de la cotul Dunării și până la cotul Carpaților, este o regiune destul de strimță, deluroasă, unde s-au săpat șanțuri și se poate organiza apărarea. Și când, în iunie 1917, nemții încearcă ori să vină din Transilvania prin pasul Oituz, ori să atace de la sud, la Mărăști și Mărășești, sunt opriți de armata română și de bruma de armată rusă de pe acel front.

203

Sunt victorii frumoase ale armatei noastre. Din păcate, vor fi oarecum fără viitor.

În Rusia se întâmplau, de mai multe luni, evenimente extrem de grave. Deja mișcarea revoluționară, căreia i se va zice bolșevică, a minat imperiul rus după aproape trei ani și jumătate de război, un război foarte dur, al cărui scop ostașii nu-l înțeleg și care face milioane de victime. Comunismul, cu un șef genial, Lenin, adus de nemți, într-un vagon camuflat, din Elveția în Finlanda, în 1917, reușește să infiltreze spiritul de revoltă în toată armata, în muncitorimea rusă. Marele imperiu țarist începe să fie șubrezit. Chiar ostașii care se luptă la Mărășești, alături de români, de multe ori fug, lasă arma și îi îmbie și pe români să dezerteze, fiindcă n-are rost să se bată, zic ei, pentru capitaliști. Cu toate că am oprit pe germani pe linia Focșani-Nămoloasa-Galați, iată-ne, în toamna anului 1917, în fața unei Rusii aproape complet dărâmate, și cu riscul de a ne regăsi între două focuri.

Deja în martie abdicase țarul. Cu un guvern socialist în frunte cu Kerenski, se spera un fel de regim democratic, dar nu s-a putut opri descompunerea. Bolșevicii, deși minoritari, reușesc să ia puterea în Rusia la 7 noiembrie 1917 (25 octombrie pe stil vechi, de unde expresia „Revoluția din Octombrie”). Și încep imediat negocieri între guvernul bolșevic din Rusia și Germania. Situația micii României, care se reducea deocamdată la Moldova, cu tot guvernul refugiat la Iași, aflată între puterea germană și cea austro-ungară la apus și revoluția bolșevică la răsărit, devenise disperată, în momentul acela Ionel Brătianu își dă seama, sau crede, că am pierdut războiul, cedează locul celor care sunt dispuși să facă pace cu Germania, mai întâi mareșalului Averescu, unul dintre eroii războiului, dar care consideră, pe plan militar, că războiul ar fi pierdut și că, deci, la fel ca rușii, trebuie să facem pace cu Germania. Am semnat armistițiul la 9 decembrie 1917 (rușii semnaseră armistițiul la Brest-Litovsk cu patru zile înainte).

204

Apoi, după mai multe luni de negocieri, președinte al guvernului fiind conservatorul Alexandru Marghiloman, am semnat pacea la București, la 7 mai 1918.

Voi vorbi iarăși în nume personal, în toate cărțile noastre de istorie scrie că eram absolut siliți să încheiem pacea de la București, o pace foarte dureroasă pentru români: pierdeam Dobrogea, în favoarea Bulgariei, și o întregă zonă de munte în favoarea Austro-Ungariei; tratatul cuprindea și alte clauze extrem de dure pentru țara noastră, făcând din ea o adevărată colonie economică a Puterilor Centrale. Or, exista o mică minoritate printre oamenii noștri politici (dau numai două nume: regina Măria și Take Ionescu) care erau de părere să nu cedăm și, dacă tot trebuie să ne retragem, atunci să ne retragem în Rusia cu mica noastră armată care era încă întreagă, se luptase bine. Nu era un plan nebunesc, poate că am fi influențat chiar viitorul război civil dintre albi și roșii, din Rusia, în favoarea albilor. Pe de altă parte, în momentul când noi semnam pacea de la București, americanii intrau deja în război și, numai după câteva săptămâni de la semnarea păcii noastre, soarta războiului se va întoarce în favoarea aliaților occidentali. Am semnat deci o pace în 1918, la doar câteva săptămâni înainte ca balanța să se încline de partea aliaților. Din iulie 1918, pe frontul de vest mai întâi, apoi pe frontul de sud, la Salonic, unde era o armată internațională sub comandă franceză, începe dărâmarea celor două imperii centrale; Imperiul Austro-Ungar capitulează la 3 noiembrie 1918, iar Germania la 11 noiembrie, în momentul când armata franceză înaintează de la sud, cu viitorul mareșal Franchet d'Esperey, reluăm și noi armele, la începutul lui noiembrie 1918, așa încât ne-am găsit din nou alături de aliați abia la sfârșitul războiului.

<Titlu> Dificile negocieri de pace la Versailles

Pacea de la București din 7 mai 1918 ne-a îngreunat foarte mult sarcina la negocierile generale de pace care vor începe la castelul Versailles de lângă Paris.

205

Aici iarăși manualele noastre de istorie prezintă lucrurile de cele mai multe ori inexact: se insinuează că Franța și Marea Britanie n-au mai vrut să respecte semnătura dată în august 1916, înainte de intrarea în război. E oarecum adevărat, dar uităm să precizăm motivul: din punct de vedere juridic ni se aducea învinuirea că noi nu respectaserăm înțelegerea din august 1916, care prevedea clar interzicerea de a încheia o pace separată, ceea ce noi am făcut. Condițiile dramatice în care ne aflaserăm în noiembrie 1917 nu au fost considerate un motiv suficient ca să justifice capitularea noastră. Aliații puneau în paralel atitudinea Serbiei care, ocupată integral în 1915, nu făcuse totuși pace, ci își retrăsese armata prin Albania până la Adriatică, unde fusese imbarcată pe nave engleze și franceze pentru a fi din nou trimisă pe front, la Salonic. Delegația noastră la tratativele de pace s-a găsit deci într-o situație foarte dificilă pentru a convinge pe Aliați să respecte clauzele acordului din 1916. La care s-a adăugat și o dispută privitor la granița dintre noi și sârbi în Banat, preferința fiind dată exigențelor sârbești. În fine, românii erau foarte reticenți în a accepta formulele propuse pentru garantarea drepturilor minorităților. Ionel Brătianu a părăsit conferința, lăsând altor partide sarcina de a isprăvi negocierile.

<Titlu> Marea Unire din 1918

Dar pe teren, lucruri mari se împliniseră. A existat în acel moment istoric o împrejurare extraordinară, anume că de-o parte, din cauza revoluției bolșevice, Basarabia a putut mai întâi să se desprindă de ansamblul rusesc, iar apoi Sfatul Țării de la Chișinău să voteze, la 27

martie (9 aprilie) 1918, unirea cu România; de cealaltă parte, după prăbușirea Dublei Monarhii, Marea Adunare Națională a Românilor din Transilvania, Banat și Crișana să voteze la 18 noiembrie (1 decembrie) unirea cu România. Consiliul Național din Bucovina făcuse același lucru cu trei zile în urmă. Astfel, în chip aproape miraculos, se întregise țara și spre răsărit și spre apus.

206

În timpul lungilor negocieri de la Versailles (1919-1920), a intervenit încă un eveniment neprevăzut: în Ungaria, în martie 1919, preia puterea un guvern comunist în frunte cu Bela Kun. Prăbușirea țării era desigur dramatică, dezastru militar, teritoriu redus la mai puțin de jumătate, astfel încât Ungaria devenise terenul ideal ca să prindă comunismul răspândit în lumea întreagă de Moscova, după victoria revoluției în Rusia.

Guvernul Bela Kun nu se mulțumește să ia pe plan intern toate măsurile pentru instalarea comunismului, dar în iulie 1919 îndrăznește să lanseze armata ungară într-un atac pentru a încerca să reia Transilvania de la români și, după unele surse, să facă joncțiunea cu trupele bolșevice de pe Nistru. Atunci armata română intră în Ungaria și, cu toate că franco-englezii ne interzic să înaintăm mai departe, pentru o dată nu ascultăm de marile puteri și mergem să ocupăm Budapesta (4 august 1919). Ungurii onești recunosc și azi că ne datorează salvarea de comunism în 1919, și că datorită șederii noastre timp de trei luni la Budapesta s-a putut instala un guvern ungar relativ democratic, cu amiralul Horthy în fruntea statului, ca regent, adică șef provizoriu al statului în lipsa regelui (fiindcă românii, slovacii, sârbii și croații nu permisese să acestei Ungarii să redevină regat sub coroana fostului împărat Carol, care succedase în 1916 unchiului său, Franz-Joseph). Ocupăm deci Budapesta și împiedicăm în acest fel apariția comunismului în centrul Europei timp de douăzeci și ceva de ani. E un lucru pe care trebuie să îl ținem minte, o realizare a guvernului de atunci al lui Ionel Brătianu.

Înfăptuirea României Mari, dintr-o dată, în decembrie 1918, reprezintă un vis secular al românilor de a se afla împreună din Banat până la Nistru. Această Românie Mare e o țară care se naște cu dificultăți uriașe — trebuiau să se adune și să se gospodărească împreună oameni care nu s-au aflat niciodată sub aceeași cârmuire. Ceea ce-i unește pe toți românii este faptul de a vorbi aceeași limbă. Am mai spus că suntem poate singura țară din Europa, în afară de micile țări, al cărei sentiment național este exclusiv întemeiat pe faptul că vorbim aceeași limbă „de la Nistru până la Tisa”.

207

Lucru care nu se-ntâmplă în alte țări unde sentimentul național s-a clădit de veacuri, încetul cu încetul, în jurul unei istorii comune. La noi, cimentul este limba. Iar părerea mea este că această unire pe care am făcut-o în 1918 a fost excepțional de bine reușită. Văzând ce greutăți au avut cehii și slovacii ca să păstreze o singură țară sau drama celor din fosta Iugoslavie (nu numai acum, ci în întreaga perioadă interbelică), atunci trebuie să recunoaștem că această unire a românilor, prima din istoria lor, s-a realizat în mod miraculos. Un singur exemplu: Ionel Brătianu avea un prestigiu imens și se bucura și de deplina încredere a regelui Ferdinand (cei treisprezece ani cât au fost împreună la putere au reprezentat unul din marile momente de împlinire ale istoriei noastre). Înțelegând Ionel Brătianu că era nevoie de un ardelean ca să cimenteze unirea și ca să ne reprezinte la Paris când ni se făceau dificultăți din cauza păcii de la București, a acceptat un prim-ministru ardelean, pe Vaida-Voievod. La tratatul de la Trianon s-a dus deci să negocieze un ardelean, nu un om de la București. Prin urmare, am fost extrem de liberali în sensul acesta, am reușit să unim în mod foarte concret cele patru-cinci provincii care fuseseră înainte despărțite.

Pacea cu Ungaria nu s-a semnat la Versailles, în marele palat al „Regelui Soare”, cum i s-a zis lui Ludovic al XIV-lea, ci în palatul Trianon, din același parc, abia la 4 iunie 1920, din cauza nesfârșitelor discuții care au avut loc privitor la graniță, la asigurarea drepturilor minorităților etc. în decembrie 1919 semnaserăm pacea cu Austria (Bucovina) și cu Bulgaria (Dobrogea), la Saint-Germain și, respectiv, la Neuilly (tot în apropierea Parisului).

<Titlu> Situația internă la începuturile României Mari. Reforma agrară

Țara aceasta, dublată ca întindere, cu provincii care nu mai fuseseră împreună în trecut — „Vechiul Regat”, Banatul, Transilvania, Crișana, Maramureșul, Bucovina, Basarabia —, cu minorități naționale reprezentând 28 % din populație, punea probleme extraordinar de grele.

208

Problema minorităților, adică a garanțiilor pe care trebuiau să le dea minorităților noile state create sau reconstituite, precum Cehoslovacia ori Polonia, sau considerabil mărite, ca România ori viitoarea Iugoslavie, fusese una dintre cele care au prelungit cel mai mult negocierile de la Versailles.

A urmat dificultatea punerii în practică a angajamentelor luate, problemă care continuă să fie actuală după 80 de ani. Să nu uităm situația din 1918: după întregirea țării și către nord și către vest și către est, dacă-i adunăm pe toți minoritarii rămași înăuntrul granițelor țării, unguri, germani, ucraineni, găgăuzi, bulgari etc., de asemeni dacă adăugăm pe aceia dintre evrei, armeni sau țigani care doreau să aibă o reprezentare proprie în Parlament, atunci un cetățean din patru nu era de origine etnică română. Să nu uităm gravitatea acestei probleme cu care s-a găsit deodată confruntată România Mare.

Reforma agrară se afla în programul Partidului Liberal chiar dinaintea izbucnirii războiului, în plin război, în aprilie 1917, regele Ferdinand, pentru a încuraja pe ostașii țărani, făcuse o proclamație conform căreia, după ce războiul va fi fost câștigat, se vor împărți pământurile marilor moșii, așa încât guvernele postbelice erau absolut obligate să pună în practică reforma făgăduită solemn de însuși regele țării. Aici trebuie subliniat că această reformă agrară, începută în 1918 și încheiată în 1922, este cea mai mare reformă agrară făcută vreodată în lume de un guvern burghez sau, în orice caz, de înșiși proprietarii terenurilor agricole, în toată istoria universală pe care am cercetat-o, am găsit un singur precedent, în China, în veacul al X-lea, dar aici am avut de-a face cu o revoluție, iar efectele au fost de scurtă durată. Dacă privim istoria Europei, întâlnim, bineînțeles, confiscarea bunurilor în timpul revoluției ruse, însă aceasta nu s-a făcut pentru a împrăști pe țărani, ci pentru a înființa colhozuri.

209

O revoluție de împărțire a pământului în mod pașnic, cum am făcut-o noi, într-un parlament în care aproape toți cei care au votat această lege erau proprietari de pământ, este un lucru unic în istorie.

S-a ajuns deci ca țara noastră, între cele două războaie, să aibă o distribuție a proprietăților asemănătoare cu cea care exista în Franța sau în Suedia, adică circa 20% din pământuri să aparțină celor care au peste 50 de hectare, iar restul să aparțină unor proprietari mici sau foarte mici. Se poate reproșa că rezultatele, din punct de vedere economic, n-au fost bune. E drept, n-a fost destul timp pentru a apărea efectele benefice ale reformei; dimpotrivă, primele rezultate au fost proaste: dacă pe marile proprietăți se putuse cultiva grâu pe suprafețe întinse, cu munca relativ forțată a țaranului, România rămânând un mare exportator de cereale, după război am devenit o țară care abia mai putea exporta. Din punct de vedere cantitativ, producția

a scăzut, în parte și din cauza lipsei de mijloace a micilor proprietari și a ignorării tehnologiei agricole moderne. Pe de altă parte, cum eram o națiune prolifică, loturile de pământ împărțindu-se între copii de la prima generație, putem spune că, în preajma celui de-al doilea război mondial, situația micilor agricultori nu era prosperă. Trebuie adăugat însă că „la jumătatea drumului”, între 1929 și 1931, s-a produs cea mai mare criză economică mondială înregistrată de la începuturile erei industriale, începută în Statele Unite sub forma unei crize bursiere (provocată, paradoxal!, de supraproducție), s-a propagat vertiginos pe toată planeta — dovadă că de pe atunci economia era mondială. Prețurile agricole, și la noi, au scăzut brutal la mai puțin de jumătate (copil fiind, am trăit momentul!), astfel încât producătorul nu s-a mai putut ridica peste nevoile sale strict alimentare. Nici una dintre reformele plănuite de liberali sau de Partidul Național-Țărănesc (realizarea unui sistem de cooperative țărănești sau ajutorarea bancară pentru modernizare) nu s-a putut înjgheba la vreme înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

210

<Titlu> Viața politică în perioada interbelică. Partide vechi și noi

După primul război mondial au apărut noi partide, iar Partidul Conservator a dispărut din scena politică, în mare parte pentru că regimul liberal al lui Ionel Brătianu a luat acele importante hotărâri — sufragiul universal și împărțirea pământului —, reforme democratice care schimbau componența parlamentului. Partidul Conservator dispărea, o parte dintre oamenii săi politici fiind recuperați de noul partid averescan, partidul format în jurul mareșalului Averescu, unul dintre eroii noștri în timpul războiului. A intrat în politică pe la sfârșitul războiului și s-ar putea spune că rămășițele Partidului Conservator trec în partidul acesta averescan, care însă n-a izbutit niciodată să aibă un impact important în țară — n-a guvernat decât arunci când a binevoit Ionel Brătianu să-i lase locul! În primii ani de după război, cei mai puternici sunt liberalii și averescanii; nu peste mult timp însă, Partidul Național transilvănean, condus de Iuliu Maniu, se asociază cu noul Partid Țărănesc, condus de Ion Mihalache, din Muntenia. Așa s-a născut Partidul Național-Țărănesc. „Național” semnifică faptul că provenea din Partidul Național din Transilvania, care luptase, împotriva ungarilor, pentru emanciparea românilor, iar acum se alia cu un partid țărănesc care se afla pe eșichierul politic mai la stânga — voia o și mai radicală reformă agrară, și în orice caz punea accentul pe aspectele sociale. Această uniune național-țărănistă a devenit încetul cu încetul cel mai mare partid din toată România, întrecând Partidul Liberal. Alternanța, care înainte de 1914 se făcea între conservatori și liberali, se va face de-acum între Partidul Liberal și Partidul Național-Țărănesc. Iată cum Partidul Liberal devine un fel de partid conservator față de Partidul Național-Țărănesc!

O dramă se întâmplă în 1927, când în același an mor regele Ferdinand și Ionel Brătianu, cel mai mare cap politic al României în veacul acesta.

211

De-acum încep nenorocirile țării. Regele Ferdinand, îndemnat pare-se de Ionel Brătianu, dezmoștenise pe fiul său, moștenitorul normal al tronului, principele Carol, fiindcă amândoi aveau impresia că nu era vrednic să devină conducătorul țării. Carol făcuse un lucru inadmisibil: în 1918 părăsise țara ca să se căsătorească morganatic în Rusia, la Odessa, cu iubita lui, Zizi Lambrino, aparținând unei familii de boieri din Moldova. Această acțiune nesăbuită îi păruse lui Ionel Brătianu (și avea dreptate!) un foarte prost semn privitor la maturitatea sa. În 1927, când moare regele Ferdinand, principele Carol este deci, în mod legal,

dezmoștenit, tronul trecând direct la fiul său, Mihai, care nu are decât 6 ani. Moartea neprevăzută și tragică a regelui Ferdinand pune țara într-o foarte grea situație: un rege minor și o regență formată din trei persoane nepregătite politic, anume Patriarhul țării Miron Cristea — aveam Patriarhie din 1925 —, președintele Curții de Casație și principele Nicolae, frate mezin al lui Carol. Dar în 1930, date fiind dificultățile economice și politice în care se zbate țara, apare o tendință din ce în ce mai vădită la marele public și chiar în sânul partidelor politice: „să-l rechemăm pe principele Carol”. Iar principele Carol dă, împreună cu câțiva complici, o lovitură: vine în țară pe neașteptate, cu avionul, la 6 iunie 1930, într-un moment când Iuliu Maniu este președintele guvernului. Maniu are slăbiciunea de a demisiona pentru a lăsa Parlamentul să hotărască, iar Carol este recunoscut de Parlament ca rege al țării. Micul rege trebuie să cedeze locul tatălui său, și iată-ne în 1930 cu începutul domniei regelui Carol al II-lea, Maniu revenind la putere după câteva zile.

Ne este acum foarte greu, mai cu seamă pentru oameni de vârsta mea, care am trăit acele vremuri, să fim total nepărtinitori și să știm să deosebim ce-a fost bun de ce-a fost rău în domnia regelui Carol al II-lea. Omul era inteligent și cult, iar opțiunile lui de politică externă s-au dovedit mai târziu corecte, în schimb, era lipsit de moralitate și de capacitatea de a-și înfrâna pasiunile, așa încât s-a lăsat înconjurat curând de un grup de profitori și afaceriști căruiua opinia publică i-a dat numele (provenit din istoria Spaniei) de „camarilla” regală.

212

Ca să înțelegeți însă mai bine drama pe care a trăit-o țara în timpul domniei regelui Carol al II-lea, trebuie să încerc mai întâi să descriu pe scurt situația politică la noi și în Europa.

<Titlu> Situația politică în Europa anilor '30. Ascensiunea partidelor de extremă dreaptă

Aspectul cel mai stringent era la acea epocă ascensiunea mișcărilor de extremă dreapta în mai toată Europa. Aceste mișcări apăreau, pe de o parte ca reacție împotriva bolșevismului, pe de alta datorită discreditării în care căzuse în multe țări regimul parlamentar, privit ca ros de corupție și incapabil să pună capăt crizei economice. Riscul de a vedea ivindu-se în toate țările ceva asemănător experienței Bela Kun din Ungaria, sau ceva în genul situației din Germania, Spania (unde exista un puternic partid comunist) sau Italia de la începutul anilor '20, a făcut să se nască mai peste tot mișcări de coloratură naționalistă promovând suprimarea regimului parlamentar multipartid și guvernarea unui partid unic, anticomunist. Primul exemplu îl avem din 1922 în Italia, cu venirea la putere a lui Benito Mussolini, fondatorul mișcării fasciste (nume provenind de la „fasciile” din istoria Romei antice). Vom vedea apoi apărând regimuri autoritare în țări mai aproape de noi: în 1926 în Polonia, dictatura mareșalului Pilsudski (se pronunță Piusudski); în 1927 preluarea puterii de către regele Alexandru în „Regatul sârbilor, croaților și slovenilor”, pe care el îl va boteza „Iugoslavia” în 1929.

în 1933 — eveniment cu urmări mult mai grave — preia puterea în Germania Adolf Hitler în fruntea Partidului Național Socialist, pe nemțește National Sozialismus, de unde prescurtarea Nazi care a dat termenul „nazism”. (Nu e lipsit de interes să precizez că Hitler a fost investit cancelar de președintele Republicii Germane de atunci, mareșalul Hindenburg, după ce partidul său obținuse majoritatea relativă în alegerile parlamentare.)

213

În 1936 se instaurează dictatura generalului Metaxâ în Grecia. Tot în 1936 începe un lung și sângeros război civil în Spania, care va ține trei ani, între guvernul de Front popular socialist-

comunist și naționaliștii generalului Franco, în cele din urmă învingător — aflându-se în fruntea statului ca dictator până la moartea sa în 1975. Așadar, să nu-l acuzăm pe regele Carol al II-lea că a impus o dictatură în 1938 — suntem totuși ultima țară din această parte a Europei care trece la un regim dictatorial și am avut în perioada interbelică un regim relativ mai democratic decât oricare dintre vecinii noștri. Chiar și în Europa apuseană, într-o țară cu tradiție democratică precum Franța, în ajunul războiului, vreo două-trei mișcări de extremă dreapta căpătaseră o pondere politică neașteptată.

<Titlu> Mișcarea legionară (Legiunea Arhanghelului Mihail, Garda de Fier)

La noi, cel mai simptomatic dintre partidele de extremă dreapta a fost mișcarea legionară. Dat fiind că și astăzi ideologia acestei mișcări mai atrage simpatii, trebuie să încerc să spun ce a fost mișcarea legionară. Și e foarte greu de explicat. Mai întâi, să nu credeți, cum spun adversarii mișcării legionare, că a fost o copie a nazismului sau a fascismului. Mișcarea legionară a fost o mișcare autohtonă, născută din grupări studențești anticomuniste, între care una era condusă de Corneliu Zelea Codreanu. La un moment dat însă, se întâmplă un lucru grav în cariera lui Corneliu Codreanu: într-un proces în care era acuzat de un prefect ce se purtase într-adevăr foarte urât cu studenții pe care-i arestase (bătăi, procedee cu totul detestabile și condamnabile — asemenea comportament exista și înaintea epocii comuniste, dar la o scară infinit mai mică), Corneliu Codreanu scoate revolverul și-l ucide pe-acest prefect. De la uciderea, pe vremea lui Cuza, a șefului conservatorilor, Barbu Catargiu (nu s-a lămurit nici până astăzi cine a fost asasinul, dar e evident că oamenii care erau de partea lui Cuza-Vodă l-au omorât pe cel ce se opunea reformelor domnitorului), de la 1863 și până la acest asasinat nu s-a petrecut în țara noastră nici o crimă politică — ceea ce contrasta cu „obiceiurile” din Balcani.

214

Asta este marea învinuire care se aduce legionarilor: au introdus în moravurile politice românești ceva ce nu făcea parte din tradiția noastră.

Atunci au început să fie prigoniți într-adevăr acești tineri care voiau schimbări adânci în țară și în moravurile politice ale țării. Codreanu — achitat de un juriu popular după uciderea prefectului — creează împreună cu câțiva apropiați, într-o atmosferă mistic-religioasă. Legiunea Arhanghelului Mihail, care se va numi mai apoi și Garda de Fier. Ce voiau ei? Ziceau că vor să curețe țara de moravurile politice murdare, să înlăture influența pernicioasă și cosmopolită a evreilor și a masonilor; se voia întoarcerea la un trecut popular, mitic, folosind uneori expresii care ni se par acum de o mare naivitate („Să facem o țară ca soarele sfânt de pe cer” etc.). Codreanu, numit de partizanii săi doar „Căpitanul”, umbla prin sate în port național, uneori călare pe un cal alb, ca în basme. Era, în toată purtarea lor, un parfum arhaic — dar în acele momente de mare criză economică și de nedumerire politică, cu un foarte ridicat procent de șomaj printre tinerii intelectuali, entuziasmul lor oarecum copilăresc a fost atât de contagios încât după puțin timp se poate spune că o mare parte a tineretului studențesc, dar și preoți, meseriași, muncitori se leagă de această mișcare legionară.

Lumea de astăzi, mai cu seamă sincerii democrați, nu mai înțelege cum oameni de calitatea intelectuală a filozofului Nae Ionescu, de calitatea lui Mircea Eliade, a lui Emil Cioran, și a atâtor altora de mare valoare intelectuală și morală, s-au putut lăsa entuziasmați de această mișcare. Din punct de vedere social, chiar dacă inițiatorii proveneau din straturi apropiate de popor, recrutarea ulterioară a atins toate straturile sociale, și s-au găsit printre militanții de frunte ai mișcării un număr impresionant de persoane purtând nume „istorice”: Cantacuzino, Ghica, Sturdza, Mănu etc.

A existat un fel de orbire colectivă. Numai târziu — mult mai târziu, după experiența războiului — ne-am dat noi seama că orice mișcare presupunând un partid unic duce în mod fatal la crimă. Cu atât mai mult, în contextul lumii de azi, reînvierea mișcării legionare apare ca o anacronică și primejdioasă aberație, în 1933, după victoria lui Hitler în alegerile din Germania, legionarii s-au pregătit de alegerile din țară cu un program atât de violent fascist, antisemit și antioccidental, încât liberalul I.G. Duca, însărcinat de regele Carol să organizeze alegerile, a crezut de cuviință să interzică participarea la alegeri a Gărzii de Fier. Trei săptămâni mai târziu era asasinat în gara Sinaia de trei legionari. Un asasinat și mai greu de justificat va avea loc în 1936, când o echipă de zece legionari (studenți în teologie!) împușcă, pe patul său de spital, pe disidentul legionar Mihai Stelescu, ciopârțindu-i apoi trupul cu topoarele și dănțuind în jurul cadavrului (unii etnologi au văzut în această scenă abia credibilă o reminiscență a ritului antic al Cabirilor!). Totuși, succesul Legiunii sporește, mai cu seamă când o grupă de voluntari din Legiune merge în Spania să lupte în rândurile „franchiștilor”, iar doi dintre ei, Moța și Marin, mor în luptă, înmormântarea lor solemnă, la București, în ianuarie 1937, revelă lumii amploarea luată de mișcare. Apoi, în alegerile din decembrie 1937, primul-ministru desemnat de regele Carol, liberalul Gheorghe Tătărescu, în mod cu totul excepțional, nu reușește să câștige alegerile (obținând doar 36 % din voturi în loc de cele 40 de procente necesare — după lege — pentru a deține majoritatea în Parlament).

<Titlu> Instaurarea dictaturii regale

Acest insucces electoral se datora în parte unui „pact de neagresiune electorală” între național-țărăniștii lui Iuliu Maniu și partidul „Totul pentru țară” (eticheta electorală a Legiunii). Rezultatul a fost că regele a adus la guvern doi lideri de mici partide de extremă dreaptă (dar nu din Legiune): poetul Octavian Goga și profesorul A. C. Cuza, șeful unui partid axat exclusiv pe antisemitism.

S-ar zice că regele Carol i-a adus la putere numai ca să compromită extrema dreaptă, și cu prilejul unei noi crize (economico-financiare, plus presiune externă), să dizolve Parlamentul și să instaureze dictatura regală (februarie 1938), inventând apoi, la sfârșitul anului, un partid unic, cu totul artificial, „Frontul Renașterii Naționale”.

Față de toate dictaturile pe care le-am cunoscut mai târziu, s-ar părea azi că dictatura regală a fost mai puțin dură decât cele ce vor urma: scurta experiență legionară, dictatura generalului Antonescu, apoi, mai cu seamă, cei 45 de ani de regim comunist. De altfel, Carol al II-lea, un an-doi după venirea pe tron, a avut norocul de a profita de o restabilire a situației economice mondiale, care a avut repercusiuni favorabile și asupra țării noastre, astfel încât anii domniei lui au fost o epocă de relativ progres economic și o perioadă de mari construcții în București; se fac de asemeni primele drumuri asfaltate din țară. Din păcate, acest „boom” economic a fost umbrit de suspiciunea în legătură cu profiturile ilicite obținute de anturajul regal, profituri ilicite de care era acuzată și amanta regelui, foarte impopulară, Elena Lupescu, pentru care regele divorțase de regina Elena (din familia regală a Greciei).

Să revenim la soarta legionarilor în timpul dictaturii regale. Aici a făcut regele Carol un lucru absolut inadmisibil pentru un suveran — și chiar pentru orice guvernant —: s-a „dezbrătat” de persoana „charismatică” a lui Codreanu prin asasinat. S-a montat (pe când regele era în vizită oficială la Hitler, în noiembrie 1938) o pretinsă evadare din închisoarea unde Codreanu fusese

închis după un proces politic, și a fost sugrumat împreună cu toți cei care-i executaseră pe I. G. Duca și pe Stelescu. Suprimarea „Căpitanului” și arestarea principalilor fruntași ai mișcării au dus la dezorganizarea Legiunii și la propulsarea la rangul întâi a unui mediocru complotist, Horia Sima. Zece luni după asasinarea lui Codreanu, la câteva săptămâni de la izbucnirea celui de-al doilea război mondial (septembrie 1939), are loc răzbunarea legionarilor: asasinarea primului-ministru Armând Călinescu; după care oamenii regelui Carol au reacționat cu metode cvasimedievale: atentatorii executați pe loc și lăsați cu zilele să putrezească în stradă, sute de execuții oarecum la întâmplare, în provincie. Se pornește cu furie „spirala” violenței.

217

<Titlu> Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939). Izbucnește al doilea război mondial

O dată cu instaurarea dictaturii regale, ne apropiam de izbucnirea celui de-al doilea război mondial, pe care omenirea îl vedea apropiindu-se din an în an de la venirea lui Hitler la putere, în 1933. În 1936 reocupase Renania, provincie germană de graniță, pe care tratatul de la Versailles o decretase „demilitarizată”; în martie 1938 ocupase Austria (Anschluss), considerând-o germană; la 29 septembrie în același an, după o încordată criză politică între Axa Berlin-Roma pe de o parte și francezi și britanici pe de alta, aceștia din urmă acceptaseră, prin acordul de la Munchen, dezmembrarea Cehoslovaciei, considerându-se încă nepregătiți pentru o confruntare militară (Germania anexează cam o treime din teritoriul Cehiei, zis al Munților Sudeți, cu densă populație germană, Ungaria primește sudul Slovaciei, iar Polonia regiunea Teschen); la 15 martie 1939, Hitler invadase și restul Cehoslovaciei. Cehia devenea protectorat german, iar Slovacia, amputată de partea ei de sud și de Rutenia subcarpatică, cedate Ungariei, devenea (teoretic) independentă. Nici de data asta anglo-francezii nu reacționează.

Mica înțelegere (Cehoslovacia - România - Iugoslavia), care de la înființarea ei în 1920 nu ajunsese să fie niciodată o reală putere militară, era de-acum un vis al trecutului, iar țara noastră, în fața acestei înaintări nestăvilite a celui de-al III-lea Reich (titlul pe care îl luase Germania hitleristă, adică „al treilea imperiu”), se văzuse silită să semneze un tratat comercial care făcea din noi un client cvasiexclusiv al Germaniei.

218

La 23 august 1939 lumea află cu stupefacție că Germania și Uniunea Sovietică, pe care toți le credeau dușmani de moarte, semnaseră un pact de neagresiune. (Se va afla mai târziu că prevedea împărțirea Poloniei și autorizarea dată de germani Uniunii Sovietice de a reocupa Basarabia.) A rămas cunoscut sub numele celor doi miniștri de externe: Pactul Ribbentrop-Molotov. Nu va trece decât o săptămână, și Germania, la 1 septembrie 1939, invadează fără preaviz Polonia, cu un aparat militar formidabil. Pretextul era recuperarea portului Danzig (Gdansk), majoritar german, și a coridorului care-l despărțea de Germania. Franța și Marea Britanie, respectând tratatul de garanție ce le lega de Polonia, declară război Germaniei la 3 septembrie 1939. Așa a început al doilea război mondial, care va ține mai mult decât primul și va face zeci de milioane de victime.

Francezii și britanicii nu sunt însă în măsură să atace imediat Germania, din cauza inferiorității lor aeriene și a existenței unor fortificații betonate de-a lungul întregii granițe germane (Linia Siegfried). Germania poate duce un război-fulger în Polonia care, după o rezistență eroică, atacată și de la răsărit de sovietici, e împărțită la 28 septembrie între cei doi agresori.

Germania apare deodată ca o putere de neînvinc. Ce ar fi trebuit să facem noi, românii, în această configurație politică? Primiserăm și noi garanții din partea Franței și a Marii Britanii, dar ce valoare mai aveau?

La 10 mai 1940 pornește atacul Germaniei împotriva franco-britanicilor, ocolind fortificațiile franceze (Linia Maginot) prin violarea neutralității olandeze și traversarea Belgiei de la nord spre sud. Oarecum neprevăzut, Franța se prăbușește în câteva săptămâni.

<Titlu> Ultimatumul sovietic (26 iunie 1940). „Diktat”-ul de la Viena (30 august 1940)

Consecințele pentru noi sunt imediate. La numai o săptămână după armistițiul francez din 17 iunie 1940, România primește o notă ultimativă din partea URSS: ni se cerea să cedăm imediat Basarabia și Bucovina de nord. A fost un moment extraordinar de dramatic. Regele Carol al II-lea nemaivând parlament, este silit să-și adune cel puțin un Consiliu de Coroană — instituție veche pe care o scoate din nou la lumină. Consiliul de Coroană adună în grabă 21 de membri.

219

Avem 36 de ore ca să răspundem acestui ultimatum. Cum putem apăra 650 de kilometri de graniță împotriva unei puteri de 20 de ori mai mare decât România? S-a telefonat imediat ministrului de externe german pentru a interveni pe lângă ruși ca să începem negocieri. Dar în acel moment germanii și rușii sunt aliați. Hitler ne spune să cedăm imediat. Atunci, la o a doua întrunire a Consiliului de Coroană, câteva ore mai târziu, din 21 de membri numai șase au mai fost de părere să rezistăm orice ar fi, printre ei Nicolae Iorga și un basarabean, istoricul Ștefan Ciobanu!

Și acum mă întreb, după atâtea zeci de ani, acum când cunoaștem ce a urmat, și de asemeni care a fost clauza secretă din Pactul Ribbentrop-Molotov (care cuprindea acordul dat sovieticilor de a înainta până la Prut), mă întreb dacă nu acești șase oameni au fost cei care au avut dreptate. Oare n-ar fi fost mai bine în ziua aceea să spunem că rezistăm? Pierdeam războiul în 8 zile, mureau câteva zeci de mii de oameni, dar nemții ar fi intrat în țara noastră, pentru că n-ar fi admis — e un calcul pe care îl puteau face și oamenii politici de atunci — să-i lase pe ruși să pună mâna pe petrolul de la Ploiești, din moment ce pregăteau un război împotriva URSS. Lucrul acesta se știa, îl scrisese Hitler în cartea lui, Mein Kampf, cu ani în urmă. E clar deci că, dacă noi îi lăsam pe nemți să ne ocupe restul țării, am fi avut exact aceeași situație ca Polonia, adică în tot timpul războiului am fi fost ocupați de cele două mari puteri agresoare, dar rămâneam cu onoarea nepătată. Există un principiu de la care n-aveam voie să ne abatem: nu cedezi un petic de pământ fără să tragi un foc de armă. Aceasta a fost, după părerea mea, marea eroare politică pe care am făcut-o în ultimii 50 de ani. Noi trebuia să ne batem în 1940 împotriva rușilor, chiar de n-ar fi durat decât opt zile. Căci, după ce am cedat Basarabia și nordul Bucovinei rușilor, a trebuit să cedăm și nordul Transilvaniei. Au bătut cu pumnul în masă nemții, iar noi am cedat jumătate din Transilvania ungarilor (Diktat-ul de la Viena) și Cadrilaterul bulgarilor, prin urmare am pierdut în câteva luni o treime din țară fără să tragem un foc de armă!

220

Repet convingerea mea: trebuia să ne batem, mai întâi fiindcă trebuia să ne batem; apoi fiindcă, judecând a posteriori, putem estima că, în ipoteza în care ne-am fi apărat, urmările ar fi fost mai puțin catastrofale pentru țară. Am fi pierdut infinit mai puțini oameni decât am pierdut apoi în două campanii, una în Rusia până în Caucaz și la Stalingrad, cealaltă în Apus

până la Fraga, dar mai cu seamă am fi dat lumii o imagine mult mai nobilă, ceea ce e de importanță vitală pentru tine însuși. Din clipa cedării noastre la 27 iunie 1940, s-ar zice că toate ne-au ieșit rău și că am dat tuturor prilej de a ne judeca rău: sârbii și grecii, vechii noștri prieteni și aliați, ne pot învinui că am autorizat pe nemți să folosească teritoriul nostru pentru a-i ataca pe la spate; aliații noștri occidentali tradiționali nu ne iartă că ne-am aliat apoi cu Germania pentru a recuceri Basarabia și Bucovina; rușii nu ne iartă că noi, mică putere, am îndrăznit să pătrundem în „Sfânta Rusie” până pe malurile Volgăi; nemții pot nutri un adânc resentiment pentru „trădarea” noastră de la 23 august 1944! Cu alte cuvinte, facem figură proastă în ochii tuturor din cauza unei singure greșeli fatale săvârșite în ziua de 27 iunie 1940. Mi se răspunde întotdeauna că asemenea argumentări n-au nici o valoare. Nu poți re-scrie istoria, nu poți „ghici” ce ar fi fost „dacă”... E drept. Dar istoricul n-are la îndemână alt mijloc de a judeca valoarea unei hotărâri trecute decât imaginând în chipul cel mai rațional cu putință ce s-ar fi întâmplat în ipoteza luării unei hotărâri diferite. (Această operațiune mentală se numește în filozofia anglo-saxonă „închipuire a unor condiții contrare faptelor întâmplate” — counterfactual conditions.)

<Titlu> Generalul Antonescu și „Statul Național-Legionar”

Să revenim la fapte: după această triplă și umilitoare ciuntire a țării, regele Carol a trebuit să abdice și să fugă în străinătate, și a venit la putere generalul Antonescu.

221

Om dur, dârz, cinstit, dar care nu putea face guvern decât cu Legiunea, cu ce rămăsese din ea — ceea ce a condus, în 1940, la „Statul Național Legionar”, cu generalul Antonescu în fruntea guvernului, iar jumătate din guvern format din legionari.

A trebuit bineînțeles să ne aliem cu germanii, chiar să le îngăduim să aducă trupe în România, chipurile pentru a ne instrui armata — de fapt, mai cu seamă, ca să pregătească de la noi invazia Balcanilor și războiul împotriva rușilor. Iar după foarte puține luni, generalul Antonescu nu s-a mai putut înțelege cu legionarii, care s-au comportat inadmisibil, creând o poliție politică paralelă; s-au dezlănțuit cu violență împotriva evreilor și, sub pretextul românizării, au preluat averile lor și le-au împărțit între ei. Au omorât o serie întreagă de foști miniștri (60 de foști miniștri și demnitari uciși la Jilava, în noiembrie 1940). Cel mai mult a impresionat uciderea marelui istoric Nicolae Iorga (noiembrie 1940), iar din clipa aceea a fost clar că generalul Antonescu a hotărât să se despartă de legionari. La sfârșitul lui ianuarie '41 are loc un fel de război civil care durează două zile, în care armata, de partea lui Antonescu, îi învinge pe legionari. Aceasta o dată ce Antonescu se asigurase de neutralitatea nemților — care, după câteva luni de observare a situației interne de la noi, ajunseseră la concluzia că în ajunul declanșării unui război în Rusia le era mai de folos disciplina militarului Antonescu decât haosul legionar. Unii legionari fug în Germania, restul sunt ori internați în lagăre, ori închiși, ori fișați pentru a fi, într-un fel sau altul, îndepărtați mai târziu, de pildă prin trimiterea în linia întâi pe front, când vom intra în război, ceea ce se va și întâmpla. Este sfârșitul dominației legionare la noi.

Dictatura lui Antonescu s-a arătat și mai nemiloasă față de alte categorii politice, sociale sau etnice. După începerea războiului împotriva Uniunii Sovietice, sub cuvânt că evreimea din Basarabia și Bucovina de nord se arătase în general favorabilă ocupației sovietice și avuseseră loc chiar acțiuni criminale împotriva armatei române, Antonescu a luat hotărârea să deporteze toată populația evreiască din Basarabia și Bucovina dincolo de Nistru.

222

La care s-au adăugat, fără explicații, unele grupuri de evrei din restul țării și un număr însemnat — care nu-i bine lămurit nici azi — de țigani, în total, această deportare în masă e evaluată la circa 150 000 de oameni, aruncați literalmente în pustiu, fără structuri de primire prevăzute. Fiind zonă de război și cunoscând purtarea brutală a armatei germane în înaintarea ei, evaluarea definitivă a numărului morților și dispăruților e cvasi-imposibilă. Această teribilă măsură e astăzi imputată ca o crimă nu numai lui Antonescu și guvernului său, d'întregii noastre națiuni. Eu unul pot mărturisi că n-am avut pe atunci nici cea mai mică cunoștință despre această tragedie.

Trebuie adăugat că, în anii următori, mareșalul și-a modificat atitudinea față de minoritatea evreiască, în anii 1942-1943, cu toate insistențele repetate ale guvernului german de a-i preda pe evreii noștri, a refuzat permanent, ba a și favorizat salvarea unor evrei din Occident sau din Transilvania de nord ocupată de unguri. Guvernul ungar, în schimb, în primăvara 1943, a cedat cererilor naziste, predând pe toți evreii din Transilvania de Nord, iarăși circa 150 000, dintre care puțini au supraviețuit. Gestul lui Antonescu din 1943 e însă puțin cunoscut în Occident, și, chiar când e cunoscut, nu șterge fapta din 1941.

Războiul din răsărit (iunie 1941)

Germania a atacat Rusia la 22 iunie 1941, iar noi ne-am aflat alături de nemți. Și eu am fost pe linia frontului din prima zi. Eram toți tinerii, plini de avânt la gândul de a șterge rușinea din anul precedent și de a redobândi Basarabia și Bucovina. Noi am crezut că, alături de armata germană, va fi un război ușor de câștigat; a fost, dimpotrivă, un război dramatic, căci Antonescu (avansat mareșal la începutul ostilităților) nu s-a mulțumit să redobândească Basarabia și Bucovina de nord și să se oprească la granițele țării, cum au făcut finlandezii; el a vrut să meargă mai departe alături de nemți, în speranța că, dacă câștigă războiul, fiind aliații lor fideli, ni s-ar fi retrocedat cel puțin o parte din Transilvania de nord.

223

Cu această greșală politică, simplu rămășag, am mers înainte și am ajuns cu trupele noastre până la Stalingrad, pe Volga și în Munții Caucaz. Iar când s-a întors soarta armelor, când la Stalingrad a avut loc acea dramatică încercuire a armatelor germane (inclusiv a diviziilor române), am suferit cea mai mare înfrângere militară din toată istoria noastră. Am pierdut sute de mii de oameni, morți, răniți, degerați, prizonieri. O tragedie națională care n-a mai fost niciodată răscumpărată. Nemții au considerat că din cauza noastră a fost încercuit Stalingradul, noi nu aveam mijloace proprii de a ne retrage de-acolo. Încetul cu încetul, devenise clar că Germania pierdea lupta și că noi trebuia să ieșim din război.

Oamenii politici clarvăzători au înțeles cu toții că Germania nu mai putea câștiga războiul. Cei mai lucizi înțeleseseră aceasta chiar cu un an înainte, din momentul când Statele Unite, provocate de Japonia, intraseră în război. Intrarea în joc alături de Marea Britanic și de URSS a primei puteri industriale din lume însemna în mod fatal începutul sfârșitului pentru ambițiile lui Hitler. Dar dictatorii sunt, prin esență, orbi. Formidabilul potențial industrial american, transformat peste noapte în formidabil potențial militar, a hotărât soarta războiului. Miile de camioane care au transportat armata sovietică la Stalingrad erau americane. Zecile de mii de avioane care au prefăcut orașele germane în maldăre de ruine au fost americane. (Țin minte că eu însumi, când am auzit, pe la începutul intervenției americane, că președintele Roosevelt se lăuda că vor fabrica 1 000 de avioane pe săptămână, am crezut că era pură lăudăroșenie. După un an, Statele Unite produceau 52 000 de avioane pe an, și câte un vapor de transport — Liberty Ship — la fiecare 10 zile!)

După căderea Stalingradului (februarie 1943) au început tatonări, mai întâi pe lângă Aliați,

apoi și pe lângă sovietici, atât din partea guvernului Antonescu cât și din partea opoziției condusă de Iuliu Maniu și sprijinită în secret de regele Mihai.

224

Prin aprilie-mai 1944 ne aflam în posesia ultimelor condiții puse de sovietici pentru capitularea noastră. Mareșalul Antonescu nu s-a putut însă hotărî, nici chiar când, Moldova fiind pe jumătate ocupată, frontul româno-german a fost adânc străpuns, la 20 august 1944. Pe de o parte nu voia să-și calce cuvântul de militar dat lui Hitler, pe de alta, tot spera într-un moment strategic mai favorabil pentru a face pasul. Opoziția, dimpotrivă, se temea că orice nouă păsuire ne anula și ultimele șanse ca Aliații și Uniunea Sovietică să ne restituie Transilvania de nord la încheierea păcii.

<Titlu> 23 august 1944 — arestarea lui Antonescu și „răsturnarea alianțelor”

Regele Mihai, sprijinindu-se pe un Bloc Național Democratic de curând constituit (național-țărăniștii reprezentați de Maniu, liberalii de Dinu Brătianu, social-democrații de Titel Petrescu și comuniștii de Lucrețiu Pătrășcanu), procedează, în după-amiaza lui 23 august 1944, la un fel de lovitură de palat. Antonescu refuzând să încheie imediat un armistițiu cu sovieticii, regele l-a demis din funcția de prim-ministru și l-a arestat, a ordonat armatei să înceteze lupta împotriva rușilor și a cerut germanilor să părăsească țara. Germanii neacceptând să plece, și atacând capitala cu unitățile antiaeriene de la Ploiești, a trebuit să întoarcem armele împotriva foștilor noștri aliați. Lucru dureros pentru armată, dar, la ordinul regelui, executat fără ezitare. Și de-acum a început un război către apus, în care am pierdut alte câteva sute de mii de oameni, dar am recucerit Transilvania. Am intrat în Ungaria, am ajuns până în Cehoslovacia. Am fost deci aliații sovieticilor și ai occidentalilor, fără să ni se recunoască însă statutul de cobeligeranți, ceea ce ne-ar fi dat anumite drepturi în faza negocierilor de pace. În același timp, eram ocupați de imensa armată sovietică, care a crezut că poate face la noi ce voia. A început o nouă eră a istoriei noastre: prin faptul că am pierdut războiul în fața sovieticilor, eram de-acum siliți — cu toate promisiunile aliaților că ne vor apăra — să adoptăm un regim impus de Moscova.

225

<Titlu> Situația internațională după 1945. Acordul de la Yalta (februarie 1945)

Ca să înțelegem ce s-a întâmplat în ultimii 50 de ani la noi în țară, trebuie să aruncăm din nou o privire asupra situației internaționale. Războiul se sfârșește în august 1945, o dată cu lansarea bombei atomice la Hiroshima și Nagasaki. În 1945, Germania, cumplit distrusă după trei ani de bombardamente ale aviației aliate, este ocupată acum în jumătatea de Răsărit de ruși, iar în jumătatea de Apus de aliații americani, englezi și francezi. Dar, o dată cu Germania de răsărit, e ocupată de ruși și toată Europa de est, adică Polonia, Ungaria, România și Bulgaria, înțelegerea semnată în februarie 1945 la Yalta, în Crimeea, de către cei trei mari, Roosevelt, Churchill și Stalin, prevedea că se vor organiza alegeri libere în țările eliberate de hegemonia germană. Cum au înțeles sovieticii aceste alegeri libere e cunoscut, încetul cu încetul, au creat mișcări politice artificiale. La noi, în momentul când au sosit rușii, Partidul Comunist n-avea decât 900 de membri. Se poate obiecta că erau 900 de membri pentru că partidul se afla în ilegalitate. Dar fusese interzis fiindcă era în solda unei puteri străine care voia să ne răpească Basarabia, părea deci logic ca guvernele interbelice să nu permită existența unui partid care depinde de o mare țară vecină și care vrea să alieneze o provincie a

țării. Asta explică de ce, fiind în clandestinitate, numărul membrilor partidului era atât de mic. Dar de îndată ce s-a instalat puterea sovietică la noi în țară, au ieșit ca din pământ mii și mii de comuniști. Poate că erau simpatizanți dinainte, dar în mare parte au devenit comuniști numai pentru a fi de partea învingătorului, de partea celui care deține puterea. S-au inventat mișcări populare, s-a ieșit în stradă, s-a cerut demisia guvernului — și astfel, doar pentru foarte puțin timp după 23 august '44, am crezut că putem relua o viață parlamentară normală.

226

La 6 martie 1945, regele Mihai a fost silit să schimbe guvernul. Prim-ministru era un general anti-antonescian, generalul Rădescu. A venit ministrul adjunct de externe sovietic, Andrei Vișinski (de origine poloneză!), a izbit cu pumnul în masă, a înconjurat palatul cu tancuri, iar regele a fost silit să accepte ca prim-ministru pe cel pe care rușii îl desemnaseră: Petru Groza. Groza era un burghez, un bancher transilvănean, simpatizant al comuniștilor, aparent om cumsecade, de fapt, iertați-mi cuvântul, un prost care a fost manipulat de comuniști. El este cel care i-a ajutat pe comuniști să preia puterea între martie '45 și sfârșitul anului '47. În acești aproape trei ani, în zadar a încercat regele, cu ajutorul teoretic al anglo-americanilor, să reziste presiunilor sovietice. Guvernul se afla din ce în ce mai mult în mâna comuniștilor, prin hotărârile unilaterale, confiscarea pământurilor, crearea unor cooperative agricole, confiscarea industriilor etc.

Îmi veți spune: „ne-au vândut anglo-americanii la Yalta”, de ce nu ne-au apărat? Aici trebuie să vă prezint un punct de vedere oarecum deosebit de ceea ce se vehiculează în presă și în literatura politică, de ani de zile: să nu uităm că, în democrațiile mari din Apus, cum sunt SUA, Marea Britanic, Franța, nu conduce un dictator, nici chiar un guvern cu putere absolută. Există parlament, există opinie publică, în 1945, ideea de a începe un război împotriva fostului tău aliat, chiar dacă acesta comite abuzuri în Europa, nici nu putea să treacă prin gând unui englez sau unui american, după cinci ani de război în Europa, Africa și Extremul Orient. Pe de altă parte, occidentalii credeau că semnaseră la Yalta un acord pentru organizarea de alegeri libere. Chiar dacă aceste alegeri, care au avut loc la noi în 1946, au fost falsificate, ei nu puteau găsi aici un motiv pentru declanșarea războiului.

Oamenii noștri politici de atunci, în frunte cu Iuliu Maniu, și de asemeni regele, au fost mai întâi surprinși, apoi consternați de slăbiciunea reacțiilor Aliatilor față de încălcările din ce în ce mai grave, din ce în ce mai nerușinate ale ocupanților sovietici în raport cu angajamentele lor internaționale.

227

S-au comportat în România — pe când ostașii noștri luptau alături de ei pe frontul de Vest — ca într-o țară definitiv cucerită. Au deportat zeci de mii de români din Basarabia și Bucovina, au deportat zeci de mii de sași și șvabi din Transilvania și Banat, au exploatat minele noastre până la secătuire (în special uraniul necesar fabricării bombei atomice), au condus din umbră, ani de-a rândul, guvernul comunist român prin consilierii lor instalați în toate centrele vitale de conducere, învinovățirea cea mai evidentă pe care o putem aduce anglo-americanilor e că n-au avut măcar curajul să prevină atunci cinstit pe Maniu și opoziția română de neputința lor și de hotărârea calculată, categorică, de a nu interveni, ținând cont de riscuri, în acea fază. Poate că am fi evitat în acest caz sacrificii zadarnice.

Convinși că marea putere americană, ajutată de ceilalți occidentali, se va dovedi superioară Rusiei, speram că salvarea noastră va veni în 4-5 ani. Și a venit după 45 de ani! Așa este istoria. Lucrează în lungă durată, iar destinele individuale sunt strivite fără milă. URSS s-a prăbușit din interior, din cauza imposibilității comunismului de a construi o economie viabilă.

<Titlu> Instalarea forțată a sistemului comunist

Perioada care începe cu ocupația sovietică a răsturnat toate valorile societății românești. Mare parte din elita noastră intelectuală și politică a fost fie suprimată în închisori sau la canalul Dunăre-Marea Neagră, fie obligată să se exileze. S-a instaurat o teroare pe care cei ce n-au trăit-o nu sunt în stare să și-o închipuie. Lumea gândea un lucru, dar spunea altceva. A existat un fel de schizofrenie, ca să ne exprimăm în termeni psihiatrici, iar aceasta a durat vreme de 45 de ani.

Regimul, desigur, a avut realizările lui: a redus considerabil analfabetismul; dar când pui învățământul în slujba exclusivă a unei ideologii străine și mincinoase, și suprimi cu sălbatică brutalitate orice libertate de gândire, nu anulezi oare tot câștigul alfabetizării?

228

S-a întins rețeaua șoselelor asfaltate (de calitate submediocră), s-au dublat liniile de cale ferată, mai cu seamă s-au construit multe uzine, accelerând forțat industrializarea țării, ceea ce a dus în mod fatal la o urbanizare precipitată și de calitate cea mai proastă, într-un cuvânt, totul s-a făcut prost. Afirmația că realizările din această perioadă n-ar fi fost posibile fără regimul comunist e ridicolă. De pildă, pentru reconstrucția Europei de Vest după cumplitele distrugereri ale războiului, americanii au promovat faimosul „Plan Marshall” (după numele generalului, fost Șef de Stat-Major, apoi Secretar de Stat — adică ministru de externe). Acest plan de ajutorare economică, eșalonat pe mai mulți ani, a permis revenirea la normalitate a jumătății apusene a Europei. Când unele state din zona comunistă, de pildă Cehoslovacia, au vrut și ele să beneficieze de acest program, Uniunea Sovietică s-a opus categoric, închipuiți-vă ce ar fi devenit țara noastră dacă ar fi putut profita și ea de această mană cerească! În schimb, sovieticii ne-au stors cât au putut cu celebrele lor SOVRUM-uri și ne-au silit să avem o economie de tip sovietic, cu o industrie nesănătoasă.

Culmea aberațiilor economice a fost atinsă sub Ceaușescu, succesorul lui Gheorghiu-Dej la conducerea partidului și a țării. La început mai puțin brutal decât predecesorul său — căci în vremea lui Gheorghiu-Dej a avut loc distrugerea sistematică, conform tezelor lui Lenin, a tuturor păturilor sociale mai răsărite, nu numai la nivelul straturilor sociale mai înalte, ci și la sate, morți cu miile, cu zecile de mii, în închisori, la canalul Dunăre-Marea Neagră, în deportări etc., cu vremea însă, Ceaușescu și-a pierdut orice simț al măsurii. Incult, dar șiret și ambițios, a avut o reală dibăcie politică, nu numai pe plan intern spre a-și consolida puterea dictatorială, ci și pe plan extern pentru a da unor mari oameni politici din Occident, ca generalul de Gaulle sau președintele Nixon, impresia că el încerca să desprindă România din cleștele sovietic, în aceste încercări n-a mers însă niciodată atât de departe încât să-i îngrijoreze pe stăpânii Kremlinului.

229

Ba probabil că, având asentimentul lor, România a fost veriga din lanțul de state satelite ale Uniunii Sovietice care păstra legătura cu țări devenite inamice, ca Israelul, Albania sau China, în același timp, la adăpostul reputației de pretinsă independență, Ceaușescu lăsa serviciile sale „speciale” să dea în Occident lovituri spectaculoase care, vădit, nu puteau folosi decât serviciilor secrete ale URSS. Ceaușescu a fost însoțit și încurajat de oportuniști nepregătiți și fără scrupule, care i-au inspirat planuri de dezvoltare cu totul absurde — de pildă, hotărârea creării unor uriașe oțelării într-o țară lipsită de cele două materii prime necesare, fier și cărbune, precum și de suficientă energie, iar aceasta tocmai în conjunctura în care cererea de

oțel pe piața mondială era în descreștere din cauza unei adevărate revoluții tehnologice. Și, pe lângă o seamă de alte erori majore în planificarea economică, a început lucrări faraonice în capitala țării, după modelul altor demenți ai lumii comuniste, ca Mao Tse Dun sau Kim Ir Sen. Câte școli, spitale, șosele s-ar fi putut clădi cu miliardele cheltuite pentru dărâmarea (cu o nemaipomenită lipsă de omenie) a unui întreg cartier al Bucureștilor și ridicarea acelei monstruoase clădiri numite „Casa Poporului”, precum și a aceluia bulevard luxos, mai lung și mai larg decât Champs-Elysees de la Paris! Propaganda comunistă a făcut caz de toate aceste „realizări”, însă o creștere economică sănătoasă, cum a fost cea din anii interbelici, ne-ar fi adus azi mai departe.

În ochii mei însă, aceste erori majore în opțiunile economice, care sunt la originea crizei dramatice prin care trecem acum, nu sunt moștenirea cea mai tragică a regimului comunist. Moștenirea cea mai tragică constă în faptul că acea jumătate de secol ne-a stricat sufletul.

Un regim în care minciuna a fost ridicată la rangul de metodă de guvernare, în care teroarea a dezvoltat lașitatea la cei mai mulți și eroismul imprudent la câțiva, în care delatiunea a fost considerată virtute, în care furtul, nu numai din bunul statului dar și din cel al vecinului, a sfârșit prin a apărea legitim din cauza privațiunilor permanente și a exemplului de înșelăciune venit de sus, un asemenea regim nu putea să nu lase urme profunde în mentalități și comportamente.

230

Ele sunt astăzi piedica majoră în integrarea noastră într-o lume nouă. Răul mi se pare atât de adânc și de generalizat încât nu știu dacă generația celor care acum sunt tineri îl va mai putea stârpi. Moralitatea batjocorită se repară mai greu decât uzinele învechite. Poate doar generațiile următoare să reușească a regăsi echilibrul, dacă ar ști, cu hotărâre, să impună cultul cinstei, al respectului pentru cuvântul dat și pentru semeni.

Pe plan politic, îmi pun nădejdea în dezvoltarea unui regim parlamentar civilizat. Mi se va răspunde că au presă proastă Parlamentul, „politicienii” etc. Vă amintesc butada lui Winston Churchill: sistemul parlamentar e detestabil... dar e cel mai puțin rău din câte cunoaștem. Apoi îmi pun nădejdea în integrarea noastră în marea comunitate europeană, în marea familie a Europei unite, în care țările care au aderat acum 15-20 de ani au făcut un salt înainte fenomenal. Am văzut cu ochii mei: Grecia de azi față de Grecia de acum 20 de ani e de nerecunoscut. Până și țări mari și bogate ca Franța au fost transfigurate din punct de vedere economic de când au inițiat (cu multe reticențe interne) această Uniune acum 50 de ani. Acolo e și viitorul țării noastre.

Nu înseamnă să idealizăm naiv Occidentul. Dar gemul fiecărui popor stă în a ști să adapteze propriei sale moșteniri integrarea într-un ansamblu mai larg. Eu cred că abilitatea noastră politică ne va ajuta nu numai să intrăm în acest mare ansamblu continental, dar și să jucăm în sânul lui un rol de frunte. Este crezul meu. Rămâne ca generațiile viitoare să-l împlinească!

231

<Cuprins>

Cuvânt înainte/5

I. ÎNCEPUTURILE/9

Geto-dacii/10

Roma /11

Dacia, colonie romană/13

Năvălirea barbarilor /16
Legiunile romane se retrag din Dacia/17
„Decalogul continuității" /20
Primii barbari în părțile noastre/25
Slavii /29
A stăpânit țaratul protobulgar și în părțile noastre? /31
Cele două faze ale creștinării românilor/33
Ungurii /35
Cumanii /38
Revolta Asăneștilor și „regatul vlahilor și al bulgarilor" /39
Invazia mongolă /40
Diploma Ioaniților (1247) — o „radiografie " a Olteniei și Munteniei înainte de descălecat /42

II. NAȘTEREA STATELOR ROMÂNE MEDIEVALE/47

Fost-a descălecat? /47
Cine a fost Basarab întemeietorul? /48
Momentul 1330 /53
Urmașii lui Basarab. Anul 1359: alegem definitiv între Roma și Constantinopol/55
Descălecatul în Moldova/56
Sistemul de succesiune la tron/59
Adunările de stări /59
Marii boieri/60
Boierii mici/64
Rolul Bisericii /64
Moșneni și răzeși /66
Rumâni sau vecini/67
Țigani /68
Oastea/69
Orașele /70
Remarcă asupra regimului feudal/71

III. ROMÂNII SUB „TURCOCRAȚIE" /75

Apariția puterii otomane /75
Mircea cel Bătrân /77
în al doilea stat român, Moldova /81
Dinastia angevină în Ungaria și starea românilor din Ardeal. Iancu de Hunedoara /83
Vlad Dracul și Vlad Jepeș /87
Matei Corvin /91
Ștefan cel Mare /93
Petru Rareș /96
Sfârșit de veac tulbure în Moldova /98
Țara Românească de la Neagoe Basarab la Petru Cercel /100
Transilvania în veacul al XVI-lea. Urmările dezastrului de la Mohács /103
Protestantismul. Schimbări mari în Europa /105
Cultură și politică /106
Mihai Viteazul și „vitejii" lui /109
Coaliția inițiată de împăratul Rudolf al II-lea /110
Mihai stăpân pe Transilvania și Moldova /114

IV. EV MEDIU PRELUNGIT ÎN TARILE ROMÂNE /118

Privire asupra Transilvaniei în secolul XVII /118
Asediul Vienei în 1683 și urmările lui. Pacea de la Karlowitz (1699) /119
„Unirea” cu Roma /120
Marea răscoală din 1784 /123
Veacul al XVII-lea în Țara Românească și Moldova /124
Avânt cultural în veacurile XVI și XVII /126
Turcii ne impun domni străini /130
Șerban Vodă Cantacuzino /131
Constantin Brâncoveanu, iscusit om politic, ctitor și martir /133
Dimitrie Cantemir, intelectual de talie europeană și politician nerealist /136
Pașalâc sau țară autonomă cu domni străini? /139
Veacul fanarioților (1711-1821) /141
Războaiele austro-ruso-turce /146
„Răpirea ” Bucovinei (1775). Pierdem prima oară Basarabia (1812) /148
Popoarele creștine se revoltă împotriva turcilor. Eteria și Tudor Vladimirescu (1821) /151
Soarta romanității sud-dunărene. Aromânii în Grecia și în diasporă /155
V. ROMÂNII ÎN FAZA MODERNIZĂRII /160
Domniile pământene în Principate /160
Influența franceză dominantă /161
Ocupația rusă din 1828-1834.
Regulamentul Organic /163
Revoluția de la 1848 în Principate — avortată în Moldova, victorioasă timp de trei luni în Muntenia. Rolul francmasoneriei /167
1848 în Ardeal: ungurii și românii în tabere opuse /171
Principatele între 1848 și 1859. Preliminariile Unirii. Războiul din Crimeea (1854-1856) /173
Unirea Principatelor (1859)/174
Domnia lui Cuza /176
Detronarea lui Cuza/179
Cum s-a ales un domn străin în 1866 /180
Ce este monarhia /182
Carol I domnitor /183
Războiul de independență (1877)/184

VI. ROMÂNIA CONTEMPORANĂ/188
Carol I, rege al României /188
începe înflorirea culturală a României /190
O umbra mare în tablou: chestiunea agrară /192
Cele două războaie balcanice (1912-1913). Pacea de la București și anexarea Cadrilaterului/194
Poate fi „obiectiv” istoricul contemporaneității? /197
Considerații asupra întregii perioade 1914-1991: „Războiul de 77 de ani” /198
Primul război mondial (1914-1918) /199
România în război /202
Dificile negocieri de pace la Versailles /204
Marea Unire din 1918/205
Situația internă la începuturile României Mari. Reforma agrară /207
Viața politică în perioada interbelică. Partide vechi și noi /210
Situația politică în Europa anilor '30.
Ascensiunea partidelor de extremă dreaptă /212
Mișcarea legionară (Legiunea Arhanghelului Mihail Garda de Fier) /213

Instaurarea dictaturii regale /215
Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939).
Izbucesne al doilea război mondial /217
Ultimatumul sovietic (26 iunie 1940).
„Diktat”-ul de la Viena (30 august 1940)/218
Generalul Antonescu și „Statul Național-Legionar” /220
Războiul din răsărit (iunie 1941) /222
23 august 1944 — arestarea lui Antonescu și „răsturnarea alianțelor” /224
Situția internațională după 1945.
Acordul de la Yalta (februarie 1945) /225
Instalarea forțată a sistemului comunist/227
</Cuprins>

Redactor VLAD ZOGRAFI
Apărut 2003 BUCUREȘTI - ROMÂNIA
Tipărit la C.N.I. „Coresi” S.A.

Alte apariții în colecția celor mai citite cărți Humanitas

*MIRCEA CÂRTĂRESCU
Travesti

O carte despre splendoarea și abjecția dragostei adolescente, scrisă de cel mai important prozator contemporan. „Creditori” notabili: proza eminesciană, Freud, suprarealismul și revoluția sexuală a anilor șaizeci. Romanul este conceput ca un dialog între personajul-scriitor și un alter ego al său, depozitar al purității adolescente. Discursul este condus, parțial, după tipicul terapiei psihanalitice. Dragostea este privită altfel decât în volumul de poezii omonim; adevăratul amant (monstruosul creator) „trebuie să ignore tunelele false ale dragostei sexuale și să se-ntoarcă în sine, să fie bărbat și femeie în același timp și să facă dragoste cu sine însuși în singurătatea de fiară a palatului cerebral”.

*DOINA JELA
Drumul Damascului
Spovedania unui fost torționar

Personajul cărții de față caută de ani și ani un suflet, un preot, un tribunal în fața căruia să mărturisească: să mărturisească despre oroare, contribuind în felul său la însănătoșirea sufletelor noastre bolnave de oroare. Unealtă a Securității și a partidului, de la 19 la 25 de ani el a îndeplinit rolul de torționar în beciurile Ministerului de Interne și ale închisorii Văcărești, la Canal și, mai ales, în saloanele speciale ale Spitalului 9, într-o perioadă - prima jumătate a deceniului șase -când încă nu se știa despre abuzurile psihiatrice în slujba puterii. Unică, după știința noastră, nu doar în memorialistica românească, ci și în aceea a altor popoare ieșite din comunism, mărturisirea de față dă seamă, mai convingător poate decât mărturiile celor care au îndurat răul, de iadul comunist. Ea este totodată o dovadă a marii șanse de salvare a omului prin spovedanie și căință.

*H.-R. PATAPIEVICI
Zbor în bătaia săgeții. Eseu asupra formării

La prima sa apariție (1995), Zbor în bătaia săgeții era comparat de Gabriel Liiceanu - într-o

scrisoare deschisă către H.-R. Patapievici, citită la lansarea cărții -cu Jurnalul de la Păltiniș: „Cartea ta poartă subtitlul Eseu asupra formării. El traduce, într-un fel, subtitlul Jurnalului de la Păltiniș - Un model paideic în cultura umanistă. Paideia răspunde întocmai cuvântului german Bildung și traducerii românești «formare». Despre formare, așadar, este vorba în ambele cărți. Numai că la prima vedere cartea ta pare a fi tocmai un antijurnal păltinișean... La Păltiniș formarea discipolului era asistată de un maestru, în cazul de față maestrul și discipolul se suprapun... Până la urmă, nu măștrii și discipolii contează, ci o mână de oameni pe care îi unește bucuria unei ținte comune: libertatea.”